

# COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

---

EXCERPTUM EX CLASS. II, TOM. 6



---

BUDAPEST ♦ RÓMA

2017



COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

---

CLASSIS II, TOM. 6 – EXCERPTUM

BIOGRÁFIAI ADATOK PÁZMÁNY  
FIATALKORÁHOZ ÉS CSALÁDI  
VISZONYAIHOZ

TUSOR PÉTER



---

BUDAPEST • RÓMA

2017

*Bibliotheca Historiae Ecclesasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae*  
*Series I*

*Collectanea Vaticana Hungariae*  
*fundavit ac moderatur*

P. TUSOR

Kiadja a MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport

Classis II, tom. 6

Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. Családja, katolizálása, misszionálása  
(A Pázmány–Tholdy archívum irataival)

EXCERPTUM

Biográfiai adatok Pázmány fiatalkorához és családi viszonyaihoz

<http://institutumfraknoi.hu>

© P. TUSOR, 2019

ISSN 1787-2758

ISBN (pdf) 978-963-508-992-5

Repr. 2022

Kiadásra előkészítette  
a Gondolat Kiadó

# IV. A JEGYZŐKÖNYV ÉS PÁZMÁNY FIATALKORI ÉVEI (Katolizálása, szülei)

## I. ELSŐ OLVASAT

Miután az előző fejezetben elmerültünk abban, hogy sokszor kellő reflexió nélkül ki hanyadik életévet, illetve hány éves kort, avagy milyen dátumot adott meg az áttérés időpontjául, nézzük meg végre azt, hogy vajon mit mond Pázmány processzusa a katolizálásról? A primér forrás ugyanis ez a jegyzőkönyv. A tartalma alapján készült, több kivonatoló, másoló kezén átfutott pápai iratok adatai hozzá képest szekundér jellegűek.

Lépes katolikusnak mondja a szülőket. Teszi ezt diplomatikusan, a protestáns származás kánonjogi következményei tudatában. Székely kétli, hogy az új primás szülei katolikusok lettek volna. Szerinte „azon részeken az eretnység annyira elterjedt, hogy csak igen kevés katolikust lehet arrafelé találni.” Két tanú szól részletesebben a katolizálásról. Ferenczffy Lőrinc válasza így hangzik: „Hallottam, hogy fiatalkorában eretnek volt, de azután az atyák, akiknek társágába lépett, megtértették.” Az ifjúkori tanítvány, a tanúk közül Pázmányt második legrégebben ismerő Ramocsaházy Mihály a következőket

vallotta: „Azt hallottam, hogy életének mintegy 12. évéig eretnek volt, amikor is elkezdte látogatni a Jézus-társaság atyáinak iskoláit, akik megtérítették.”<sup>184</sup> Ez utóbbi tanúvallomás pozitív adatként végre minden kétséget kizáróan igazolni látszik P. ŐRY koncepcióját, amely a protestáns váradi környezet helyett a jezsuita intézményt feltételezi a megtérés helyszínéül. Ramocsaházy vallomásának értékéből semmit nem von le, hogy ugyanekkor lutheránusnak vélte felmenőit. Számára ez jelentette a protestantizmust, a Pozsony–Nagyszombat vonalon a kálvinizmus nem rendelkezett túlságosan erős pozíciókkal.

Az időpont viszont a tanúvallomás alapján némileg módosítható. Ramocsaházy szavai arra engednek következtetni, hogy Pázmány 1581. október 4.–1582. október 4. között, azaz betöltött évekkel számolva 11 évesen a jezsuita iskola – egyik első – növendéke lett, s konverziója már első tanulmányi évében bekövetkezett, mely utóbbit egyébként P. ŐRY is valószínűsített. A neves jezsuita történész ugyanakkor a *Ratio Studiorum*, valamint a kolozsvári intézmény tanulmányi rendjének ismeretében igyekezett Pázmány iskolakezdését minél későbbre, az alsó korhatárként előírt 15 évhez közelíteni. Ha azonban Ramocsaházynek, egy kortárs tanúnak és „kihallgatónak” nem okozott gondot a 12. életévben történt iskolakezdés, ez önmagában is fontos bizonyíték. Alátámasztja, hogy az 1581 áprilisától/májusától Kolozsmonostor helyett már Kolozsváron működő iskola végleges, a belépési korhatárt rögzítő működési szabályzata csak 1583 tavaszán készült el.<sup>185</sup>

<sup>184</sup> *Proc. Pasm.*, fol. 12v és fol. 9v.

<sup>185</sup> ŐRY, *Pázmány... tanulmányi évei*, 12–13; ŐRY–SZABÓ, *Pázmány*, 99.

Most már csupán azt kell bizonyítani, hogy Ramocsaházy állításai valóban hitelesek-e. Hiszen a koronatanú – bár a vallo-mást tevők közül időben ő áll legközelebb a történetekhez – saját bevallása szerint mégiscsak bő másfél évtizeddel az események után került kapcsolatba a majdani érsekkel, és csupán hallomásra hivatkozik. Ne feledjük azonban, hogy még egy olyan korszakban és közegben ismerhette meg Pázmányt – jelesül napi felügyeletet ellátó prefektusként és a folyamatos konverziók helyszínéül szolgáló sellyei kollégiumban –, amikor és ahol a fiatal tanulmányi előjáró személyes példája a diákok körében nemcsak érdeklődésre tarthatott számot, hanem kifejezetten követendőnek is számított. A pozsonyi kanonok információi pedig, minden bizonnyal ebből a korszakból származnak, s nem frissen szerzett ismeretekről van szó, hiszen tanútársaival ellentétben Ramocsaházy sem Pázmány anyjának nevére, sem pontos életkorára nem emlékezett.<sup>186</sup>

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a koronatanú kulcsfontosságú állításainak hitelessége kapcsán nem kell csupán valószínűsíthető feltételezésekre hivatkozni. A kérdés megválaszolásában maga Pázmány siet segítségünkre, aki az eljárás megindítását kérő, 1616. szeptember 29-ei, Vasolihoz írt levelében jónak látta, hogy kitérjen a problémára. Az új primás tiszttában volt azzal, hogy a konverzió a lefolytatandó vizsgálat egyik központi témája lesz. Fennmaradt irataiban ez az egyetlen hely, ahol foglalkozik katolizálásával.

Forrásunk egyik legjelentősebb része így hangzik: „A legalázatosabban előhozom azt is, hogy bizony minden őszám ka-

---

<sup>186</sup> *Proc. Pasm.*, fol. 97v.

tolikus volt. Ugyanakkor apám és anyám zsenge korukban eretnek rokonaik hatására eretnekségbe estek és, micsoda fájdalom, abban is haltak meg. Sőt engem is gyermekként eretnek iskolákba küldtek, és mintegy a tizenkettedik életévemig eretnekségben neveltek. Egyébiránt ezután, az igazságot megismerve, amikor is még laikus világi voltam, a katolikus vallást állhatatosan védelmeztem.”<sup>187</sup>

Pázmány egyáltalán nem bőbeszédű. Katolizálásával kapcsolatban egy nevet, helyet, vagy pontos dátumot sem említ. Csupán annyit mond, hogy hozzávetőleg 12. életévéig („*ad annum usque circiter duodecimum*”) protestánsként nevelkedett, és hogy ezután – erőteljesen hangsúlyozva világi („*laicus ac saecularis*”) voltát – már elkezdte csiszolgatni hitvitázó készségeit. A hozzávetőleg („*circiter*”) határozó az ilyen dátum-meghatározásoknál a tanúvallomások kötelező kelléke, a tanúk általában saját életkoruk meghatározására is használják.<sup>188</sup> A vizsgálatot lezáró római bíborosok: Aldobrandini, Sauli, Bandini és Peretti záradéka elhagyja, s már csak azt tartalmazza, hogy Pázmány életének 12. évéig („*ipse usque ad annum aetatis suae duodecimum*”), vagyis 11 éves koráig volt protestáns.<sup>189</sup>

Mi több, maga a pápa, személyesen V. Pál is pontosan ugyanezt állította: „*visse tale sino al duodecimo anno*” – mondotta feltűnő érdeklődést tanúsítva az esztergomi érsek személye iránt. Mégpedig akkor, amikor Dietrichstein bíboros római

---

<sup>187</sup> *Proc. Pasm.*, fol. 17v. Korábbi fordításunk: „Mindazonáltal az igazságot felismerve ezután, amikor is még laikus és világi voltam, a katolikus vallást állhatatosan védelmeztem”. *Egyháztörténeti Szemle*, i.m., 19.

<sup>188</sup> Az átnézett jegyzőkönyv-sorozatokban számtalanszor találkoztunk ezzel.

<sup>189</sup> *Proc. Pasm.*, fol. 21r.



ágensétől, az ügy intézésébe bekapcsolódó Jacomo Olivieritől egy 1616. október végi audiencián aziránt tudakolódzott, hogy a protestáns származás diszpenzációja érdekében vajon történt-e már lépés a Szent Hivatalnál.<sup>190</sup>

E rendkívül becses adat ellenére a hivatalos pápai irat, az „eretnek” származás alól felmentést adó bréve, mint láthattuk, 13. életévet említ. Megfogalmazásában viszont nem azt mondja, hogy Pázmány *meddig* volt protestáns, hanem azt, hogy *mi-kor abiurálta* „eretnységét”. A logika szabályai szerint mégis e két időpontnak egybe kell esnie. Pázmány tudniillik pontosan *abiuratiójának* időpontjáig volt protestáns. Ezért azt az egyébként sem nagyon kézenfekvő lehetőséget, miszerint a pápai bréve esetleg tudatosan interpretált volna, és azt feltételezte, hogyha a főpap-jelölt 12. életévéig nevelkedett protestánsként, konverziója csak a 13. életévben következhetett be, nyugodtan elvethetjük. (Egyébként is ha Pázmány életének valóban 13. évében, 12 évesen tért volna át, akkor egyszerűen azt közli, hogy eddig nevelkedett Kálvin vallásában. De ő 12. életéve után már csak a megismert igazságon alapuló hitvédő tevékenységét emeli ki.)

\* \* \*

A processzus adatai első olvasatban történő vizsgálatának összegzéseként elmondható: Pázmány ugyan nem részletezi túlságosan katolizálása körülményeit, de Ramocsaházyhoz hasonlóan szintén 12. életévét említi fordulópontként, majd

---

<sup>190</sup> MZA Rod. Arch. Dietrichštejn., Korr. Kard. Frant. Dietrich., kart. 438, fol. 167. Kiadva CVH I/13, Dok., n. 28 (idézve már korábban is).

ugyanazt teszi a bíborosok hitelesítő záradéka. Szóban – valamilyen formában nyilván a processzusra visszavezethetően – maga V. Pál is azt állítja 1616. október végén, hogy Pázmány 12. életévéig volt protestáns. Következésképpen a pozsonyi kánonok jól értesültsége igazolódni látszik. Állítását, Ferenczffy vallomása által is megerősített második, a kolozsvári helyszínrre vonatkozó részével együtt hitelesnek fogadhatjuk el. Forrásunk historiográfiailag legérdekesebb üzenete tehát első olvasatban, a korábbi kutatás fő áramának logikáját követve a téves, szekundér adatot a primér forrás alapján 13-ról 12-re korrigálva így hangzik: a magyar katolicizmus mindmáig legnagyobb főpapjának katolizálására Kolozsváron, a jezsuiták gimnáziumában, 12. életévében: 1581. október 4. és 1582. október 4. között, azaz 11 éves korában került sor.

Pázmány processzusából a felekezetváltásra vonatkozó adatok első olvasatban elvégzett elemzésének másik fontosabb eredménye: most már nem vagyunk kénytelenek feltételezésre hagyatkozni: szavahihető tanú, sőt tanúk szólnak róla, megbízható adatunk van arról, hogy a katolizálásra jezsuita hatásra, mégpedig Kolozsváron került sor. Minden valószínűség szerint tényleg „csapatmunka” eredményeként, az ÖRY páter által elősorolt páterek, Capace rektor, Johann Ardolphus novícius-magiszter és Girolamo Fanfonio Mária-kongregáció vezető, és hát persze Szántó István révén is.<sup>191</sup> Ami nem jelenti azt, hogy e

---

<sup>191</sup> SZILÁGYI CSABA hívja fel a figyelmet arra, hogy ha Szántó szerepet játszott a katolizálásban, az csak Kolozsváron történhetett, ahol 1584 februárjáig hitszónokként működött. Vagyis közel fél éven keresztül gyakorolhatott hatást az ősz folyamán odakerülő Pázmányra. Ez a mozzanat Örynél nem kerül elő. *Szántó (Arator) István erdélyi és partiumi működése (1580–1588)*, TSz 44 (2002) 255–292, 270–271.

korszakban az egyedi személyes hatás ne lett volna jelentős a felekezetváltás terén. Székely György is külön kiemeli Pázmány szerepét az „eretnekek megtérítésében”.<sup>192</sup> Több, adott személyhez kötődő neves katolizálás körülményeit is ismerjük, mint például Forgách Zsigmondét, aki Alfonso Carillo hatására választotta a római egyházat.<sup>193</sup>

## 2. A TÖRTÉNETI ÉLETKOR MEGHATÁROZÁSOK NÉHÁNY SAJÁTOSÁGA

Mielőtt rátérnénk a processzus második körös, árnyaltabb és elmélyültebb elemzésére, nem mulaszthatjuk el a korábbi kutatások rövid kritikáját sem. Már a pozitívizmus kori irodalomnál meglepődve tapasztaljuk, hogy a gondos és pontos adatfeltárás és a történeti valóságnak az adatok egymás mellé helyezésével történő, nemhogy megragadása, hanem legalább

---

<sup>192</sup> *Proc. Pasm.*, 15r.

<sup>193</sup> TUSOR, *Forgách Zsigmond katolizálása*, 640–645; valamint KRUPPA TAMÁS, *Thurzó Kristóf és az ellenreformáció. Egy lutheránus arisztokrata katolizálása, majd hitebágyása a 17. század elején*, Levéltári Közlemények (LK) 83 (2013) 295–318; további szemléletes példa a felekezetváltás metódusára: FAZEKAS ISTVÁN, *Batthyány Ádám „áttérési irata” (1629)*, Iványi Béla–Fazekas István–Koltai András: Pázmány Péter és a Batthyányak, Budapest 2008, 100–110; a kora újkori felekezetváltásokra szélesebb aspektusban: UTE LOTZ-HEUMANN (Hg.), *Konversion und Konfession in der frühen Neuzeit* (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 205), Gütersloh 2007 (az uralkodói áttérésekre és a politikai dimenziókra vonatkozó tanulmányok: 59–238; a személyesebb, sajátosabb indítatásokra, köztük a gyerekkori konverziókra: 239–546). A *Collegium Germanicum et Hungaricum* alább idézendő, VERESS ENDRE által kiadott anyakönyve is számos konkrét személyt említ meg „térítőként” a 16. század végéről, 17. század elejéről.

megközelítése helyett a történeti narratívaszöveg lehetősége avagy kényszere szerencsétlenül párosult a forráshiánnyal. Ellenőrizetlen és ellenőrizhetetlen állítások sorát eredményezte Pázmány Péter fiatalkori éveiről, katolizálásáról.<sup>194</sup> Az 1930-as évek esszéista, szellemtörténeti megközelítése pedig szemléto-mást a mítoszképzés és kultuszeremtés irányába indult el. Modern történettudományos alapossággal és módszerességgel egyedül P. ŐRY nyúlt a témához a tanulmányi évekről írt monográfiájában.

Meg kell azonban állapítanunk, hogy még a módszeres kutatás is mindvégig ki volt szolgáltatva a bombabiztosnak tűnő történeti kulcsforrás megbízhatatlanságának. Az évszázadokon át kiindulópontnak használt pápai bréve tulajdonképpen szekundér kútfő, és más adatot közöl, mint az újabban feltárt primér dokumentum, az abszolút hitelességű – illetve annak tűnő – kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv. Ráadásul az értelmezésnél mindvégig bizonytalanságot okozott az életkor-meghatározás korszakonként változónak tűnő szóhasználata, gyakorlata.

Elsősorban ez az értelmezési bizonytalanság magyarázza, hogy a processzus első olvasatú, imént ismertetett elemzését – melyet eredeti formájában 2003-ban publikáltunk<sup>195</sup> – MOLNÁR ANTAL kimerítő bírálatban részesítette. MOLNÁR a jezsuita források és a római és egyetemes Inkvizíció levéltárának szakavatott ismerőjeként szól hozzá 2007-ben Pázmány katolizálásának kérdéséhez. Mindenekelőtt helyesen észrevéte-

---

<sup>194</sup> A magyar pozitivistá történetírás története: R. VÁRKONYI ÁGNES, *A pozitivistá történetiszemlélet a magyar történetírásban I–II*, Budapest 1973.

<sup>195</sup> *Egyháztörténeti Szemle*, i.m., 3–21.

lezte, hogy a szekundér forrás, a brève adatának módosítása a processzus alapján még nem jelentette a katolizálás problémájának megoldását. Ilyet persze mi magunk sem állítottuk, elmélyültebb elemzést a jegyzőkönyv publikálása alkalmából ígértünk. Ehhez MOLNÁR közleménye most hasznos információkat nyújt. Még akkor is, ha több állítását cáfolni kényeszerülünk, illetve módszertani megfigyelésével sem értünk teljesen egyet.

MOLNÁR a teljes, szövegfilológiára alapuló szakmai diskurzust elhibázottnak tartja: „...a kortársak – és maga Pázmány – számára a pontos időpont nem volt fontos, vagyis ők egy-egy nyilatkozat alkalmával minden bizonnyal nem számolgatták napi dátum szintjén a betöltött életévet és a tényleges, «folyamatban» lévő életkort”. Bizonyosságul épp a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek püspök-jelöltjeinek és tanúinak példáját hozza arra, hogy „a 17. század ember számára a pontos életkor kevésbé volt lényeges... adataikat körülbelül adták meg, erről az egyes gyakrabban szereplő személyek éveinek összevetése alapján könnyen meggyőződhetünk” – írja.<sup>196</sup>

A felhozott érv, melyre 2003-as előtanulmányunkban mi is utaltunk,<sup>197</sup> csak részben helytálló és igazolható. A 17. századi processzusokban valóban gyakori a *circiter* jelző.<sup>198</sup> Sőt ugyan-

---

<sup>196</sup> MOLNÁR ANTAL, *Pázmány Péter katolizálásának kérdéséhez*, Summa. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 7; szerk. Maczák Ibolya), Piliscsaba 2007, 226–229, 228.

<sup>197</sup> *Egyháztörténeti Szemle*, i.m., 19 (89. j.); vö. MOLNÁR, *Pázmány katolizálásának kérdéséhez*, 228 (15. j.).

<sup>198</sup> Példaként álljanak itt a három közvetlen utód jegyzőkönyvei. Lósy Imre: ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 20, fol. 292r–304v; (Várad); ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 48 (Eger); ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 30, fol.

azon jelölt, tanú esetében nemcsak más tanúkihallgatásokon, hanem ugyanabban a jegyzőkönyvben is találkozhatunk eltérő életkor-megjelölésekkel.<sup>199</sup> Ezek az eltérések rendszerint minimálisak, egy-két évet jelentenek, miként Lósy Imre esete mutatja. Alapjuk a szóbeli információszerzésben vélelmezhető, vagy talán objektív célú, esetleg szubjektív indíttatású szándékokban, egyéni stratégiákban, netalán szándékos manipulációban is. Például a másik Pázmány-utód Szelephény György

---

398r–432v (Esztergom); Lippay György: ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 46 (Veszprém) és 57 (Eger); Szelephény György: ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 95 (Nyitra); ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 65, fol. 632r–649v (Esztergom). Ahol az eredeti mellett megvan a nunciatúrai fogalmazvány is, azt itt külön nem idézzük.

<sup>199</sup> A római *Collegium Germanicum et Hungaricum* anyakönyvének 1599. évi bejegyzése szerint Lósy az év november 1-jétől volt 23 éves (*annorum 23 a prima Novembris*), amely megjelölés egyértelműen a betöltött 23. évet jelenti. VERESS ENDRE, *Matricula et acta alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex regno Hungariae oriundorum 1599–1917* (Fontes Rerum Hungaricarum 2), Budapest 1917, 11. Az adattal a kortársak közül egyébként csak Pázmány állítása vág egybe, aki 1627. szeptemberi levelében 50 évesnek mondja. ASV Arch. Concist., Congregationis Consistorialis Acta, vol. 1622–1626, fol. 37r–38v. Vele szemben Dávid Pál pécsi püspök 1625 novemberében még csak 48 évesnek vallja Lósyt. Arra hivatkozik, hogy ezt tőle magától hallotta, kérdés persze, hogy mikor. ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 20, fol. 294r. Az viszont kifejezetten meglepő, hogy 1625 novemberében papírra vetett rövid önéletrajzában és püspöktársai az évi kánoni pereiben Lósy hozzávetőleg már 50 évesnek mondja magát. ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 20, fol. 299r; ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 17 és 20/A. Tanúként ugyanezt állítja saját életkoráról Dávid Pál 1628 szeptemberében lefolytatott váci processzusában is. ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 20/B. Leszögezhetjük, hogy Lósy Imre kifejezetten kerekíti az 50 felé életkorát, 1625-ben felfelé, 1628-ban már lefelé, miközben ő maga pontosan tudja születése dátumát, és Pázmány is tisztában van helyőke biográfiai alapadataival.

esetében. Ő maga többször is módosítja születési évét.<sup>200</sup> Egyáltalán nem zárhatjuk ki, hogy perek rendszerint magasan képzett, legtöbbször egyházi résztvevői esetleg szántszándékkal, karrier-, vagy más megfontolásból, például hiúságból tulajdoníthattak – idősbítve vagy fiatalítva magukat – a nunciatúra auditora előtt más-más életkort maguknak. A kötelező anyakönyvezés előtti időkben ez nyilván egyéb élethelyzetekben és más történeti szereplők esetében sem vethető el, sőt még inkább megfigyelhető.<sup>201</sup>

Mi továbbra sem tartjuk feleslegesnek szűkszavú forrásaink filologizálását, legfeljebb az értelmezést véljük reflexívebbnek és óvatosabbnak, illetve a korabeli használathoz megfeleltetendőbbnek. Hogy mindjárt az elején egy nagyon közeli példát hozzunk a saját életkor minuciózus számontartására: maga Pázmány is figyelmet szentelt születésnapjának, egy alkalommal például a következőképpen ír Hmira Jánosnak, a Pázmáneum

---

<sup>200</sup> Születésének pontos dátuma egyelőre meghatározhatatlan. 1649 júniusában kánoni kivizsgálásának tanúi 45 évesnek vallották; ő maga 1631 októberében 26, 1643 februárjában 39, ugyanakkor 1672 augusztusában 70 évesnek mondta magát, kerekítve és határozottan növelve életkorát a Wesselényi–Lippay-féle összeesküvés utáni időkben. A *Collegium Germanicum et Hungaricum* anyakönyvének 1627. decemberi bejegyzése szerint bizonytalan, hogy vajon 23., vagy 24. életévében jár-e, tehát születésének pontos évét tényleg ő maga sem tudta. Az adatok két szélső értéke 1602, illetve 1605; többször 1604 és 1605 szerepel. ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 95; Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 65, fol. 632r–649v; ASV Dataria Apostolica, Proc. Dat., vol. 10, fol. [211r–]227r–240v; ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 57 és 179; VERESS, *Matricula et acta*, 30.

<sup>201</sup> TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, *Harangkongás és óraketyegés (A parasztok és kismesek időfogalma a 17–18. században)*, Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században (Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 9), Budapest 1994, 115–132.

régensének: „Születésnapomon, melyen a 62. évet betöltöttem és a klimatikus 63-ikba beléptem.” Az 1570. október 4-ei dátumot egyedül innen tudjuk.<sup>202</sup> Valamennyire ünnepelték már a születésnapokat is, a szokás eredetileg még a római és hellén időkre nyúlik vissza Európában.<sup>203</sup>

Ha figyelmesen tanulmányozzuk a korabeli egyetemi anyakönyvi bejegyzéseket, egyértelmű, hogy a leendő alumnusok elsöprő többsége pontosan számon tartotta életkorát, születési dátumát. Példaként véve a római *Collegium Germanicum et Hungaricumot*, azt találjuk, hogy a „*circiter*” határozó alig néhány esetben tűnik fel. A legfeltűnőbb bizonytalansággal éppen Szelepchény esetében találkozunk. Ő a jelek szerint tényleg nem tudta, mikor született, de ismeretei hiányosságának sajátos, utólag már rekonstruálhatatlan körülményei lehettek.<sup>204</sup> Leginkább kerek évszám kerül megadásra („*est annorum 21*”, „*agit annum 22*”).<sup>205</sup> Amikor közel esett a beiratkozáshoz a születés hónapja, napja, ezek feltüntetésére

---

<sup>202</sup> „*Die natali meo, quo 62-um annum explevi et climaticum 63-um ingressus sum*”. Idézve már fentebb is.

<sup>203</sup> A gyermek születését övező korábbi megtisztulási, ördögűző, gyakran a női közösségre korlátozódó ünneplésből a 19. századra lett európai családi ünnep, mindvégig összekapcsolódva a kereszttelővel. Vö. WILLEM KOOPS–MICHAEL ZUCKERMAN, *Beyond the century of the Child: Cultural History and Developmental Psychology*, Pennsylvania 2003, 73. 90. 105. 119. Ez alapot nyújthatott az éves emlékezésnek. Előkelőbb társadalmi rétegekben már a 19. század előtt is ünnepelték a születésnapokat a keresztény Európában, még ha szűkebb körben is. Megjegyzendő, hogy ez inkább a protestáns vidékeken volt meghatározóbb, a katolikus területeken a névnapok élveztek elsőbbséget. KLAUS BEITL, *Geburtstag*, Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg im Breisgau 2009, IV, 335. hasáb.

<sup>204</sup> Idézve már az imént is. VERESS, *Matricula et acta*, 30.

<sup>205</sup> Lásd az 1570–1630-as évkör bejegyzéseit: VERESS, *Matricula et acta*, 2–34.



is találunk szép számmal utalást – bizonyos évkörökben, vélhetően az anyakönyvezető szerzetes kíváncsiságától és a jelelt közlékenységétől függően.<sup>206</sup> Lósy Imre 1599-ben például, és korántsem egyedül a germanikusok közül, pontos születésnapot adott meg.<sup>207</sup>

Az alig húsz emberöltővel előttünk, a kora újkorban élő ember számára a jelek szerint mégsem lényegtelen a pontos életkor, legalábbis saját életkora. A következő fejezetben említésre kerülő Ártándy-per vallomásai például arról győznek meg, hogy még a 16. századi bihari jobbágyok jókora hányada is pontosan vagy pár hónap eltéréssel tudta, hogy mikor született. Egyszer sem találkozunk irreális életkor említésével.<sup>208</sup> Ha ala-

<sup>206</sup> Petrus Zelniczay „*annorum 23 a mense Augusto*”; Ioannes Baciczus „*agit annum 22 ab Augusto*”; Michael Maurovitz „*ingressus annum 21*” (Uo., 17–19); de találkozhatunk még pontosabb megjelöléssel: Stephanus Iauriensis „*attigit annum 26 in festo vel certe vigilia Circumcisionis*” (uo., 22), stb. Külön figyelemre méltó a korabeli életkor-jelölések egzaktóságára a következő formula: Michael Gyöngyösi „*...venit ad Collegium 1. Decembris 1614... implevit 22. annum 23 Septembris*” (uo., 21).

<sup>207</sup> Idézve már fentebb is. VERESS, *Matricula et acta*, 11.

<sup>208</sup> Néhány jellemző példa: „*Primus itaque testis: egregius Blasius Bojthý vicecomes dicti comitatus Bibariensis iuramento fassus fuisse: Az Mochachý badkor lettem ez világra, az édes anyámnak zantalanzor ballottam zájából*” – *Octavus testis providus Blasius Nagý pedes pixidarius arcis Váradensis iuramento fassus fuisse: Az keresztet bad után való három eztendeöbe lettem ez világra* – *Decimus quartus testis providus Stephanus Iso Váradensis iuramento fassus fuisse: Az keresztet badkor ballottam az anyámtól, hogy másfél eztendeös voltam* – *Vigesimus testis providus Petrus Parlagb de Bors, jobbágio Egregý Stephani Zabo, annorum quadraginta quinque existens* – *Vigesimus tertius testis providus Georgius Kalczen [?] jobbágio egregii Volphgangi Pazman de Pazman Panaz iuramento fassus fuisse: Negyven eöt eztendeös ember vagyok és én Pazman Jánosné jobbágia voltam* – *Tricesima quinta testis honesta mulier Helena relicta providi quondam Ioannis Nagý de Zomaion iobbágio egregii Volfgangi Pazman iuramento fassa fuisse. Az keresztet bad után négy eztendeövel lettem ez világra, és eö neki feöldes azzonya volt Panazý Jánosné Artandj Katalin azzony* – *Quadragesimus secundus testis honesta mulier Catbarina relicta providi*

posabban megvizsgáljuk a 17. századi kánoni kivizsgálási jegyzőkönyveket, épp azt látjuk, hogy a gyakran ismétlődő tanúk többsége az évek múlásával párhuzamosan és helyesen tartja számon, mondja tollba életkorát.<sup>209</sup> Vagyis a „*circiter*”, „körülbelül” határozó a jegyzőkönyvek esetében arra is, vagy még inkább arra utal, hogy kerekített adatról, nem hónapra, napra

---

*quondam Lucae Olab de Kerezes... iuramento fassus fuisset, hogy az kerezes bad eleött való nagy halálba hatt estendeős ember volt*”. Az Ártándy-örökség osztálya érdekében Pázmány Jánosné Ártándy Kata örökösei által Bocskai István ellen indított perben Váradon, 1583-ban lefolytatott kihallgatás hiteles oklevele: PL AS, Act. rad., Classis T, n. 196 (*Függelék*, 7. sz.).

<sup>209</sup> Álljanak itt a 17. századból a kettőnél többször szereplő, és magukról legalább háromszor életév-adatot közlő tanúk: Dubovszky György 50 (1619), 55 (1625) [2x]; Sennyey István 30 (1619), 40 (1629) 41 (1632); Senquiczi Mátyás 44 (1625) [2x], 45 (1625) 50 (1633); Zongor Zsigmond 40 (1628), 40 (1628), 60 (1649); Hmira János 42 (1634), 53 (1645), 57 (1648) 60 (1651); Luzsénszky Jeromos 31 (1634), 42 (1645), 45 (1647), 46 (1649), 60 (1662), 61 (1663), 68 (1670); Somogyi Ferenc 42 (1642) [2x], 50 (1649); Vanoviczy János 38 (1649) [2x], 50 (1659), 55 (1664), 57 (1668), 58 (1670); Korompay Péter 35 (1659), 39 (1663), 42 (1666); Maholányi János 49 (1685) [3x], 60 (1695), 60 (1696); Hevenes Gábor 41 (1696), 42 (1696), 43 (1696), 45 (1699). A csúcstartó, a jezsuita Szentiványi Márton 14 szerepléséből lássunk három évnnyt: 43 (1676) [2x], 54 (1687); 63 (1696) [2x]. Lósy és Szelepcvény már idézett példái mellett Zongor, Maholányi és Hevenes esetében találunk említésre méltó eltérést, ami kiváltképpen Zongor és Maholányi esetében igen jelentős, és az ok – beleértve az esetleges tollhiba lehetőségét – komolyabb vizsgálatot érdemelne. Némely esetben felvetődik a kerekítés lehetősége (50-re és 60-ra). Megállapítható továbbá, hogy a tanúk éveiket szemlátomást születésnapjukhoz igazítva számolták, és nem a naptári évhez igazították mechanikusan. Összességében tehát úgy látjuk a felsorolt példák többségének helytálló voltából, hogy a processzusok biográfiai adatainak inkább lehet pontos adatszerű forrásértéke, mint nem, az erős kritikai reflexió természetesen szükséges. Továbbá az egyetemi matrikulák bejegyzései jellegűknél fogva szilárdabb és kisebb hibaszázalékú támpontot nyújthatnak. – Az idézett tanúvallomások processzusainak levéltári adatait hamarosan külön közleményben fogjuk közölni.

pontos megjelölésről van szó!<sup>210</sup> Például a Pázmány-jegyzőkönyvből Lépes és Ferenczffy életkorközlései egybevágnak a szakirodalom kontrolladatival, sőt pontosítják az eddigi *terminus ante quem*-et.<sup>211</sup>

Summa summarum: míg a vizsgált *Collegium Germanicum et Hungaricum* anyakönyvekben elvétve előforduló „*circiter*” valóban hozzávetőleges életkor meghatározást jelent,<sup>212</sup> a processzusokban jóval gyakoribb, már-már obligát előfordulással ez inkább az évszám, netalán az életkor kerekítésére utalhat. A matrikulák és a processzusok tanulmányozása alapján meglehetősen biztonsággal azt is megállapíthatjuk, hogy az „*ante ... annos natus*” „*est annorum ...*” és „*aetatis suae ...*” tőszámnévvél a már betöltött („*integros*”) évekre vonatkozik, a *dixit „se ...os annos agere”*, sorszámnévvél a folyamatban lévőre.

Értelmezési bizonytalanság ugyanakkor továbbra is adódhat bizonyos esetekben, hiszen a felsorolt meggyőző adatok ellenére sem zárható ki teljesen, hogy valaki a korszakban netalán a megélt naptári éveket veszi számítása alapjául, vagy ami ugyanazt a számot eredményezi, akarva-akaratlan nem „*annos integros*”-t számol. Vagyis mindvégig nyitva marad egy szemantikai játéktér, ami sosem teszi mellőzhetővé az egyes esetek kritikai reflexióját, amennyiben ez lehetséges. E szemantikai játéktér megha-

---

<sup>210</sup> A kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek biográfiai adatai tehát jóval megbízhatóbbnak tűnnek, mint például a 17–18. századi úriszékek vallomásaiban elhangzóak. Ezekben az egyéni szándékoknak egész változatos tárháza található. TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, *Harangkongás és óraketyegés*, 115–132.

<sup>211</sup> Lásd korábban, a jegyzőkönyv vonatkozó jegyzeteit tanúvallomásuk fordításánál.

<sup>212</sup> A kevés példából: Nicoalus Sartorius és Stephanus Paxi. VERESS, *Matricula et acta*, 18 és 21.

tározóan a népnyelvi bizonytalankodásra vezethető vissza.<sup>213</sup> Esetünkben leginkább (továbbra is) a korábbi és jelen magyar megjelölés pongyolasága a problematikus. Az teszi már-már kaotikussá a szakirodalmat, hogy máig kinek-kinek egyéni nyelvérzéke, interpretációja dönti el, hogy ha valaki például 50 éves, azon azt érti-e, hogy már betöltötte, vagy az 50-ikben jár. A közmegegyezés mintha mindinkább az előbbi felé hajlana, a logika pedig nyilvánvalóan ezt követeli meg.<sup>214</sup>

Mindeme fontolódás nem felesleges, a vélelmezett „megoldásnál” majd hasznát vesszük.

### 3. A PROCESSZUS RÓMÁBAN

#### a) *A Szent Hivatal dekrétuma és aktája*

Az adatok kritikai elemzésekor egy esetben viszonylag egyszerű dolgunk van. P. ÖRY első pillantásra tendenciózusnak tűnő értelmezése, mely az inkvizíciós „dekrétum” „*di 13 anni*” kitétele nyomán számol betöltött 13 életévvel, forrásalapon könnyen megcáfolható. Az egyik támpont ehhez MOLNÁR

<sup>213</sup> Latin és népnyelv kapcsolatára a kora újkorban: PETER BURKE, *Küchenlatein. Sprache und Umgangssprache in der frühen Neuzeit*, Berlin 1989; összefoglalóan magyar nyelven: Aetas 1992/3, 163–165.

<sup>214</sup> Az ingadozásra lásd MOLNÁR szóhasználatát: „A pápai béve alapján a korábbi kutatók a betöltött 12. évet, vagy a 13 éves kort (1582. október 4.–1583. október 4.) vették alapul”. *Pázmány... katolizálásának kérdéséhez*, 227 (és helyenként). Ha már logika: egy ember a születése pillanatában „0 éves”, bár ezt ugye nem mondjuk, utána majd 1 hónapos, majd 6 hónapos, azaz fél éves, majd születése évfordulóján 12 hónapos, azaz 1 éves, és születése napja elmúltával elhagyja első életévét, és belép a másodikba.

közlése, aki a kutatást az inkvizíciós dekrétum eredeti, latin szövegének közlésével gazdagította a Hittani Kongregáció levéltárából:

*„Facto verbo per illustrissimum cardinalem Millinum, quod P. Petrus Pasman olim Iesuita, nunc religionis Somaschae nominatus ab imperatore ad metropolitanam ecclesiam Strigoniensem, petit habilitari ad dictam dignitatem, quia eius parentes fuerunt haeretici, quorum haereses ipse quoque sequutus est usque ad annum XIII suae aetatis, illustrissimi domini censuerunt ipsum posse habilitari.”<sup>215</sup>*

A dekrétum, amely az Inkvizíció október 26-ai ülésén született meg, ugyanúgy 13. életévet említ, mint a pápai bréve. Olasz nyelvű „változatának” korabeli értelmezése tehát egyértelműen ezzel korrelál, és nem a betöltött 13 életévvel. ŐRY értelmezését ebből az irányból elvethetjük.

Az általa a rendi levéltárból hivatkozott, majd LUKÁCS LÁSZLÓ és SZABÓ FERENC által kiadott olasz nyelvű inkvizíciós dokumentum<sup>216</sup> nem a dekrétum olasz fordítása, sőt nem dekrétumnak, hanem az ülésről készített „feljegyzésnek” tekinthető. A pápai konzisztóriumokról készült hasonló, sok-

---

<sup>215</sup> MOLNÁR, *Pázmány... katolizálásának kérdéséhez*, 226 (Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede, Decreta Sancti Officii, vol. 1616, 438). – „Az inkvizíciós felmentés részben Pázmány exjezsuita és szomaszka voltára utal” – írja MOLNÁR, aki szerint a korábbi kutatás megnyugtató választ adott a problémára, s a „felmentés szövegében ez a kitétel mégis azért szerepel, mert a szentszéki hatóságoknak erről nem volt tudomása, ők biztosnak vették az átlépés (valójában elmaradt) tényét. Uo., 227 és 5. j. – A Kúriában azonban tudtak az örökfogadalom elmaradásáról, és a megragadható történeti valóság némileg másképpen fest. Vö. CVH I/13, 93skk 165skk 183skk.

<sup>216</sup> Másolati példánya: Archivum Romanum Societatis Iesu, Hist. Soc. 56, 113r: LUKÁCS–SZABÓ, 257, 1. j.

szor beszámoló jellegű iratok nyomán inkább „aktának” nevezhetjük.<sup>217</sup> Az akta olykor datálatlan, ugyanakkor jóval több információt tartalmazhat, mint a jószerével csupán a tárgyat és a határozat tényét tartalmazó dekrétum, mely ezúttal csak regisztrum formájában „készült”. Önálló kongregációs kiadmány nem lett belőle, mivel az ügy jellege bréve szintű rendezést igényelt. A szakhatósági állásfoglalás ugyanakkor a módszeres, jól szabályozott kuriális ügymenet miatt megkerülhetetlen volt. Szokatlan, hogy a kongregációs regisztrumban és a bréve alapjaként (és mellékleteként) más-más, ennyire eltérő dokumentum szerepel.<sup>218</sup> Ezek általában megegyeznek. Magyarán a kongregációs gyakorlatban – például akár a Konzisztoriális, akár a Propaganda, akár a Zsinati, netán a Rítus Kongregációt nézzük – azonos típusú formában rögzítik a határozatokat. A regisztrált dekrétum tartalma a kísérő formulákat leszámítva azonos az önálló irat formájában, általában a bíboros prefektus/titkár, szenior bíboros által lepecsételt irattal. Hasonló a helyzet, ha bréve került expediálásra.<sup>219</sup> A bréve fogalmazvá-

---

<sup>217</sup> Számos ilyen aktát találunk a konzisztoriális iratok sorában, lásd például CVH I/7, *passim* (különösen 189. 190. 191. 193; továbbá 198. 199. 201–205 stb. A döntést jogérvényesen a *caedula consistorialis* tartalmazta, lásd például uo., n. 154–155 („*prout in cedula*”). A konzisztoriális javadalmak betöltése esetében ezek a cédulák az előterjesztő bíboros által a bíboros vicekancellárhoz intézett levél formájában kerültek megfogalmazásra. Hiteles, oklevélerejű formájuk az utóbbi által kiadott *controcaedula consistorialis* (uo., n. 4 és n. 10–16).

<sup>218</sup> Magyarázatot néhány jegyzettel alább igyekszünk találni.

<sup>219</sup> Dekrétrumok regisztruma a Konzisztoriális Kongregáció esetében például: ASV Arch. Concist., Congr. Concist., Acta, vol. 1640–1643 („*sacra congregatio censuit, si sanctissimo placuerit*” formulával): 668r–669v és 802r–803v; eredeti, lepecsételt, aláírt (és a kongregációs titkár által ellenjegyzett) eredeti dekrétumok: fol. 792r és 797r. Dekrétrumok regisztruma a Zsinati Kongregáció (pontosabban a keretein belül *congre-*

nya mellett rendszerint a dekrétum regisztrumának másolatát találjuk.<sup>220</sup> Ezért is véltük feleslegesnek a inkvizíciós bejegyzés megnevezését, és tartjuk jelentősnek publikálását, kiváltképpen a brevéeétől eltérő dátumadata miatt.<sup>221</sup>

*gatio particularis*ként működő Rezidencia Kongregáció) esetében (ugyanazon formulával): ASV Congregazione del Concilio, Regesta Literarum super Residentia, vol. 1 (1635–1655), 81v–82r és 89v; olasz nyelvű kongregációs akta (de döntést nem említ) és latin nyelvű dekrétum együtt: uo., 152rv. Kiadott kongregációs dekrétumok a Propaganda esetében például: TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (kiad.), *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I–V* (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Fontes 4), Roma–Budapest 2002–2008, II, 1310–1320 (n. 462–467). A Rítus gyakorlatára: TUSOR PÉTER, *A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus megújulás korában (A kongregáció megalapításától 1689-ig)*, MEV–Regnum 11 (1999) 1–2, 33–64, 36–37. Árnyalja a képet, hogy a kongregációs döntést olykor levél és nem okirat formájában közölték, vagy fogalmazták meg bővebben. Sok esetben ez a megszületett határozat egyetlen forrása. Határozatok levél formájában a bécsi nunciushoz: ASV Congr. Concilio, Reg. Litt. Resid., vol. 1, fol. 57v. 64v. 68v. 76v. (Ugyanez a Propaganda Kongregáció és más kongregációk esetében is megfigyelhető.)

<sup>220</sup> Miként Majthényi László szerémi püspök esetében: „*In generali congregatione sanctae Romanae et universalis inquisitionis habita in palatio apostolico montis Quirinalis coram sanctissimo domino nostro Paulo divina providentia papa quinto ac illustrissimis et reverendissimis dominis cardinalibus contra haeticam pravitatem in tota republica Christiana generalibus inquisitoribus a sancta sede apostolica specialiter deputatis. Ladislai Martini [!] praepositi Budae Veteris ex parentibus haeticis orti et in haeresibus educati, quas abiuravit, nunc electi episcopi Sirmiensi lecto memoriali sanctissimus dominus noster papa praefatus illum habilitavit, ut ad dictam dignitatem episcopalem promoveri possit et annuit desuper expediri breve*”. Az 1616. február 25-én kiállított és lepecsételt dekrétumot Andreas de Pettinis *sanctae Romanae et universalis inquisitionis notarius* s.k. ellenjegyezte. ASV Segr. Brev., Reg., vol. 534, fol. 287r.

<sup>221</sup> Vagyis a felmentő breve a bullák konzisztoriális gyakorlatától eltérően tényleg a kiállítás, pontosabban a pápai aláírás, és nem a kongregációs döntés megszületésének napjáról datálódott. Vö. *A barokk pápaság*, 100–101 és 225–227 (az ott idézett irodalom). Mind ilyenre, mind arra találhatunk példát, hogy kongregációs állásfoglalás volt a breve datálásának alapja. TUSOR, *A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio*, 36–37.

Az akta jelen esetben is több információt nyújt a dekrétumnál. Indokokat is tartalmaz. Nemcsak azért döntöttek a bíborosok a felmentés megadhatósága mellett, mert Pázmány 13. életévében elhagyta az „eretnekséget”, hanem a tudásáról, tudományáról tett jelentés miatt („*per la relazione che fu fatta della sua dottrina*”), s hogy Roberto Bellarmino tanúskodott írói munkásságáról a protestánsokkal szemben. Míg a dekrétum csupán Giovanni Garzia Millini bíboros titkár nevét említi, az aktából azt is megtudjuk, hogy az ülésen a tíz inkvizítorból hat kardinális vett részt, köztük a címtemploma után Aracoeli bíborosnak nevezett Agostino Galamini. A szigorú domonkos szerzetes az inkvizíciós gyűlések legszorgosabb látogatójának számított. Azt az álláspontot képviselte, miszerint ha akad hasonló érdeket felmutató egyházi, őt kell választani.<sup>222</sup> Megtudhatjuk, hogy a jezsuiták vádjai a Szent Hivatal falai közé is behatoltak. Az ülésen előkerült Pázmány állítólagos nőügye is. Aracoeli bíboros nem igazán lehetett jól informált a diplomáciai erővonalakról, melyek mentén Pázmány az érseki szék felé haladt. Bellarminónál már más a helyzet, támogató felszólalása figyelemreméltó. Ő jezsuitaként korábban ellene volt Pázmány előléptetésének, és Telegdy János személyében ellenjelölt szóba hozatalával próbálkozott.<sup>223</sup>

<sup>222</sup> Újannonn megjelent monográfiája: ALESSANDRO BAZZOCCHI, *Fra' Agostino cardinale Aracoeli. Vescovo e inquisitore al culmine dell' età post-tridentina* (I Quadri della Fondazione [La Memoria storica di Brisighella] 16), Faenza 2016. Az ülések mintegy 94–95%-án részt vett, ezzel rekorder a korszakban. THOMAS F. MAYER, *The Roman Inquisition: A Papal Bureaucracy and Its Laws in the Age of Galileo*, Philadelphia (Pennsylvania) 2013, 218.

<sup>223</sup> Szövege: „*Si trattò hiermattina in congregazione della dispensa che si domanda per il padre Pasman; et alla congregazione parse che N.S.re possi dispensarlo per bavere lassate le*



Az akta jelentőségét tovább növeli, hogy a november 10-ei bréve, mint már utaltunk rá, ennek alapján készült, a bréve fogalmazványa mellett ezen irat szövege található meg és nem a dekrétumé.<sup>224</sup> A jezsuita levéltár példánya innen készült máso-

*beresie nella età de 13 anni, per la relazione che fu fatta della sua dottrina, et perché il Cardinale Belarmino attestò che ha scritto contro gl'eretici. Solo il Cardinal di Araceli disse, che se si fossi potuto trovare persona di merito equale, saria stato bene di non dispensarlo. Nella congregazione fummo sei cardinali, et fu detto qualche cosa dell'ombra che si era avuta di lui nella pratica di quella donna".* A „fummo” alak arra utal, hogy az egyik jelenlévő bíboros feljegyzéséről van szó. Jó okkal feltételezzük, hogy a viceprotektorként erősen érintett Pietro Aldobrandinitől származhat, aki egyúttal a *Sant'Uffizio* tagja volt, és a Brévetitkárság munkájában is aktívan részt vett, számos bréve fogalmazványát ő írta alá a pápa helyett. (Lásd például ASV Segr. Brev., Reg., vol. 534, *passim*.) Valószínűsíthető közreműködése egyúttal az akta keletkezését is megmagyarázza: nem volt szükség bevárni a dekrétum hivatalos másolatának beérkezését, ezt megfelelően pótolta az egyik, a *Sacro Palazzó*ban is aktív bíboros tag feljegyzése. Az akta hátiratából tudjuk, hogy már október 31-én V. Pál elé került, és Cobelluzzi bíboros brévetitkárnak továbbították. ASV Segr. Brev., Reg., vol. 542, fol. 230v (szövegszerűen idézve alább). – Az inkvizítor bíborosokra 1616-ban: MAYER, *The Roman Inquisition*, 388kk (*The Sacred Congregation: Inquisitors Before 1623*); az ülések látogatottságára: 218.

<sup>224</sup> Az 1616. november 10-ei bréve fogalmazványa (ASV Segr. Brev., Reg., vol. 542, fol. 204rv + fol. 231v) alapján tett filológiai kiegészítéseket lásd CVH I/13, 205, 586. j. Az ott említett javítások egészen biztos, hogy a pápa kezével készültek, 2016 júniusában újra leellenőriztük. – A bréve alapjául szolgáló inkvizíciós akta, melynek szövege az előző jegyzetben: *uo.*, fol. 205r. A korábbi kutatás által használt, illetve kiadott jezsuita levéltári másolat, mint fentebb is említjük, innen származhat és nem az Inkvizíció levéltárából. – Márciusban Majthényi László kinevezett szerémi püspököt („...qui ut accepimus ex parentibus haereticis natus et in haeresibus, quas divina adspirante gratia abiurasti, educatus fuisti... quod tu sicut ex fidedigna relatione pariter accepimus abunde citra in catholica religione et unione S.R.E. perseveraveris...”) jóval rövidebb és formálisabb szövegű brévétus diszpenzálta a pápa és *de venerabilium fratrum meorum S.R.E. cardinalium adversus haereticam pravitatem generalium inquisitorum consilio...*” rendelte el a szerémi püspökség élére állítását s hogy „eretnek múltjáról” ne történjék említés a bullákban. Az iratot nem V. Pál, hanem az ő nevében Pietro Aldobrandini expedíaltatta. ASV Segr. Brev., Reg., vol. 534, fol. 286rv. A forrást idézi: GALLA FE-

lat lehet – más, vonatkozó iratokéval együtt utólagos, a renden belüli prelátusi precendenciákat összeállító kötet számára. A diszpenzációs brévében található – és mint látni fogjuk, kifejezetten az egyházfő utasítására bekerült – három konkrétum is az aktán alapszik: az abjuráció és dátuma, Pázmány jártassága a szent tudományokban és könyvei a protestánsok ellen.<sup>225</sup> A többi rész meghatározóan jogi jellegű szöveg a brévében.

A *Sanctum Officium* dekrétuma és aktája szemrevételezését követően indulhatunk el afelé, hogy kiderítsük: a processus 12-es évszámából hogyan lett 13? A 13-as szám először ebben a két inkvizíciós iratban tűnik fel, a bréve az aktából veszi át. Említett közleményében MOLNÁR az Inkvizíció szakszerű alaposágával magyarázza a változást: „Nem a bréve interpretál tehát, ami tényleg valószínűtlen, hanem még a Szent Hivatal apparátusa, amely az ügyet a bíborosok ülésére előkészítette, és amelynek tagjai nyilván figyelmesen elolvasták a kánoni kivizsgálás jegyzőkönyvét, és biztosra mentek: ha Pázmány 12 évesen ment a jezsuitákhoz tanulni, és az áttérése ehhez az ese-

---

RENC, *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából I* (Regnum-Könyvek. I: Egyháztörténeti források 1 – Klny. LK 24–25 [1946–1947]), Budapest 1947, 63. – Pázmány esetében a bréve nem hivatkozik az inkvizícióra, helyette „*motu proprio et ex certa scientia ac mera deliberatione nostris*” kitétel szerepel. Talán mert (a sietség miatt) nem állt rendelkezésre az inkvizíciós dekrétum hiteles példánya?

<sup>225</sup> „*tu vero, qui ex parentibus haereticis natus et in haeresi, quam tamen, sicut fidedigna relatione accepimus, in XIII. aetatis tuae anno constitutus abiurasti, educatus fuisti*”; „*sacrarum literarum studiis diligenter incubueris, et libros in fidei Catholicae defensionem contra haereticos scripseris*”. A már számtalanszor idézett bréve eredetije: Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Kézírtattár (ELTE EKK), Literae et Epistulae Originales, n. 1303 (J 143 sz. jegyzék); legutolsó kiadása már említve: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 779; vatikáni fogalmazványa az előző jegyzetben.

ményhez köthető, akkor minden bizonnyal a 13. életévében kellett katolizálnia”.

MOLNÁR érvelését tetszetős volta ellenére el kell vetnünk. Pedig akár el is képzelhetjük az Inkvizíció *assessor*át, Mario Filonardi prelátust<sup>226</sup> és a Hivatal konzultorait, amint a kongregáció vatikáni palotájában, vagy az ülések másik rendes székhelyéül szolgáló *Sopra dei Minervi* domonkos kolostorban Pázmány kánoni kivizsgálási jegyzőkönyve felé görnyedve korrigálják a felvázolt logika mentén a tanúvallomások és a kinevezett érsek levelének adatát. A processzus azonban nem került az inkvizíciós apparátus elé.<sup>227</sup>

#### b) A processzus kúriai feldolgozása

A jegyzőkönyv római pályája egészen pontosan rekonstruálható. Az 1616. október 3-án letisztázott és lezárt jegyzőkönyv október 22-én, szombaton már bizonyosan Rómában volt. Aznap, vagy nem sokkal korábban érkezett az Örök Városba.<sup>228</sup>

<sup>226</sup> Vö. MAYER, *The Roman Inquisition*, 130–132.

<sup>227</sup> Az alább ismertetésre kerülő hivatali ügymenet ezt még akkor is kizárja, ha az 1616. október 26-ai ülést véletlenül éppen Aldobrandini palotájában tartották volna, ami nagyritkán előfordult. Uo., 93.

<sup>228</sup> Az iratokat legkorábban október 5-én indíthatták útnak. (Pázmány levele ekkor kelt, bár elképzelhető, hogy már 3-án postázták az iratokat, és utólag küldték futárral a posta után az új főpap levelét, mely esetben megírásának szükségessége némileg elkésve vetődött fel). A szakirodalom szerint a Bécs–Róma táv megtétele, ha nem használtak *corriere espressót*, legkevesebb 17 napba telt (vö. *A barokk pápaság*, 179), ráadásul Prága messzebb is volt. A legvalószínűbb tehát továbbra is a 22-ei érkezés, legfeljebb 21-e jöhet szóba. – Ide vonatkozóan azt az érdekes megfigyelést tehetjük, hogy a vizsgált időszakban a prágai nunciatúra kivétel nélkül hétfői napon keletkezett, melyeket az Államtitkárság kivétel nélkül két hét és öt nap elteltével, szombaton

Habár szeptember 29-ei, Alessandro Vasolihoz intézett levelében Pázmány Péter nem csak a kivizsgálás lefolytatását, hanem a processus Rómába küldését is kérte, Melchior Klesl bíboros szintén október 3-ai, a pápához írt leveléből tudjuk, hogy végül a dokumentumot a rendes – császári diplomáciai – postával maga Pázmány indította útnak. Nyilván ugyanezen küldeményel érkezett V. Pálhoz intézett október 5-ei saját levele, Kleslével együtt,<sup>229</sup> valamint az új érsek uralkodói bemutatóirata és a Scipione Borghese bíboros neposhoz, valamint a Szent Kollégiumhoz intézett uralkodói levelek. Élünk a gyanúval, hogy Klesl nem akarta a jegyzőkönyv továbbítását Vasoli

---

válaszolt meg. Lásd például a következő iratváltásokat: 1615. dec. 7. és dec. 26.; 1616. febr. 15. és március 5. CVH I/13., 26 és 56, s *passim*. A Pázmánnyal kapcsolatos pápai audienciák is mindig szombatra estek (október 22., 29. és november 12.). Lásd Giacomo Olivieri és Nicolò Ridolfi jelentéseit (előbbieket már többször idézve): CVH I/13, Dok. n. 24 és n. 25 (375–376 és 376–377); n. 28 (381–382) és n. 29 (382–384). Utóbbi helyen Olivieri arról tudósít bennünket, hogy Dietrichstein bíboros október 22-én, Prágában kelt leveleit november 8-án vette át az Államtitkárságon, tehát ezek is a szokásos diplomáciai postával jöttek, és itt az út két hét és három nap. Tehát egy október 5-ei expedíció is megérkezhetett október 22-re.

<sup>229</sup> „Egli manda con questo ordinario il processo della sua persona fatto dall'auditore Vasoli ad istanza mia, scusandosi egli, che non lo voleva formare”. Idézve már korábban is. Kiadva: LUKÁCS–SZABÓ, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 254. A processus összefoglalója (fentebb, *Appendix*, 2. sz.) azt írja, hogy lefolytatója, jelen esetben Vasoli küldte fel a Kúriába, ez azonban az efféle iratok szokásos toposza a korban. – Pázmány levele, melyben tudatja az egyházfővel kinevezését és kéri *per viam secretam* megerősítését *uo.*, 255. Az iratot egyetemi doktori paleográfiai órán tanulmányozva figyeltünk fel rá, hogy megírásába Klesl is belefolyhatott, az első bekezdés homályos, arcanista falgalmazása kifejezetten az ő stílusa.

uditoréra bízni, aki először az eljárás lefolytatásától is vonakodott, és csak Bécs püspökének nógatására gondolta meg magát.<sup>230</sup>

Október 22-ei jelentésében Niccolò Ridolfi római császári ügyvivő csupán a Borghesének és a pápának írt irat aznapi átadásáról számolt be II. Mátyásnak, de biztosra vehetjük, hogy a protokoll szerint a császári udvarból érkezett, egyazon diplomáciai csomagot (*piego*) képező többi iratot is ő nyújtotta át az Államtitkárságon.<sup>231</sup> A processzusért még aznap este behívták az illetékes bíboros protektori auditort, Jacomo Olivierit, és hozzá került a Bíborosi Kollégiumhoz intézett uralkodói levél, amit azonban nem bonthatott fel, hanem továbbítania kellett, vélhetően a testület (és egyben a pápai konzisztórium) titkárának. A jegyzőkönyvet Olivieri lovag azonnal elvitte a

---

<sup>230</sup> Vasoli a nuncius távollétében több fakultást megkapott. Vö. CVH I/13, 136. A jegyzőkönyv bevezetőjében hivatkozik rá, hogy „mindazon felhatalmazások erejével, amelyek a császári udvarban működő apostoli nunciosoknak rendelkezésére szoktak állni, és amelyeket a nuncius távolléte idejére átruháztak rá” folytatja le az eljárást (*Proc. Pasm.*, fol. 17). Elképzelhető, hogy a kánoni kivizsgálásra a gyakorta használatosakkal (például házassági ügyek) ellentétben nem volt konkrét felhatalmazása, ezért volt szükség Klesl közbelépésére, és kellett a meglévő jogosultságokat kiterjesztőleg értelmezni. Vasoli 1617. szeptember 5-ei levelében említi Scipione Borghesének, hogy az (mármint a nepos) 1617. március 18-ai jegyzékében közölte vele, miszerint megkapta a pápától a *facoltà specialét*, hogy lefolytathassa a püspökök processzusát. Eredetije Erdődy egri püspök jegyzőkönyvéhez mellékelve: Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13. A jegyzőkönyv bevezetése is hivatkozik erre az iratra. Megjegyzendő viszont, hogy ekkor már az új nuncius, Vitaliano Visconti-Borromeo váratlan halála után vagyunk, ami elvileg indokolhatta a De Mara után esetlegesen mégiscsak elnyert fakultás megújítását. A tételes hivatkozás hiánya Pázmány processzusában azonban inkább kizárni látszik ezt.

<sup>231</sup> Mint már az I. fejezetben előkerült, a pápai bemutatóirat eredetijét Vasolinak adták át, aki mellékelte azt a processzushoz és máig azzal együtt található Frascatiban.

Dietrichsteint távollétében helyettesítő Pietro Aldobrandini bíborosnak, Magyarország és az örök tartományok viceprotektorának. Az ő tiktárságának, ügyhallgatójának, személy szerint – a közelebről nem ismert – Albertini doktornak kellett elkészítenie a jegyzőkönyv kivonatát, azaz tartalmi összefoglalóját. A kivonatot a pápának és az összes, Rómában és annak környékén tartózkodó bíborosnak megküldték, hogy a konzisztórium ülésén ennek alapján dönthessenek az esztergomi szék kánoni betöltéséről. És itt adjuk át a szót Olivierinek:

„Ma [október 22-én] este sötétedés után egy órával Foligno főtisztelendő püspöke Szentséges Urunk utasítására értem küldetett és átadta nekem páter Pázmány processzusát, amelyet Prágában a főtisztelendő nuncius ügyhallgatója készített az esztergomi érsekségről. Sürgetett arra vonatkozólag, ami rajtunk áll, hogy mielőbb kiállíthassák a bullákat. Ezt ugyanis a császári Felség a lehető legnagyobb nyomattékkal kéri, tekintettel a magyar országgyűlésre, azért, hogy Pázmány is részt vehessen rajta, hiszen övé az első szavazat. Mivel Aldobrandini bíboros úr nem Rómában, hanem Frascatiban tartózkodik, ma írtam neki, és beszámoltam mindenről. Egyúttal elküldtem a processzust Albertini doktornak, hogy mielőbb jegyzetelje ki, értékelje és számoljon be róla öméltóságának, és amit ő parancsolni fog, azonnal jelenteni fogom, csak történjék az, amit már tudattam öméltóságával levelemben, tiszteltetvén őt méltóságod nevében. Ezt az ügyet itt Ridolfi atya intézi, akinek utasítása van arra, hogy keresen módot a bullák titkos úton és ingyen történő kiállíttatására. Nálam van ugyanis a császári Felségnek a Bíborosi Kollégiumhoz írt levele, amiről nem hiszem, hogy másról szólna.”<sup>232</sup>

A processzus tehát alighogy megérkezett Rómába, máris az illetékes protektori tisztviselőhöz, Pietro Aldobrandini jogvédő-

<sup>232</sup> CVH I/13, 166–167.

zett ügyhallgatójához, titkárához került. A jegyzőkönyv „revidálásáért”, azaz formai és tartalmi ellenőrzésért, valamint kivonataért összesen 10 arany*scudót* és 10 *giuliót* kapott Albertini doktor. Az egykorú forrásban a kérvényekhez hasonlóan *memorialének* nevezett irat másolatainak elkészítése és kiosztása 40, illetve 10 *giulióba* került. Segédjének 5 *giulio* járt.<sup>233</sup> Utóbbi összeget vélhetően azért kapta, mert őneki kellett felkeresnie, és az előírások szerint aláíratnia végső hitelesítés gyanánt a kánoni kivizsgálás jegyzőkönyvét a három *Capita Ordinummal*, vagyis az első püspök bíborossal, egyben a Szent Kollégium dékánjával, Antonio Saulival, valamint az első presbiter és diakónus bíborossal. Ottavio Bandini és Alessandro Peretti eredeti aláírását az előterjesztő Pietro Aldobrandinivel egyetemben meg is találjuk a dokumentum végén.

Rómában a processzus tehát október 22-ei érkezéssel számolva pár órát volt a császári ideiglenes ügyvivő, a fivérét, Lodovicót távollétében helyettesítő Niccolò Ridolfi kezében, pár órát töltött az Államtitkárságon, ahonnan Olivieri lovag még aznap este Aldobrandini bíboros rezidenciájára vitte. Vélhetően a *Quirináltól* tízpercnyi sétára található Aldobrandini-palotába, mai nevén a jól ismert *Palazzo Doria-Pamphilje*. Az épületet az irat csupán az említett aláírások végett hagyta

---

<sup>233</sup> „*Pro iuribus domini doctoris Albertini, qui processum revidit et memoriale pontifici et cardinalibus super statu dictae ecclesiae ac qualitatibus praefati illustrissimi domini promovendi porrigendum confecit*”. PL AEV n. 170. Kiadva: TUSOR PÉTER, *Pázmány pápai bullái és palliuma (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)*, Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára (A Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 13; szerk. Kádár Zsófia–Lakatos Bálint–Zarnóczki Áron), Budapest 2013, 257–276, 268–270, 268. A forrásra és szerzőségére lásd CVH I/13, 176, 503. j.

el. Utána a családi levéltárban került elhelyezésre és élte túl a Pietro Aldobrandini iratainak jórészét hamarosan elpusztító tűzvészt. VIII. Orbán majd csak a következő évtizedben állította fel a Szent Kollégium levéltárát, és rendelte el a kánoni jegyzőkönyvek kötelező elhelyezését benne.<sup>234</sup>

A további eljárásban kizárólag a processzus kivonata játszott szerepet. Ez tulajdonképpen a korábbi *relatio consistorialis*oknak, vagyis a konzisztoriális javadalmak betöltése ügyében a titkos konzisztóriumokon tett bíborosi jelentéseknek 16. század második felére némileg kérvényszerűre módosult változata.<sup>235</sup> Jegyzőkönyvünk kivonata fájdalmasan kevés információt tartalmaz Pázmányról. Előjáróban, a megszólítás után formai és tartalmi kritériumok szerint Pietro Aldobrandini tudatja a konzisztórium bíboros résztvevőjével, hogy amennyiben a pápa engedi („*si Sanctissimo placuerit*”) a következő ülésen előterjesztést (*propositio*) tesz Pázmány Péter turóci prépost személyében az esztergomi érseki székre, a császár mint magyar király prezentációja alapján, mely szék Forgách Ferenc bíboros halála nyomán üresedett meg. S míg az egyházmegyéről számos bekezdések sorjázik, a jelöltről mindössze ennyit olvashatunk:

„A kinevezendő úr rendelkezik a szent kánonok és a Trienti Zsinat által megköveteltekkel. Bihar megyében született, a váradi egyház-

---

<sup>234</sup> VIII. Orbán 1625. szeptember 17-én rendelte el a Szent Kollégium levéltárának felállítását, s már ezelőtt, augusztus 15-én intézkedett, hogy a processzusok, propozíciók és egyéb mellékelt iratok ide kerüljenek. REMIGIUS RITZLER, *Die archivalischen Quellen der „Hierarchia Catholica”*, 51–74; Uő, *Per la storia dell'archivio del Sacro Collegio*, Mélanges Eugène Tisserant V (ST 235), Città del Vaticano 1964, 299–338.

<sup>235</sup> FOKCIŃSKI, *Le relazioni consistoriali*, 211–261; valamint az egész megerősítési/provizíós eljárásra: *A barokk pápaság*, 223–227.



megyében, keresztény házasságból, nemes szülőktől, életkora meghaladja a negyven évet, régóta pap és a szent teológia doktora, melyben kiemelkedő képességgel rendelkezik. A turóci prépostság birtokosa, ahol lelkek gondozását néhány helyettesítő pap révén szokták végezni. E tiszttségében oly nagy okosságot, tudást, jámborságot és erkölcsi épséget mutatott, hogy méltán tartható alkalmasnak a egyházak vezetésére, kiváltképpen az esztergomiéra.”

Az előterjesztés röviden szólt még arról, hogy Pázmány a hitvallást a császári nunciaturán letette Vasoli ügyhallgató kezébe, aki az elmondottak alapjául szolgáló kánoni pert lefolytatta. A jegyzőkönyvet mind Aldobrandini, mint a *Capita Ordinum* aláírták,<sup>236</sup> és kéri („*supplicatur*”) a bullák megadását, méghozzá a kedvezményes úton (*per viam secretam*), továbbá a prépostság megtartásának engedélyezését. A jegyzőkönyv kivonata az november 14-ei konzisztóriumon debütált először (*praeconisatio*), a második, november 28-ai előterjesztés (*propositio*) és ismételt elfogadása egyben Esztergom betöltését is jelentette. A kivonatról annyit tudunk még, hogy november 7-re más készen kellett lennie, sőt talán már november 3-ra. Ezen a csütörtöki napon a pápa és Aldobrandini úgymond „mindent elrendezett” Pázmány megerősítésével kapcsolatban, és a *praeconsiatióra* már november 7-én sor került volna, ám az aznapi konzisztóriumon a viceprotektor betegsége miatt nem tudott megjelenni. Az esemény a következő hétfőre halasztódott. Érdekesség, hogy november 10-én a pápa – hogy esetleg maga végezze az előterjesztést – kérette a kivonatot,

---

<sup>236</sup> A fentebb már többször említett dokumentum újraközlését lásd az *Appendixben*, 2. sz. Ez a dokumentum lehetett a pápai *uditore* (vagy előde) által használt „törzspéldány”, hiszen a konzisztórium aktáját is rávezették. Uo.

amit ő és a bíborosok rendszerint csak a konzisztóriumon kaptak kézhez.<sup>237</sup>

A kuriális ügymenet minuciózus rekonstruálásából két fontos tanulságot vonhatunk le. Az egyik, hogy a processzus számunkra jóval több információt tartalmaz Pázmányról, mint amennyit pápai kinevezése során egyáltalán felhasználtak belőle. Jelentősége, szerepe történeti forrásként jóval nagyobb, mint egykorú hivatalos dokumentumként. A másik: az inkvizíciós eljárás során közvetlenül nem hasznosíthatták.

### c) *Kérvény a Szent Hivatalnak*

A dekrétum, illetve az akta az Inkvizícióhoz benyújtott kérvény alapján készült. Erre mindkét irat utal („*Pasman... petit*”; „*dispensa che si domanda per il padre Pasman*”). Önmagában a középkori és kora újkori kuriális ügymenet ismeretében is kikövezethető: minden pápai kegy, felmentés, felhatalmazás érdekében kérvényt (*supplicatio, memoriale*) kellett benyújtani.<sup>238</sup> Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy magától V. Páltól is tudjuk: valóban készült ilyen *memoriale*, méghozzá éppen a Pázmány katolizálásáról mondott szavai nyomán („már mi is

<sup>237</sup> Majd VIII. Orbán írja elő, hogy legkevesebb két nappal korábban ki kell ezeket osztani. *A barokk pápaság*, i.h.

<sup>238</sup> Vö. *A barokk pápaság*, 182 és 314, 149–150. j. Külön is felhívjuk a figyelmet IRENE FOSI írására: *Sovranità, Patronage e Giustizia: Suppliche e lettere alla corte Romana nel primo Seicento*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 207–241. A Propaganda Kongregációhoz intézettekől számos kérvény közölve: TÓTH, *Litterae missionariorum*, II, 1310–1320 (n. 462–467) és számos egyéb: *passim*; több magyar vonatkozású *memoriale* a Konzisztoriális Kongregációhoz: ASV Arch. Concist., Congr. Concist., Acta, vol. 1633–1640, fol. 533r–549v.

átküldtük a kérvényt a Szent Hivatal kongregációjához, hogy meglehessen adni a felmentést az eretnek szülők miatt, és amiatt, hogy tizenkettedik évéig eretnekként élt”).<sup>339</sup> Utóbbit Olivieri lovag 1616. október 29-ei jelentéséből tudjuk, amikor is a pápa Pázmány ügyének állása felől érdeklődött nála:

„Szentséges Urunk saját indíttatásából rákérdezett, vajon megkaptam-e páter Pázmány processzusát az esztergomi érsekségre. Válaszom igen volt, és szóltam neki azon erőfeszítésekről is, amelyeket Őszentsége utasításának megfelelően avégett tettem, hogy Aldobrandini bíboros írásbeli tájékoztatást kapjon, és a processzus átkerüljön Albertinihez. Nagyon elégedett volt...”<sup>340</sup>

A Szent Hivatalba küldendő kérvényről nemcsak Olivieri tájékoztat bennünket, hanem az ideiglenes Habsburg-ügyvivő, Niccolò Ridolfi is. 1616. október 22-ei jelentésében arról értesítette II. Mátyást, hogy amikor kézbesítette az Államtitkárságot felügyelő Borghese bíboros neposnak Pázmány uralkodói bemutatóiratát az esztergomi érseki székre, a bíboros átvitte azt a pápai lakosztályba, majd parancsot adott neki, hogy siesen azonnal az egyházfőhöz „elrendezni néhány diszpenzációt, amelyek azelőtt szükségeltetnek, hogy betölthessék az egyházmegyét”. Itt tulajdonképpen két diszpenzációról lehet szó. Az egyik az elmaradt szomaszka örökfogadalom miatti – erről már másutt bőven írtunk –, a másik a protestáns származással kapcsolatos. A „néhány” kitétel, bár nem valószínű, elvileg csupán utóbbinak is szólhat, hiszen e vonatkozásban önmagában kettős felmentésről beszélhetünk: a származás

<sup>339</sup> CVH I/13, 170, 483. j. Olasz eredetijének közlése fentebb már idézve.

<sup>340</sup> CVH I/13, 169–170. Olasz eredetijének közlése fentebb már idézve.

mellett az „eretnekségben” történő neveltetés alól is diszpenzálni kellett.<sup>241</sup>

A kérdés, amit Ridolfi rendkívül fontos *dispacció*jával kapcsolatosan fel kell tennünk, és meg kell válaszolnunk az, hogy vajon V. Pál milyen forrásból értesült Pázmány protestáns származásáról és így a felmentés szükségességéről, s említi a 12. életévet? Elvileg október 22-én, az Államtitkárságra érkezése napján az uralkodói bemutató irattal együtt bevihették hozzá a processzust, és átfuthatta. Nem tartjuk valószínűnek, de persze ki sem zárhatjuk. Sőt, ismerve a pápai titkárság feszített munkarendjét, azt sem tartjuk valószínűnek, hogy akár a *vescovo di Foligno*ként emlegetett Porfirio Feliciani államtitkár, vagy valamelyik kivonatoló (*estrattista*), fogalmazó (*minutante*) érdemben beleolvasott volna. Legfeljebb formai, kánonjogi szempontból ellenőrizhették, például a bevezetőjét.<sup>242</sup> Az ő elsődleges feladatuk a nunciusi jelentések kivonatolása, referálása, a titkosítottak desifrározása, majd megválaszolása volt. A fontosabb ügyekről Feliciani beszámolt Scipione Borghese bíborosnak, ő pedig V. Pálnak, akihez Felicianinak természetesen közvetlen bejárása is volt.

A *Sacro Palazzóban* – melyen a korszakban az újonnan kiépülő *quirináli* palotát érthetjük inkább, mint az ekkor jóval

<sup>241</sup> CVH I/13, 171. Olasz eredetijének közlése fentebb már idézve.

<sup>242</sup> Az Államtitkárság működésére a Borghese-korszakban: 170–171 és 176–179 (a hivatali ügymenet). Lásd külön is: JOSEF SEMMLER, *Das päpstliche Staatssekretariat in den Pontifikaten Pauls V. und Gregors XV. 1605–1623* (RQ Supplementheft 33), Rom–Freiburg–Wien 1969, különösen 11–48. – Legfeljebb azt vizsgálhatták, hogy megfelel-e a formai, kánonjogi követelményeknek. Például bevezetője nem tartalmaz-e a Szent-székre sérelmes kitételeket. Vö. az I. fejezetben a *Fondo Confalonier*ből idézett államtitkársági feljegyzést.

ritkábban használt vatikánit – folyó hivatali munkarend ismeretében a pápai figyelem és tájékozottság alapjául a prágai nunciatúra jelentését valószínűsíthetjük. A császári udvarban működő szentszéki külképviseletet ideiglenesen irányító Alessandro Vasoli *uditore dispacció*i éppen 1616. nyaráról és őszeről hiányoznak, és az államtitkársági utasítások is meglehetősen hézagosak ebből az időszakból.<sup>243</sup> Azt azonban biztosra vehetjük, hogy Vasoli beszámolt Pázmány érseki kinevezéséről, melynek kérdése az eltelt hónapokban mindinkább a pápai–Habsburg kapcsolatok előterébe került. És az is, hogy jelentést tett a kánoni eljárás – Klesl nyomására történt – lefolytatásáról, már csak azért is, mert internunciusként erre nem tarthatta magát teljesen jogosultnak, és nyilván nem mulasztotta el igazolni eljárását. Sőt az ő feladata volt Pázmány kérésének továbbítása a protestáns származás akadályá alóli felmentésre. Szeptember 29-ei, a processzusba is bemásolt levelében az új érsek ugyanis nem csupán a kánoni kivizsgálás megindítását kérte Vasolitól, hanem a származásával és neveltetésével (valamint áttérésével) kapcsolatos információkat éppen azért közölte vele, hogy „szíveskedjék kieszközölni Őszentségénél, hogy az Apostoli Szék kegyeségével ezen hiányosságok kipótoltassanak”.<sup>244</sup>

Egyértelmű, hogy az érseki kinevezéshez legközelebb eső, szokásos hétfői jelentésében, mely a processzus lezárásának napjára, október 3-ra esett, Vasoli tolmácsolta Pázmány kéré-

<sup>243</sup> Egész pontosan áprilistól októberig hiányoznak Vasoli jelentései. Vö. CVH I/13, 144 (307. j.). Csupán pár, politikailag fontos *ciffréje* ismert másolatban: ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 159. Az utasítások terén nyárra valamivel jobb a helyzet. Uo., vol. 367, 944–945). Őszre már csak az utóbbi kötet tartalmaz néhány diplomáciai jegyzéket.

<sup>244</sup> *Proc. Pasm.*, fol. 17v.

sét. A *dispaccióban* nyilván nem mulasztotta el megemlíteni a kulcsinformációt, a 12. életévben történt katolizálást sem, mely a felmentéskérés indoka volt.<sup>245</sup> A Ridolfinak adott audienca napja, október 22., szombat az államtitkársági munkamevet szerint az október 3-ai prágai jelentések megválaszolásának napja volt, V. Pál ekkorra, vagy épp ekkor<sup>246</sup> feltétlenül informálva volt a régóta várt prágai fejleményekről: a királyi kinevezésről és a kánoni eljárás megkezdéséről, melynek kúriai folytatása – láthattuk – a következő hetekben is kiemelt pápai figyelmet kapott.

Arra, hogy bizonyos dolgokat Vasoli útján fog a pápa elé terjeszteni, Pázmány is ír V. Pálnak említett október 5-ei levelében, melyben a kinevezés hírül adása mellett a bullák kedvezményes, annáta fizetése nélküli kiállítását, a közvetlen pápai

---

<sup>245</sup> Ridolfinak a processzus lefolytatásáról írt, elveszett jelentésének részletességéről az Erdődy Jánoséhoz mellékelte, 1617. szeptember 5-ei, részben már idézett *dispaccio* alapján alkothatunk képet. Ebben Vasoli tudatta Borghesével, hogy a március 18-ai államtitkársági jegyzék alapján tett eleget Erdődy kérésének az eljárás lefolytatására. Mivel az egri püspökség birtokai jórészt az uralkodó minisztereinek (!) kezére kerültek, jó esélyt lát arra, hogy Erdődy befolyásos apja (Erdődy Tamás horvát bán) segítségével visszaszerezzék ezeket. Biztos helyről tudja, hogy ha megtörténik az új püspök felszentelése, máris kap 1000 tallér penziót az egyházmegye jövedelmeiből. Ezért ajánlja különösen is a pápának, és javasolja felmentését, mivel a processzusból kitűnik számára („per quanto si raccoglie dal processo”), hogy még nem éri el a kánonilag a püspökséghez előírt (30 éves) életkort. Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13. – Az Erdődy-procoesszust hátrátának tanulsága szerint szintén Olivierinek adták át.

<sup>246</sup> Azt nem tudjuk meghatározni, hogy mi volt a pontos kuriális eljárásrend abban az esetben, ha a prágai nunciatúra jelentései esetleg korábban befutottak. Tekintve a nunciatúrák nagy számát, és hogy a madridi, párizsi stb. kirendeltségek jelentéseit is hétről-hétre fel kellett dolgozni, úgy véljük, mindig szombati nap volt a prágai (bécsi) jelentések feldolgozásának és megválaszolásának napja, akkor is, ha netalán 1-2 nappal korábban beérkeztek.

konzisztóriummi előterjesztés és az újvári őrség fizetésének engedélyezését kérte. Sőt egész pontosan azt tudatta, hogy egyéb kéréseit részben Vasoli, részben pedig Niccolò Ridolfi útján fogja tudatni.<sup>247</sup>

Ridolfi feladata feltételezhetően a turóci prépostság megtartásának kieszközlése volt. Az erre vonatkozó kérésnek sem a processzusban, sem máshol nincsen nyoma, a propozíciós előterjesztésben viszont megtalálható,<sup>248</sup> valakinek továbbítani kellett a Kúria, egészen pontosan Aldobrandini bíboros és auditora felé, V. Pál előzetes beleegyezését kikérve. Mindez jól mutatja Pázmány – és itt talán még inkább patrónusa, Klesl – stratégiáját. Nem akartak egy hosszú felsorolással a pápa elé állani, a különféle kéréseket megosztották. Klesl maga október 3-án amellet, hogy hangoztatta: Pázmányt a pápa kívánságára és az ő fáradozásának köszönhetően nevezte II. Mátyás király esztergomi érseknek, csupán a kedvezményes bullaspedíciót emelte ki. A közvetlen, végül meghiúsult pápai előterjesztés érdekében október 22-ei levelével Dietrichstein bíboros állt csatasorba.<sup>249</sup>

---

<sup>247</sup> „Caetera, quae humillime sanctitati vestrae significanda veniunt, partim per illustrissimum auditorem, qui nunc absente nuncio Pragae residet, partim ab admodum reverendo patre fratre Nicolao Ridolfio intelliget.” Többször idézett, 1616. október 5-ei levelében. LUKÁCS–SZABÓ, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 255. A közvetlen pápai előterjesztés felvetésének később bonyodalmaira CVH I/13, 151skk; az újvári őrség fizetésére végül decemberben – ismételt kérésére – szóban kapott engedélyt Pázmány. Uo., 162. – A katonatartás érseki kötelezettségére lásd például II. Mátyás 1610. évi mandátumát Forgách primáshoz. PL AS Act. rad., Class. V, n. 515.

<sup>248</sup> Vö. *Appendix*, 2. sz.

<sup>249</sup> CVH I/13, 151skk és vö. uo., Dok., 30.

Ebben a kontextusban még inkább érthetővé válik, hogy a szomaszka örökfogadalom elmaradásának problémáját miért nem hozta elő sem Klesl, sem Pázmány, noha a rendváltás kimunkálása korábban számos egyeztetést és fejtörést igényelt. Nem akarták szaporítani a kérések sorát. Úgy gondolhatták, hogy Vasoli feltétlenül jelentést tesz róla, és a mulasztást a pápa nem feszegeti, sőt talán szanalja, ami, tudjuk, meg is történt.<sup>250</sup> Sőt, elképzelhető, hogy Klesl épp e probléma miatt hangoztatta, hogy az előléptetés a pápa kívánságára történt. Részben alappal, aminél csupán az ő saját elképzelései estek nagyobb súllyal latba. 1616. szeptember 29-ei, a kánoni kivizsgálás lefolytatását kérő levelének legelején Pázmány is fontosnak tartotta Vasoli emlékezetébe idézni, hogy V. Pál mennyire sürgette a prímási szék betöltését, nehogy a hosszas széküresedés az állami bevételeket gyarapítsa a lelkek kárára, miként korábban többször megtörtént.

Ugyanígy, ha teljesen meg nem is oldódik, de főbb vonaliban felvázolható az katolizálás életkoradatának megváltozása is. A kulcsszereplő ebben Ridolfi páter, akit V. Pál október 22-én nem császári ügyvivői minőségében hívatott magához a diszpenzációk végett, hanem mert az ő feladata lett – vélhetően Klesl megbízásából – a pápai megerősítés ágensi feladatainak ellátása. Hogy a bürokratikus folyamatnak mennyi ága-boga, és a főbb díjtételek (a pápának és a Szent Kollégiumnak 50-50%-ban járó, közkeletűen annátának hívott *servitium commune*, a protektori *propina*, a *servitia minuták*) elengedése ellenére milyen költségvonzata volt, az éppen az ő saját kezűleg összeállított, tételes kimutatásából ismerjük, melynek egy-két tételét imént már idéztük is.

<sup>250</sup> Pázmány szóbeli felmentése: uo., 165skk. Kánonjogi helyzetének pápai szóbeli rendezéséről Pázmány ugyanakkor nem szerzett tudomást.



A Szent Hivatalhoz benyújtandó kérvény elkészítése szintén az ő feladata volt, V. Pál nyilván ezt egyeztetette vele, mint sürgős teendőt. Ridolfinak nem állt sok idő a rendelkezésére. A megbízást október 22-én, szombaton kapta, és október 26-án, szerdán az Inkvizíció már döntött is a kérdésben. Valószínű, hogy haladéktalanul, tehát már hétfőn, 24-én beadta az Államtitkárságra – a *Segreteria dei Memoriali* még nem különült el –, hiszen címettje nem a kongregáció, hanem a pápa volt. V. Pál a kérvényt, mint olvashattuk, szakhatósági állásfoglalásra maga továbbította a *Sanctum Officium*hoz, ahová legkésőbb kedden meg kellett érkeznie, hogy már szerdán tárgyalhassák. Az üléseket délelőtt tartották.

Ridolfinak tehát minimális idő alatt kellett elkészítenie a kérvényt, melynek szövegét sajnos nem ismerjük. Ezt elvileg megírhatta saját maga. Pázmány fakultásainak a tél elején beadott memoriáléja az ő kézírásának tűnik.<sup>251</sup> Decemberben azonban könnyű dolga lehetett, hiszen ekkor jószérével csupán át kellett másolnia a *stylus curiae* szabályai szerint az esztergomi érsek levelében foglaltakat. Az Inkvizícióhoz beadott íromány azonban formailag is különlegesebb lehetett, ezért nem tartjuk

<sup>251</sup> Vö. a GALLA FERENC által publikált irat tüzetes leírását: CVH I/13, 172, 489. j. Ahol is technikai hiba miatt nem egyértelmű, hogy a V. Pál a „*confirmatus*” szót kihúzta és ennek helyére került az „*electus*” jelző, ami jól mutatja a Kúria kánonjogi minuciózítását. A pápai tollvonásban tudniillik az a felfogás tapintható ki, mely teljesen kerüli az uralkodói közreműködés esetén a „megerősítés” kifejezést. A konzisztórium gondoskodott, azaz provideált az egyházmegye betöltéséről, mely aktus jelentette egyúttal az élére állított személy kánoni választását. Azaz Pázmány innentől, a második konzisztórium elöterjesztéstől írhatta magát „választott érseknek”, egészen 1617. március 12-ei felszenteléséig. – Itt a bréve kivételesen nem a kérvény adatait írja át, mert Pázmány nem a kért felhatalmazásokat kapta meg, hanem csupán azokat, melyeket elődje, Forgách Ferenc is elnyert. Uo.

kizártnak, hogy Ridolfi erre szakosodott írnokot, ügyvédet vett igénybe, amit aligha tehetett meg október 23-án vasárnap, hanem csupán hétfőn. Fizetési kimutatásaiban épp a diszpenzációs bréve társaságában említés esik különféle kérvények készítésének és másolatainak költségeiről,<sup>252</sup> melyek közé a diszpenzációs memoriálét is beleérthetjük.<sup>253</sup>

Az idő rövidege mellett a kérvény elkészítésében nem csekély nehézséget jelenthetett, hogy megírásakor vagy megíratásakor Ridolfi nem használhatta a processzust, hiszen az már október 22-én este Aldobrandini bíboros auditorának íróasztalán feküdt. Amikor tehát a kérvényt megírta, megíratta, mind Pázmánynak – az inkvizítor bíborosok által is a „reláció”, vagy is e kérvény alapján méltatott – tudós voltát, mind katolizálását emlékezetből kellett megfogalmaznia. Márpedig ez egy olyan adatnál, melynek olvasásakor nem volt számára jelentős, könnyen okozhatott valamelyes pontatlanságot. A 12 szám 13-asra módosulását, mely aztán nagy karriert futott be a magyar historiográfiában, úgy véljük, e körülményekben kell keresnünk.<sup>254</sup>

---

<sup>252</sup> „*Pro confectione diversorum memorialium, copiis illorum ac brevis dispensationis suprafati illustrissimi domini necnon nominationis imperatoris*” 4 aranyscudót fizetett. TUSOR, *Pázmány pápai bullái és palliuma*, 269.

<sup>253</sup> „*Pro confectione diversorum memorialium, copiis illorum ac brevis dispensationis suprafati illustrissimi domini necnon nominationis imperatoris*” 4 aranyscudót fizetett. A többi memoriálé az Apostoli Kancellária és Datária különféle munkafázisai elvégzésére irányulhatott, a díjmentes bullapedáció három aranyscudót és hat *giuliót* kóstáló kérvénye és másolatai külön is nevesítésre kerültek. Uo., 269.

<sup>254</sup> Előtanulmányunkban jeleztük, hogy az adateltérések keletkezésének okát, körülményeit „a kuriális ügymenet rekonstruálásával lehet majd megmagyarázni”. Ugyanitt szoltunk arról, hogy „csupán annyit érdemes előre bocsátani, hogy egyáltalán nem zárható ki: a szakirodalom eddig a történeti valósághoz ugyan meglehető-

Okfejtésünkben feltételezzük, hogy Ridolfi beleolvasott az általa a bemutatóirattal, -iratokkal együtt kézbesített jegyzőkönyvbe, ami nem volt pecséttel lezárva. Ha nem tette, vagy az mégis közvetlenül került az Államtitkárságra, amit szinte kizárhatunk, akkor ottani tisztviselőknél volt kénytelen érdeklődni.<sup>255</sup> Vagy talán az iratot a protektorhoz vivő Olivieritől, akivel a Bíborosi Kollégiumnak szóló uralkodói levél átadása révén személyesen érintkezett. Albertini doktorhoz biztos nem ment el, hogy (ismét) belepillantson a processusba, mert akkor a 12-es évszám került volna a kérvénybe és az annak alapján készült inkvizíciós dokumentumokba és a brevébe.

A brevét 1616. november 10-ei expedialása előtt V. Pál szókása szerint átvizsgálta, és mielőtt aláírta volna a fogalmazványt egy-két javítást végzett benne, éppen a konverzióval kapcsolatos résznél.<sup>256</sup> E javításoknál a kánonjogi, nyelvhelyességi jellegű szempontokra figyelt, az évszámra nem, hiszen számára annak nem volt jelentősége. Sőt már október 31-én, amikor elrendelte a breve megszövegezését és kifejezetten előírta az eretnesség 13. életévben végbement abjurálását és a protestánsok ellen írt könyvek említését, érthető módon kizárólag a Szent Hivatal öt nappal korábbi döntését közlő aktára hagyat-

---

sen közel álló, ám pusztán topikus elemmel, a gyerekkor végét/ifjúkor elejét jelentő második hétéves ciklus határszámával volt kénytelen dolgozni”. (*Egyháztörténeti Szemle*, i.m., 20.) Nos, egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy Ridolfi nem(csak) memóriájára hagyatkozott, hanem egy teoretikus, szimbolikus adatot adott meg, érhető módon nem számolva a historiográfiai következményekkel.

<sup>255</sup> Akikről továbbra is csak azt feltételezhetjük, hogy legfeljebb formális szempontból vizsgálhatták a jegyzőkönyvet.

<sup>256</sup> Az 1616. november 10-ei breve fogalmazványának vatikáni levéltári jelzete fentebb már idézve.

kozott, nem pedig korábbi ismereteire.<sup>257</sup> Egyébiránt amikor a brévében a Borghese-pápa a „*nobis innotuit*” formulát a „*fidedigna relatione*” kitételre változtatta az aláírás előtt, akkor az imént rekonstruáltak szerint nem közvetlenül a processzusra, hanem inkább Vasoli jelentésére utalhatott. Utóbbinak Pázmány katolizálására vonatkozó adatai azonban szintén a kánoni kivizsgálás során rögzített, illetve Pázmány által levélben közölt információkon alapultak.

#### 4. A PROCESSZUS ÉS A KRAKKÓI NOVICIÁTUS ANYAKÖNYVE

Az iméntiekben meghatározóan a már az érseki kinevezés mikropolitikai elemzése közben feltárt és felhasznált forrásokra támaszkodva ismételten mélyre hatolhattunk a történeti megismerés folyamában, és sikerült körbejárni a katolizálás ominózus adatváltozásának körülményeit. A processzus római pályájának, illetve az inkvizíciós dekrétum születési feltételeinek: a már-már sietős ügyintézésnek a felidézésével – micsoda paradoxon a jól fejlett, ám lassúsága miatt sokat bírált kuriális bürokrácia kora újkori világában – végre pontot tehetünk a kerek 400 éve történt események felidézésének végére. Mely események motivációit a pápai és császári udvarban már kellő-

<sup>257</sup> A fentebb behatóan elemzett inkvizíciós aktának az 1616. november 10-ei breve mellett fennmaradt példánya a szövegtől mintegy kéttucatnyi oldalra található (ASV Segr. Brev., Reg., vol. 542, fol. 230v) külzetén a következő államtitkársági feljegyzés áll: „*Al Signor Cardinale di Santa Susanna. Die 31 Octobris 1616 Sanctissimo placuit expediri narratis quidem hac scriptura continendis de haeresi abiurata 13 anno ac de libris contra haereticos scriptos*”.

képpen feltártuk korábban, és vázoltuk úgy a Habsburg, mint a szentszéki elköteleződés okait. Utóbbi mélysége, a Pázmány ügyét övező páratlan kuriális figyelem – méghozzá személyesen V. Pál részéről – hivataltörténeti rekonstrukciónk fényében még tónusosabb.

A Pázmány katolizálásával kapcsolatos szekundér források, a november 10-ei pápai bréve és az alapjukul szolgáló inkvizíciós dokumentumok adatváltozása körülményeinek bemutatása után rá kell térnünk a primér forrás állításának kritikai vizsgálatára. A processzust eddig minden elemében hitelesnek fogadtuk el, úgy a kolozsvári helyszínen, mind pedig az esemény bekövetkezének évszáma, a 12. életév vonatkozásában. Ezt vallják a tanúk, ezt írja maga Pázmány, és őr utánuk előszóban ezt állítja maga V. Pál is. De ne feledjük, majd három és fél évtizeddel az esemény bekövetkezése után. Ebben az összefüggésben megkerülhetetlen a szembesítés a *Liber Examinatorum Domus Probationis Cracoviensis* bejegyzésével, melyről a historiográfiai fejezetben, ÓRY MIKLÓS kutatásainak ismertetésekor tettünk említést, és kilátásba helyeztük, hogy a jegyzőkönyv szemrevételezése után visszatérünk hozzá.

A forrás, mint szó esett róla, nem a vonatkozó monográfiában (*Pázmány Péter tanulmányi évei*) látott napvilágot, hanem Pázmány válogatott művei 1983-as (valójában 1984-es) kiadásának bevezető tanulmányában, ahol is az életrajz ismeretterjesztő jelleggel, minimális apparátussal került összefoglalásra, és több pontatlanságot is tartalmaz. Ráadásul túlzottan is beleillett P. ÓRY elméletébe, amely – láthattuk – részben a pápai bréve évszámának, ráadásul most már tudjuk: a sietős kuriális procedúra során elért év számnak téves értelmezésén

alapult, és igazolta a betöltött 13. életév után végbement katalizálást. Talán nem véletlen, hogy publikálása után ezt az adatot eddig senki nem idézte, senki nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget.

A kutatás e mulasztását most pótoljuk. P. ÖRY a következő, jegyzetben hozott információk kíséretében közli az eredeti latin szöveget:

„A dokumentumot dr. Bronislaw Natonski... fedezte fel a krakkói Nemzeti Intézetben (Ossineum). A kéziratok között 628. szám alatt megtalálta a lengyel rendtartomány («Poloniae maioris») történetét. Írója P. Raphael Skrzynecki (1714–1788), címe «AMDG Provinciae Poloniae Societatis Iesu Ortus et Progressus Pars Prima (1564–1607) cap 1–15, pp. 545». A 356. o.-n ez áll: «in quo examine propria manu subscripto ipsemet Petrus Pasmanius ait se circiter XIX annos habere, natum Varadini in Hungaria ex Parentibus haereticis iam vita functis, patre Nicolao Pázmán, matre vero Margaretha Massay ambobus nobilibus. Educatum in haeresi ad annum quartum decimum. Inde constanter fuisse in religione. Et in scholis Societatis propensum ad pietatem, inque his scholis ab infima classe grammaticae progressum usque ad Logicam. Haec ipsemet Pazmanius adnotavit in Libro Examinatorum Domus Probationis Cracoviensis». P. Skrzynecki még látta a Pázmány által írt lapot.»<sup>258</sup>

A forrás visszakeresése során nehézséget okozott, hogy *Ossineum*nak nevezett Nemzeti Intézet sem Krakkóban, sem máshol nem található. Mivel az összes többi adat: szerző, cím, jelzet pontosan került megadásra, könnyű volt kideríteni hogy az 1827-ben Lembergben létrehozott, és alapítójáról, a bécsi *Hofbibliothek* igazgatójáról, JÓZSEF MAKSYMILIAN OSSOLIŃSKIRÓL elnevezett *Ossolineum*ról van szó. Az intéz-

<sup>258</sup> ÖRY–SZABÓ, *Pázmány*, 86.

mény anyagát 1946–1947-ben megosztották Lengyelország és Ukrajna között. A lengyeleknek átadott kötetek, kéziratok 1947-től Breslauban kerültek elhelyezésre (*National Ossoliński Institute Wrocław*). A Lembergben maradt részt a VASYL STEFANYKRÓL elnevezett ukrán nemzeti könyvtárba kebelezték be. P. SKRYNECKI rendtörténeti kézírata Lembergben maradt, Breslauban mikrofilm-, illetve újabban digitális másolatban kutatható.<sup>259</sup>

A kézirat szövegét összevetve P. ŐRY közlésével megállapíthatjuk, hogy nyomtatásbeli közlése teljesen megbízható. Hitelességét az sem csökkenti, hogy nem az eredeti, saját kezű matrikulabejegyzésről van szó, hanem egy 18. századi átírásáról. Ha SKRYNECKI függő beszédben hozott átírását visszatevesszük *oratio rectába*, és így helyreállítjuk a Jézus Társaságba éppen belépő fiatal magyar nemes sajátkezű sorait, s mellé helyezzük azt, amit a már kinevezett érsek Pázmány 1616. szeptember 29-én ír Vasolinak katolizálásáról, megállapíthatjuk: a két kicsiny szöveg mind szóhasználatában, mind felépítésében feltűnő egyezést mutat.<sup>260</sup> A forrást teljes egészében autentikusnak fogadhatjuk el.

---

<sup>259</sup> A bresalui digitális másolat jelzete: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Ms. DE-4896 (a lengbergi kéziraté: Cat. no.: Font 5, Opys 1 s. 628). Köszönöm ANNA MIŚ és ANDRZEJ NIEDZWIECKI segítségét: az információkat és a kézirat másolatának megküldését.

<sup>260</sup> A krakkói bejegyzés áttéve *oratio rectába* így hangzik: „*Habeo circiter XIX annos, natus sum Varadimi in Hungaria ex parentibus haereticis iam vita functis, patre Nicolao Pazman, matre vero Margaretha Massay ambobus nobilibus. Educatus sum in haeresi ad annum quartum decimum. Inde constans fui in religione, et in scholis Societatis propensus ad pietatem, inque his scholis ab infima classe grammaticae progressus usque ad logicam*”. Vö. mindezt *Proc. Pasm.*, fol. 17rv.

A krakkói noviciátus anyakönyvében található másik, a katalizálás sorszámos közlésével ellentétben „*circiter*” megadott életrajzi adat ugyanakkor némileg problematikus. A bejegyzés keletkezésekor, 1588. november 11-én Pázmány valójában csak 18 éves, és nem 19 éves volt (betöltött évekkal számolva). Itt, úgy tűnik, élve a nyelvi játéktérrel valamilyen okból picit idősbíteni kívánta magát, és nyilvánvalóan nem lehet szó kerekítésről.<sup>261</sup>

A másik, nem hozzávetőleg közölt adat esetében nincs okunk alaposabb kritikára, kételkedésre. Egy ilyen személyes, lelki kérdésben minden jezsuita novícius az igazat mondta volna, és pár év távlatából aligha csalt volna meg bárkit is emlékezete.<sup>262</sup> Az adatok rögzítésére annak a lengyel provinciának a központi intézményében került sor, mely rendtartományhoz a kolozsvári kollégium is tartozott. A pestis súlyos pusztítása ellenére szemtanúk jelenléte, vagy közeli hallomás révén jól érte-

<sup>261</sup> A jároszlávi kollégium 1590. júniusi bejegyzése („*ut putat 22*”) még erre is rátesz. Talán a közlés nem közvetlen adatközlésen alapulhat? Vö. ÓRY, *Pázmány tanulmányi évei*, 62. – Ha csupán ez a két biográfiai adatunk lenne, lehetetlenné válna a születési év egzakt meghatározása, jóllehet hitelt érdemlő matrikuláris forrásokról beszélhetünk.

<sup>262</sup> A sorszámmal, nem hozzávetőleges közlés az életkori adattal szemben erősen leszűkíti és pontosítja az értelmezési kereteket. (Csupán hipotetikusnak vetjük fel, hogy ha netalán Pázmány mindkét esetben 1570-től naptári éveket számlált, akkor a 14. esztendő 1583-lenne. Ami egyben azt is jelenti, hogy MOLNÁRnak a *Litterae Annuae*-ra alapozott feltételezése – lásd a következő jegyzetben –, miszerint „nagy a valószínűsége annak, hogy a Wujek rektor által említett, 1582 végén lezajló tömeges diákkatalizálás” ami szerinte 1583-ra is átnyúlhatott és Pázmányt is érintette, helytálló lehet, ám mindenképp 1583-ra kell tennünk az eseményt. A magunk részéről nem tartjuk valószínűnek, hiszen a Hmirához írt 1632-es születésnap levélből azonban tudjuk, hogy Pázmány a „szokványos” számításmódot alkalmazta.)



sült kontrolcsoport létezése erősen valószínű. A történeti dokumentum az eddigi adatokhoz képest *a fortiori* igazolja P. ŐRY 1971-ben ugyan téves premisszából (a pápai bréve 13-as számának betöltöttként értelmezése az olasz nyelvű inkvizíciós akta nyomán) levont megállapítását, miszerint a katolizálásnak 1583. október 4. és 1584. október 4. között kellett végbemennie. S mivel aligha hisszük, hogy egy ilyen alkalomra közvetlenül a nyári szünet után került volna sor, az eseményt a *grammatica media* idejére tehetjük, melyet Pázmány az 1583/84-es tanévben végzett. A felekezetváltás realisabbnak tűnik a második iskolaévben, mint a tanulmányok legelején.<sup>263</sup> Ezt valószínűsíti a pályatáras Dobokay Sándor példája is.<sup>264</sup>

\* \* \*

A krakkói noviciátus anyakönyvi bejegyzése a tanulmányokra is kitér, folytatásukat a grammatika alsó osztályától az első filozófiai kurzusig említi a kolozsvári jezsuitáknál. Mint már korábban is megjegyeztük, monográfiájában P. ŐRY meglehetősen doktrinér módon igyekezett Pázmány iskola-kezdését a szabályzatban előírt 14. éves korhoz közelíteni, és tette az iskolakezdést 1583-ra. FRAKNÓI teljesen légből kapott adatára támaszkodott, miszerint „Pázmány már szülővárosában megkezdte a grammatikai tanulmányokat, a Wittenberget járt Kassai Zsigmond Dávid tanár vezetésével”. Ezért úgy

---

<sup>263</sup> Vö. MOLNÁR ANTAL közleményének zárókövetését. *Pázmány katolizálásához*, 229.

<sup>264</sup> MOLNÁR, *Sándor Dobokay's autobiographische Aufzeichnungen*, 81. Lásd még alább is.

kalkulált, hogy a bihari alispán fia vagy a *grammatica* középső osztályát kezdte el a Társaságnál, vagy ha a legalsót, élve a Francesco Borgia-féle *Ratio Studiorum* adta lehetőséggel, fél év után vizsgát tett és a felsőbb osztályba lépett. Mindazonáltal maga ŐRY hivatkozik a jaroszlávi kollégium korabeli személyi beosztására, mely szerint Pázmány „tanulmányait a mi kolozsvári kollégiumunkban végezte”. A krakkói adat is erre rímel. A jezsuita noviciátust megelőző tanulmányi pályát a „középiskola” kezdetétől tehát a következőképpen rekonstruálhatjuk: 1582/1583 *grammatica infima*; 1583/84: *grammatica media*; 1584/85: *grammatica suprema (syntaxis)*; 1585/86: *humaniora*; 1586/87: *retorika*; 1587/1588: *logica*.<sup>265</sup>

Ezzel megoldódni látszik a 12. életév említésének problémája is. Ha emlékszünk, Ramocsaházy kifejezetten azt mondja, hogy ekkor a jezsuitákhoz ment, akik áttérítették. Az iskola-kezdés már nála, a volt sellyei diáknál is egybecsúszik a felekezetváltással. Maga Pázmány Vasolinak intézett levelében még inkább egybemossa a két eseményt. FRAKNÓI írja egy helyütt monográfiájában, hogy a legkülönbélebb helyekről feltárt, összegyűjtött állításai sosem kerülnek ellentmondásba. Nos, itt találtunk egyet. 1588-ban azt állítja, hogy 14., 1616-ban pedig azt, hogy a 12. életévéig „nevelődött” („*educatus*”), „nevelték” („*educavere*”) „eretnekségben”. A jezsuita, hitvitázó Pázmány ekkor már egyszerűen „szégyelli” protestáns gyökereit, amely a tanulmányai helyszínéül szolgáló Itáliában sosem volt *comme il faut*, a Habsburg-országok mind harcosabban ellenreformációs miliójében pedig egyre kevésbé volt az. Szűk két évvel ko-

---

<sup>265</sup> ŐRY, *Pázmány... tanulmányi évei*, 23.

rábban, 1614-ben a még csak 33 éves Majthényi László szerémi püspökről a három tanú közül mindössze az egyik, Dávid Pál említi protestáns születését, és fontosnak tartja aláhúzni, hogy Majthényit csupán *gyermekkorában* „szennyezte be az eretnek-ség mételye”.<sup>266</sup>

Pázmány már a bevezető sorában fontosnak tartja kiemelni, hogy minden őse katolikus volt, és szüleit mentegelve a rokonságra hárítja a felelősséget, hogy anyja és apja gyermekkorukban („*teneriori aetate*”) „eretnkségbe” estek, és hívja fel ezzel tapintatosan a pápai internuncius figyelmét arra, hogy nem abban születettek!<sup>267</sup> Sőt megfogalmazása implicit azt is magában hordozza, hogy nagyszülei – id. Pázmány Péter és Csáky Kata, valamint Massay László és Felfalussy Margit nem lettek volna a protestantizmus hívei. Amit aligha hihetünk. Massay Lászlót a hagyomány és a szakirodalom elkötelezett reformátusként tartja számon,<sup>268</sup> és az is valószínűtlen, hogy a még gyermek Pázmány-szülők családjuk ellenében protestantizálódtak

---

<sup>266</sup> „*Ipsemet dominus Ladislaus mibi saepius retulit se nisi ad aliquos pueritiae annos haeretica labe maculatum fuisse, postmodum vero a patribus societatis Iesu Viennae ad veram catholicam religionem sub obedientia sanctae Romanae ecclesiae conversum fuisse.*” A pontos évszám nélküli gyerekkor említése került be a processzus végén található bíborosi záradékba is: „*Cum sanctissimus dominus noster benigne per breve apostolicum dispensavit circa impedimenta reverendi Ladislai Maitbinij ad titulum Sirmiensi episcopatus, tam provenientia ex parentibus eiusdem, quam ex aliis tantis, in quibus usque ad annos pueritiae versatus est et in caeteris ex supradictis fidedignis testimoniis idem reverendus Ladislaus habeat conditiones omnes requisitas a sacris canonibus et a concilio Tridentino.*” Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/14.

<sup>267</sup> *Proc. Pasm.*, fol. 177v. – Aminek leginkább apja esetében van valószínűsége, jóval fiatalabb anyja esetében szinte kizárható. (A Pázmány-szülők életkorára lásd alább és majd az V. fejezetben is.)

<sup>268</sup> KARÁCSONYI, *Pázmány... ifjúsága*, 352.

volna. A rokoni hatás tehát a nagyszülőket érthette, ahogy ezt a kutatás eddig is tartotta, az új érsek hiába igyekszik ezt homályban hagyni.<sup>269</sup>

Az udvari kancellár Lépes Bálint nem véletlenül sejtí tanúvallomásában igen diplomatikusan katolikusnak Pázmány szüleit.<sup>270</sup> Bő évtizeddel később a majdani utód, Lósy Imre váradi processzusában már kifejezetten kitapintható a protestáns származás teljes elkendőzésének szinte erőltetett szándéka.<sup>271</sup>

<sup>269</sup> A rokoni hatás említése szerfölött érdekes mozzanat, és nyilván konkrétum, tényleges személyi hatás állhat mögötte, mi másért hozná elő Pázmány? Pláne Prágában, 1616-ban, az auditornak, közvetve a pápának. Nyugodtan ki is hagyhatta volna leveléből. Így viszont szinte adatszinten kapunk némi támpontot arra, hogy az új vallási eszmék terjedésében a családon, rokonságon belüli meggyőzés, netalán családi érdekérvényesítési szempontok is szerepet játszottak. – Azt tudjuk, hogy Váradon 1549-ben még voltak ferencesek, az utolsó helynök és nagyprépost, Ilosvai István 1557-ben hagyta el a várost. A püspökség 1556. évi szekularizációja után a katolikusok 1566-ra marginalizálódtak jobban, ezt mutatja a váradi káptalan megszüntetése és a katolikusokat ellehetetlenítő törvény meghozatala, és Szent László sírjának júniusi feldúlása. BALOGH, *Váradimum*, 63 és 72.

<sup>270</sup> *Proc. Pasm.*, fol. 4v.

<sup>271</sup> ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 20, fol. 299r: 293r: 293v. 294r: 299r; Lósy önéletrajza (ebben „úgy hiszi”, hogy szülei katolikusok voltak) közölve: GALLA FERENC, *Harmincikilenc kiadatlan Pázmány-levél* (Olaszországi Magyar Oklevéltár), Vác 1936, 11\*, n. 15. Vö. még RÁTH KÁROLY, *Lósy Imre származásáról*, Magyar Sion 4 (1866) 664–667; PÉTERFFY, *Sacra concilia*, 331–335. – A jelölt és a tanúk ennyire túlzott igyekezete azonban érthető módon mintha magát a prímást is zavarták volna 1627-ben: „...perché il detto monsignore è già buono di 50 anni, oltre il non raccordarsi che ciò sia vero, non si ritrova buono, che di ciò possi far fede, perché in quel luogo, dove egli habitava oltre l'oppressioni de Turchi ha più di 60 anni, che non vi si fa esercizio alcuno di religion cattolica, onde dubito assai, che nè l'uno, nè l'altro de suoi genitori sia stato cattolico, ancorché egli pensi, che la madre sia stata... essendo egli mio vicario in spiritualibus et maxime convenendomi valere dell'opra [!] sua, essendo egli buono di rare qualità et di singular dottrina... sua beatitudine ad cautelam usi della solita sua benignità col dispensarlo circa haeresim parentum...”. Francesco Barberini bíboros neposhoz, Bécsből, 1627. szeptember 28-án (ASV

1588-ban Krakóban a konverzió eltitkolásának, némi kozmetikázásának szándéka még nyilván nem volt szempont, teljesen más a történeti és földrajzi közeg. A 16–17. század fordulóján, a *Seicento* első évtizedében, főként a római évek után már kényelmetlenebb lehetett az „eretnek múlt” a jezsuita szerzetes, tanár számára. A kulcstanú, a volt vágssellyei diák Ramocsházy információit nem ott helyben, Prágában szerezte, hiszen a szülőket lutheránusnak gondolta és a többi tanúval ellentétben még az anya nevét sem tudta. Ismeretei a sellyei évekig nyúlnak vissza. Pázmány már nyilvános magyarországi működése kezdetétől, 1601-től kezdődően igyekezhetett katolizálását a valósnál korábbra tenni.

A két hely, a matrikula („*educatus in haeresi*”) és processzusbeli levél („*in haeresi educaveri*”) összevetése segít megérteni az „*educare*” ige jelentését. A szó ezúttal nem az iskolai tanításra, nevelésre utal, hanem egyértelműen a vallási nevelésre. Pázmány már a jezsuita iskola diákja, amikor vallási nevelése még kálvinista. Az intézmény nem katolikus diákjai nyilván látogathatták gyülekeztük istentiszteleteit, katekéziseit. Az alkalmak nem kevésbé motiválták a kollégiumba visszatérő diákokat a kérdések feltételére, az atyákat pedig talán még náluk is jobban a megválaszolásukra. Íme egy szempont, amely

---

Arch. Concist., Congr. Consist. Acta, 1622–1626, fol. 37r). Leendő utóda kapcsán írt kiadatlan levele sokban rímelt a saját ügyében 1616. szeptember 29-én írta. És igazolható is fő adata, 1599-ben még Lósy azt közölte Rómában, hogy 1597-ben katolizált Bécsben „*ipse conversus ante 2 annos Viennae, ubi studuit logicae*”. VERESS, *Matricula et acta*, 11. – Megemlítené szempont, hogy a Barberini-korszakban már egyre körülményesebben adták meg a korábban szinte rutinszerűnek számító diszpenzációt. A fiatal germanikusok is mind büszkébben hangoztatják, hogy nemcsak szüleik, hanem nagyapjuk (*avus*) is katolikus volt. Uo., 303kk.

segít megérteni a serdülő fiatal kontroverz képességeinek későbbi kibontakozását. E képességek korai gyakorlására maga is utal levelében. A „felismert igazság” állhatatos védelmezését laikus világiként nemcsak a szünidők váradi és panaszi, tóttelki világában, hanem a kolozsvári környezetben is el kell helyoznünk.<sup>272</sup>

Az „*educare*” ige használata mindkét helyen nem a véletlen műve. Pázmány egyszer sem írja le, hogy „eretnek” lett volna, kiskorú – a magyar törvények szerint a tizenkettedik életévében még épp nem éri el a *legitima aetast!*<sup>273</sup> –, sok szempontból még önállótlan, jogképtelen személyként passzív és nem aktív szereplő. Nem ő volt „eretnek”, hanem akként nevelték. Egyértelműen elhatárolódik ettől az állapotától. Nemcsak kifelé érzi kellemetlennek múltját. Inkább befelé, mélyen megélt katolikus hitében bánthatta, hogy addig életének mintegy negyedét úgy élte le, hogy elvetette a szentségek jó részét, bizonyos értelemben magát az Eucharisziát is, a Boldogságos Szűz és a szentek tiszteletét, a szenthagyományt, hitt a pápa Antikrisztus voltában stb. Teljesen érthető, ha szinte már a tudatalatti szinten, önkéntelenül is igyekszik kisebbiteni az „eretnekként” megélt időszakot, fiatalítani magát az „igazság felismerésekor”, amihez a jezsuitákhoz kerülés remek kapaszkodót adott.

Teljességgel elvethetjük, hogy az idők múlásával nem emlékezett volna pontosan. Rendtársa, Dobokay Sándor tanévre pontosan idézte fel nagyjából párhuzamosan történt katolizálá-

---

<sup>272</sup> *Proc. Pasm.*, fol. 17rv.

<sup>273</sup> A „törvényes életkor” kérdése a következő fejezetben még többször előkerül.

sának eseményét 1620-ban.<sup>274</sup> Az önmentés sajátos eszközhöz nyúlva Dobokay egyenesen azt vallja, hogy bár iskolamestere noszogatta őt az unitarizmusra, Isten megőrizte őt attól, hogy az legyen s „ifjúként nem voltam sem katolikus, sem pedig eretnek, mivel nem tudtam, miben is kellene hinni, leszámítva a Szentháromságot”.<sup>275</sup>

A Vasolihoz írt Pázmány-levél felekeztváltásról szóló sorai teljesebb megértéséhez szükséges ismét idéznünk, pontosan mit is ír: „*pater et mater aetate teneriori a cognatis haereticis in haeresim praecipitati in ea, prob dolor, obiere, quin et me puerum ad gymnasia haeretica misere, ac ad annum usque circiter duodecimum in haeresi educaveré*”; azaz „...apám és anyám zsenge korukban eretnek rokonaik hatására eretnekségbe estek és, micsoda fájdalom, abban is haltak meg. Sőt engem is gyermekként eretnek iskolákba küldtek, és mintegy a tizenkettedik életévemig eretnekségben neveltek”. Az „*educaveré*” mellett a „*misere*” is egyértelműen a szülői akaratra – pontosabban rögvest látni fogjuk, az apaira – vonatkozik. Pázmány tömör megfogalmazásában az ezt követő időszak: kikerülése a szülői nevelés alól, azaz a jezsuitákhoz menetele egyben már a protestantizmus elhagyását jelenti nemcsak Vasoli *uditore* és római Kúria tájékoztatására, hanem ekkor már minden bizonnyal Pázmány tudatalatti gondolkodásában is. A látványos fordulat életében nyilvánvalóan

---

<sup>274</sup> „*In literis progressus ad usque studia humanitatis in ea schola factus sum catholicus. Sit Deus semper benedictus, sit nomen eius laudabile et gloriosum in saecula etc.*”. MOLNÁR, Sándor *Dobokay's autobiographische Aufzeichnungen*, 81.

<sup>275</sup> „*Sollicitatus a ludimagistro ad arianismum, ne fierem, Deus me custodivit, puerum adhuc non quidem catholicum, sed neque haeticum, cum quid credendum esset, nescirem, praeter Sanctissimam Trinitatem.*” Uo.

Várad és Panasz felcserélése volt Kolozsvárral, az atyai házé, udvarházé a jezsuita kollégiummal, internátussal.

## 5. A PROCESSZUS ÉS PÁZMÁNY SZÜLEI

Levele következő bekezdésében a még csupán egy napja érsek Pázmány az elmondottak indoklásaként egy kézenfekvő, ám adatai okán számunkra mégis roppant különleges magyarázatot hoz Alessandro Vasoli számára. E mindössze két sor a processzusról szóló előzetes híradásunkban még nem szerepel. Valójában egy olyan rejtélyről van szó, mely meghaladja a katolizálás datálásának több évszázados problémáját. Csak mivel az elődök nem ismerték, nem adott okot a fejtöresre. Elmondhatjuk, hogy ezzel a jegyzőkönyv, ahelyett hogy megnyugtatóan tisztázná képünket Pázmány fiatal koráról, illetve magáról az újdonsült prelátusról, bizonyos tekintetben tovább bonyolítja azt. Előbocsátjuk, hogy teljes megoldást annak ellenére nem fogunk adni, és feltételezésekre kell hagyatkoznunk, hogy vissza-visszatérve a kérdés jó másfél évtizede szemünk előtt lebeg.

Nézzük hát Pázmány indoklását a szüleiről, neveltetéséről írtakról: „E dolgokat azért volt szükséges nagyon tisztelendő uraságod számára előhoznom, mivel – miután anyám már *negyvennégy* évvel, apám pedig *harminchat* évvel ezelőtt meghalt – aligha lenne itt bárki is, aki róluk ismerettel rendelkezne, ha csak nem az emberek szóbeszédéből.”<sup>276</sup> A szakirodalom szerint

---

<sup>276</sup> *Proc. Pasm.*, fol. 17v.



Pázmány anyja 1578-ban, apja pedig 1584 őszén hunyt el.<sup>277</sup> Mindkét adatközlés jócskán eltér ettől, hiszen eszerint Massay Margitnak 1572-ben, Pázmány Miklósnak 1580-ban kellett volna távoznia az élők sorából, ami azt is jelentené, hogy Pázmány Péter már 10 éves korától anyátlan-apátlan árva lett volna.

Bontsuk ketté a két adat kritikai vizsgálatát. Massay Margit haláláról FRAKNÓI csupán általánosságban ír, és Pázmány Miklós második házasságának időpontját 1580 körülre teszi.<sup>278</sup> KARÁCSONYI szövegéből az olvasható ki, mintha 1580-ban még élt volna, de ez az általa hivatkozott forrásból nem derül ki.<sup>279</sup> ÓRY arról tudósít, hogy 1578 után halt meg, hivatkozást azonban nem hoz. Nem sikerült kiderítenünk, mire alapozza ezt az állítását, sem szakirodalomban, sem forrásokban nem leltük nyomát. Olyan említéssel nem találkoztunk, mely 1578-ban még életben lévőnek mondaná.<sup>280</sup> A féltestvér Pázmány György 1582-re, illetve 1583-ra datált<sup>281</sup> születése valóban kézenfekvővé teszi a második házasság 1580 körülire tételét – pozitív adat erre sincs –, továbbá a kötelező gyászévvel, esküvői előkészü-

<sup>277</sup> Lásd fentebb a katolizálás és a születési hely kapcsán idézett szövegeket, hivatkozásokat.

<sup>278</sup> „Anyját ugyanis korán elvesztvén, mintegy tíz esztendő volt, mikor atyja katolika hölgygel második házasságra lépett.” FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, 8.

<sup>279</sup> KARÁCSONYI, *Pázmány... ifjúsága*, 352. Hivatkozása: „Harruckern levelek a gróf Károlyi levéltárban. M. 18. 53–61. A már említett forrásra és kurrens jelzetére lásd az V. fejezetet.

<sup>280</sup> ÓRY, *Pázmány... tanulmányi évei*, 11.

<sup>281</sup> A FRAKNÓINÁL szereplő (i.h.) 1582-es dátum mellé ÓRY (i.m., 11.) említi az 1583-at is. NAGY IVÁN közléséből (i.m., IX, 174–175: „meghalt 1627. mart. 4-én, kora 45. évében, mint sirirata mutatja”) valóban mindkettő évszám pontos lehet. ÓRY-SZABÓ már csupán az 1583-as évet adja meg (*Pázmány*, 12). – Pontos életkorára lásd majd a V. fejezetet is (és *Függelék*, 9. sz.).

lettel számolva Massay Margit halálának 1578 tájára, utánra helyezését. Pázmány viszont pontos, kerekíthetőnek sem gondolható évszámot ad meg. Közlése szerint Massay Margit már 1572-ben elhunyt. Vagyis édesanyjáról semmilyen emléke sem lehetett, eszmélésétől kezdve félárvaként nőtt fel, mely szempont lelki fejlődésének bemutatásakor ezentúl figyelembe kell majd venni.

Már amennyiben a közlést hitelesnek foghatjuk fel. Egyfelől nincs okunk kételkedni, hiszen az adatközlő hiteles személy, érintettsége a lehető legközelebbi, a közlés körülményei is autentikusak. Támogató érvet is találhatunk: így magyarázatot nyer, hogy Pázmánynak miért nem született több édesestvére, 1578-ig ennek lehetett volna esélye. Feltételezzük, épp az 1572-es dátumból, hogy esetleg a következő, életben nem maradt gyermek szülése lehetett a minden bizonnyal nagyon fiatalon (20–22 évesen) bekövetkezhetett anyai elhalálozás oka. Bizonyítékunk erre természetesen nincsen. A fiatalkori elhalálozás mindenesetre érthetővé teszi, hogy Massay Margit egyetlen olyan fennmaradt forrásban sem szerepel, amely őt élő személyként említené.<sup>282</sup>

Ellenérvként hozható fel, hogy Pázmány Miklós miért várt majd mintegy 8 évet a következő házassággal? Ismét találgatásra kényszerülünk. Fia nevelése nem indokolta feltétlenül a mostoha gyors házhoz vitelét, ezt a női rokonság,<sup>283</sup> dajkák megoldhatták. A nemesi családok házassági stratégiáit a kora újkorban elsődlegesen nem érzelmi és gyermeknevelési szempontok irányították, hanem a család biztonságá-

<sup>282</sup> Lásd az V. fejezetet.

<sup>283</sup> Arra, hogy ki, kik jöhettek szóba a női rokonság részéről lásd az V. fejezetet.

nak, további felemelkedésének biztosítása, vagyonszerzés és befolyásnövelés, a kapcsolati háló szélesítése révén.<sup>284</sup> Erre pedig a Massayak mellett, sőt előtt a nagyfalusi Tholdyak nyújthattak komolyabb távlatot. A megfelelő ara eladósorba kerülését azonban ki kellett várni.<sup>285</sup> Az alispánság megszerzésével (1577-ben említik először) Pázmány Miklósnak is kellő perspektívát kellett biztosítani az új rokon család számára. Esélyeit a benősülésre a családba növelhette, hogy Tholdy Borbála régóta félárva volt, az apa Tholdy Miklós már 1568 előtt távozott az élők sorából.<sup>286</sup>

További ellenérvként szolgál, hogy a Vasolihoz intézett írás – kétségkívül a legérdekesebb Pázmány-levelek egyike – állításainak hitelét lerontani látszik, hogy az apára vonatkozó adat biztosan téves. Pázmány Miklós nem 1580-ban hunyt el, hanem valóban 1584-ben, késő ősszel vagy nem sokkal azután.

---

<sup>284</sup> Vö. elsősorban jobbágy és arisztokrata példákkal: PÉTER KATALIN, *Házasság a régi Magyarországon, 16–17. század* (Múltidéző Zsebkönyvtár), Budapest 2008. Erdélyre további irodalommal: *Politika és házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből* (TDI Könyvek 2), HORN ILDIKÓ–KREUTZER ANDREA–SZABÓ ANDRÁS PÉTER, Budapest 2005. Pázmány Miklósnál mindkét házasság esetében feltűnő a szomszéd nemes családokkal kötött frigy, ami összefüggő birtokrendszer kialakításának szándékára utal.

<sup>285</sup> Okoskodásunkból az is következik, hogy Pázmány Miklós és Massay Margit esküvője 1568/1569 körül lehetett. Pázmány anyja tehát 1550 táján születhetett. Ha már 16 évesen férjhez adták, akkor 1552 az iránymű dátum; Tholdy Borbála mintegy 10 évvel lehetett fiatalabb nála. Feltételezésünket erősíti, hogy 1599-ben még *in floribus* találjuk Pázmány Péter mostoháját. Vö. alább, az V. fejezetben (Class. T, n. 229).

<sup>286</sup> Pázmány Miklós második anyósáról, Dóczy Petronelláról viszont nincs közelebbi információnk, csak annyit tudunk, hogy 1591-ben már biztosan nem élt. A rá és férjére, Tholdy Miklóstra vonatkozó adatokat lásd majd az V. fejezetben (Class. T, n. 158 és 223).

Kérdés viszont, hogy mi lehet e „tévesseg” oka?<sup>287</sup> Nincs okunk feltételezni, hogy Pázmány meg akarta volna téveszteni a pápai Kúriát. Mi célból tette volna? Azt is elvethetjük, hogy ne emlékezett volna pontosan atyja elhunytának dátumára. Legkézenfekvőbb magyarázatnak az tűnik, hogy másolási hiba történhetett. Mint tudjuk, Pázmány írását nem eredetiben mellékelték, mint például Majthényi László szerémi püspök hasonló levelét két évvel korábban.<sup>288</sup> A tanúvallomások jegyzeteiből, fogalmazványából fáradtságos munkával le tisztázott jegyzőkönyv legvégére került bemásolásra.

Gyanúnkat megerősíti, hogy az adattal szétesik a levél belső kohéziója. Már abban ellentmondást érzünk, hogy bár anyja már két éves korában meghalt, mégis arról olvashatunk, hogy szülei küldték, és nem csupán apja küldte „eretnek gimnáziumokba”, azt pedig végképp értelmezhetetlennek találjuk, hogy hogyan nevelhették szülei 12. életévéig „eretnekségben”, ha már 10. életévére teljesen árva lett? További, ebbe az irányba mutató megfigyelés, hogy a levél ezen adata a legjobban informált Lépes Bálint állításával is ellentétbe kerül. A királyi kancellár saját bevallása szerint Pázmány Pétertől informálódott annak életkoráról, s mond figyelemreméltóan pontos 45 vagy 46 évet, melyek között a közlés pillanatában csupán négy nap

---

<sup>287</sup> ŐRY (*Pázmány... tanulmányi évei*, II.) szerint egyes kutatók 1584. szeptember 8., mások november 4. környékére teszik elhunytát. Míg a szeptember 8. KARÁCSONYI JÁNOS idézett munkáiban tűnik fel, a november 4. eredetét eddig nem tudtuk azonosítani. (Ugyanígy ama nyilvánvalóan téves állításét sem, miszerint a dédapa Pázmány János 1520 körül lett volna kálvinistává [!]. Uo.) A válogatott művek előszavában már tényként, a halálozás pontos időpontjaként jelenik meg a november 4-ei dátum. ŐRY-SZABÓ, *Pázmány*, 12. – Lásd majd pontosításunkat az V. fejezetben.

<sup>288</sup> Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/14.

volt a különbség. A prágai császári udvarban 1616 augusztusától nap mint nap találkozhattak, az érseki kinevezését maga Lépes publikálta.<sup>289</sup> Nyilván a leendő érsek szüleinről is szó eshetett, hiszen a kancellár Pázmány Miklós halálát határozottan, minden bizonytalankodás és körülírás nélkül 30 évvel korábbra tette, Massay Margitét pedig annál „sokkal korábbra”. Utóbbi egybevág Pázmány pontos adatközlésével, a 30 év említése pedig támpontot ad a másolási hiba keletkezésének hipotetikus magyarázatára. (Hogy itt miért kerekített szám, és miért nem a pontos 31/32 szerepel, arra még visszatérünk.) Bár a szülők megnevezésekor Lépes mások közléseire hivatkozik, a halálzási adatoknál ezt nem említi. Elgondolkodtató továbbá az is, hogy mindkét szülő nevét rajta kívül csupán Ferenczffy és Székely tudja, tehát a császári-királyi udvar környezetéből jövő tanúk. Ramocsaházy már csak az apáét. Utóbbi kivételével a nevek ismeretének végső forrásaként is Pázmányt sejtethetjük.

Az egész jegyzőkönyv az elejétől a végéig Ogerus Bra prágai közjegyző kézírása, ezt ellenjegyzése bizonyítja. Hihetetlenül gyors munkáról volt szó. Az eljárás megnyitása és Lépes tanúvallomása szeptember 30-án zajlott le, a többi tanúkihallgatás és a hitvallás-letétel október 1-jén, szombaton történt. A jegyzőkönyv tisztázata már október 3-ára, hétfőre elkészült, a feladat elvégzésére mindössze egy nap, a vasárnap állt rendelkezésre. A kérdőpontok és a feleletek sorszámozását leszámítva a számadatok nagy többsége, beleértve az érsekség jövedelmi adatait is, a nagyobb hitelesség kedvéért és a félreolvasások elkerülése érdekében betűvel került átírásra. Ezek a jegyzetekben, fogal-

---

<sup>289</sup> CVH I/13, 127–128.

mazványban vélhetően még számmal szerepeltek. Ugyanígy feltételezhetjük, hogy Pázmány a – kényes ügyben nyilván sajtókezdő – levélben számokkal írta a szüleire vonatkozó adatokat, nem bajlódott betűzésükkel. HANUY FERENC által összegyűjtött leveleinek első kötete végén található, pár évvel korábbi *facsimilét* tanulmányozva két megállapítást tehetünk. Az egyik, hogy a ‘6’ és ‘o’ írásában a ‘6’ alsó része és az ‘o’ teljesen megegyezik, a ‘6’ hosszú felső íve pedig igen hasonlít a ‘g’ betűk alsó hurkának bal oldali ívére. A másik, hogy az egy sorba írt betűket számlálva igen valószínűnek tűnik, hogy a Vasolihoz írt levélben a „*suggerenda*” egyik „g’ betűje és a Pázmány által – a Lépesnek mondottakkal összhangban – írt 30-as épp egymás fölé kerülve pontosan egy ‘6’-os számot mutathatott a munkája végén októberben már minden bizonnyal gyertyafénynél dolgozó nótárius számára. Az olvasati tévedést a ‘g’ duplázódásának zavaró hatása még inkább valószínűvé teszi.<sup>290</sup>

Miért közölt Pázmány 30-as és nem pontos 31/32-es számot?<sup>291</sup> Egyfelől a három évtized kínálja a kerekítés lehetőségét. (Ferenczffy is kerek 10 évet ad meg ismertségükre, noha mindenki számára világos volt, hogy a megismerkedésükre alkalmas adó országgyűlést 1608-ban tartották.)<sup>292</sup> Másfelől mű-

<sup>290</sup> A számok esetleges betűvel írása esetén felvetődhet, hogy netalán a „*sex*” helyett „*vix*” állhatott az eredetiben. Bár az így kapott latin mondat nem lenne értelmetlen, legfeljebb szokatlan ilyen szórendben, és a „*vix*” elvileg fordítható lenne a szám határozatlanságát kifejező (bár inkább annak értékét csökkentő) értelemben, ez a megoldás nem nagyon valószínű, ahogy egy esetleg római számos írás sem. Köszönöm SZOVÁK KORNÉL és TAKÁCS LÁSZLÓ segítségét.

<sup>291</sup> Mint az V. fejezetben látni fogjuk, Pázmány Miklós halála 1584 novemberében, decemberében, vagy akár 1585 januárjában is bekövetkezhetett.

<sup>292</sup> *Proc. Pasm.*, fol. 12r.

ködhet a tudatalatti: szeretné későbbre, nagyobb korára helyezni a már serdülőként megélt traumát, ha képzeletben, de csökkenti árvasága éveit, s erősítve a nemesi családi gyökereit, így is több időt tölteni apjával, kinek halálhíre már Kolozsváron érhetne.

A jegyzőkönyv mindenesetre nem alkalmas arra, hogy Pázmány apjának pontos halálozási idejét megállapítsuk belőle, sőt az elmélyült kritikai elemzés nélkül akár félrevezető is lenne. Kiváltképpen, ha más kontrollforrások nem állnának rendelkezésre, mint ahogy sok más kora újkori főpap családja esetében tapasztaljuk. Egyvalamit azonban csakis innen tudunk bizonyítani. Azt a ZSÁK ADOLF részéről felvetett, és SÍK SÁNDOR által tulajdonképpen nyitva hagyott kérdést, hogy netalán a bihari alispán földi pályája végén katolizált volna, végleg elvethetjük. Pázmány maga közli levelében, hogy mindkét szülője protestánsként hunyt el.

És itt pontot teszünk a processzus elemzésének végére. Újabb megfigyeléseink kritikáját és újabb szempontok felvetését a jövőbeli tudományos diskurzusra bízuk. Mindezt, reméljük, nagyban segíti majd a jelent kötet alapjául szolgáló jegyzőkönyv latin szövegének közreadása és magyarra fordítása.





## V. A PÁZMÁNY–THOLDY CSALÁD LEVÉLTÁRA

„Negyven egész esztendeje léssen, mikor az Úristen engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből, ismerőseimnek társaságából, atyafiságomnak nemzetiségéből kegyelmesen kiszólíta és egyházi állapotra választá”. Soha azólta, Édes nevelő Hazám, feledékenységben nem volt elöttem emlékezeted, sőt kívántam és kerestem abban módot, hogy velem való dajkálkodásodat hálaadó szolgálattal valami részből megköszönnyem, és benned lakozó atyámfiainak csekély értékem szerént kedveskedgyem. De mód nem adatván élőnyelvem tanításával hozzád-való kötelességemnek terjesztésébe, hogy tellyességgel háládatlanul meg ne hallyak; vénségemben ezzel a kis írásomnak néked ajánlásával, ha kötelességemnek eleget nem tehetek, ismértetni akarom hálaadó igyekezőemet: és, ha tehetségem megfelellhet kívánságomnak, azon lésszek, hogy lelkednek szolgállyak és írásommal ösvényecskét irtogassak üdvösségedre.”

„Az böcsülletes Bihar vármegyének sok áldomásokkal gyarapodó csendesz állapotnak hosszabbodását és lelki vígasztalásoknak terjeszkedését kívánok Istentül...” sorokkal kezdődik és a fenti idézettel folytatódik Pázmánynak 1626 során Bécsben megjelent műve, *Az Szt. Írásról és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék ajánlólevele*.<sup>293</sup> Az érsek mondatai lebilincselően

---

<sup>293</sup> *Pázmány Péter... összes munkái V*, s.a.r. DEMKÓ GYÖRGY–RAPAICS RAJMUND ET AL., Budapest 1900, 349.

szemléltetik mély, erős kötődését letűnt gyermekkorához, ahhoz a szülőföldjéhez, melyet, mint maga is utal rá, 1588 óta soha többé nem látott viszont.

A vatikáni kutatások erőterében fellelt kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvet a gazdag szakirodalom diskurzusába bevonva igyekeztünk újabb információkat szerezni Pázmány érseksége előtti működéséről, fiatalkori viszonyairól. Eközben arra figyelhettünk fel, hogy a historiográfia nem is kevés esetben nemhogy a homályban tapogatózott volna, hanem sokszor hitbuzgalmi lelkesedéstől vezérelt írói fantáziával igyekezett áthidalni a források ellentmondásosságát, még inkább pedig azok hiányát a Biharban, Kolozsváron töltött évekről. A processzus bebizonyította, hogy a fiatalkori évekről rendelkezésre álló adatok módosíthatók, pontosíthatóak, vagy legalábbis alapos kritika alá vehetőek.

Az előző fejezetek a biográfia esetlegességeinek szemléltetése mellett alapvetően a külföldi *Hungarica*-kutatás mentén igyekeztek finomítani a fiatal Pázmányról rajzolt képen. Vonzó kihívás, hogy ugyanezt a feladatot elvégezzük az itthoni források oldaláról is. Vagyis egymás mellé helyezve szemléltethessük: milyen jellegű és mélységű biográfiai, proszopográfiai információkat nyerhetünk a római alapítású és irányítású oktatási intézmények matrikuláris bejegyzései, még inkább a nunciatúrai tanúkihallgatások révén, illetve a családi, városi, megyei, egyházmegyei archívumok oldaláról. Az esetek túlnyomó többségében ez költői dilemma. A meghatározóan itáliai *Hungarica*-anyag jelentőségének voltát alapértelmezésben éppen a hazai források pusztulása, katasztrofális hiánya adja a kora újkorban. Még a 17. században is ritkaságnak számít az

olyan lelőhely, mint a Batthyányak hihetetlenül gazdag le-  
véltára.<sup>294</sup> Közelebbi kép az ifjú kor éveiből egyetemi tanulmá-  
nyok, peregrináció idejéből rajzolódik ki olykor.<sup>295</sup>

A Pázmány-processzus publikálásához és elemzéséhez kap-  
csolódó kutatómunka során igyekeztünk visszakeresni, azonosí-  
tani és kézbe venni azt a nem túl nagyszámú dokumentumot,  
melyet a kutatás a fiatal Pázmány genealógiája, családi viszonyai  
kapcsán idézett. E kutatómunka során szembesültünk vele, hogy  
a kor sok más egyházi és világi szereplőjével ellentétben Pázmány  
Péter családi archívuma nem veszett el. Azok az iratok, amelyek  
egy nemesi család számára a kor fogalmai szerint fontosak voltak,  
nagyobbrészt ránk maradtak. Ami Várad 1598-as véres ostroma,  
környékének feldúlása, még inkább 1660-as török kézre kerülése  
és Biharnak a hódoltságban eltöltött évtizedei után első pillantásra  
csodával határosnak tűnik, pedig egyáltalán nem az.

## I. DINASZTIAALAPÍTÁSI TÖREKVÉSEK ÉS A CSALÁDI LEVÉLTÁR

Magyarország új primásának első teendői közé tartozott,  
hogy féltestvérét, Györgyöt udvarába hozza. Pázmány lépését  
FRANKÓI a féltestvére iránt érzett „gyengéd szeretettel” ma-

---

<sup>294</sup> Hasznosítására legújabbban: KOLTAI ANDRÁS, *Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, fel-  
dolgozások 14), Győr 2012.

<sup>295</sup> Egy szemléletes példa: FAZEKAS ISTVÁN, *A Melith-fiúk bécsi tanulmányai 1630–1631-ben*, Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére (Gazdaság- és Társadalomtör-  
téneti Kötetek 2; szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György), Budapest  
2002, 139–158.

gyarázza.<sup>296</sup> Ennél jóval többről volt szó. Az érsek egyszerre követte a korabeli társadalmi normákat és élt a rendelkezésére megnyílt lehetőséggel, amikor fivérét magához vette. Így ír erről:

„Köteles tekintettel voltunk a testvéri érzületre, mellyel fivérünk, Pázmány György irányában viseltettünk, és elsősorban arról kívántunk serényen gondoskodni, hogy maradéka állhatatosan megmaradva a szent és katolikus római vallásban szolgáljon Istennek, ezért az atyai szülőföldről, javai ősi örökségéből őt kihívtuk. Azon reményben voltunk, hogy mihelyst az Úr jónak látja, némely közepes javakkal gondoskodjunk az ő és örökösei megélhetéséről”.<sup>297</sup>

A modern történetírás már mélyrehatóan feltérképezte azokat a folyamatokat, melyek a kora újkor társadalmi mozgásait meghatározták, és aprólékosan elemezte azokat a felemelkedési technikákat, csatornákat, melyeket az egyházi pálya nyújtott. A sajátos társadalmi kanalitás csúcsmódoja a pápai nepotizmus, melynek keretében két generáció leforgása alatt firenzei, sienai polgárcsaládok, stb. Borghesék, Barberinik, Chigik pápai dinasztiaikká váltak, ősi római családokkal, Colonnákkal, Orsinikkel kötöttek házasságot és biztosították helyüket az itáliai arisztokrácia élvonalában. A társadalmi elfogadottságot több szempont is biztosította: az új pápai kormányzat dinasztikus legitimitációja, kormányzati stabilitása megteremtésének igénye; az Egyházi Állam szuverenitása, biztonsága, a hatalmi reprezentáció szempontjai. Az alapvetően feudális jellegű korszak általános társadalmi igényei és elvárásai egészen a 17. század végéig nem engedték meg, hogy az új pápa családja vidéken,

<sup>296</sup> FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 285.

<sup>297</sup> HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 463 (688).

polgári státuszban, idegen állam (Toscana, Velence, Dél-Itáliában és Lombardiában Spanyolország) alattvalója maradjon. A rendszer egészen addig életképes maradt, amíg piramisszerűen lefelé terjeszkedve széles körben tett lehetővé előrelépését a társadalmi ranglétrán, a bíborosi klientúráktól kezdve egészen a legalsóbb javadalmak, plébániák birtokosainak családjaiig bezárólag.<sup>298</sup>

*Mutatis mutandis* Pázmány esetében is hasonló jelenségről beszélhetünk. Az országnak a nádor mellett első számú nagyjavadalmasának fivére nem élhette tovább a Bihar megyei *egregius* középnemesek életét, kiváltképpen nem az erdélyi fejedelem Bethlen Gábor alattvalójaként. Akár az udvarral, akár Bethlennel folytatott tárgyalásaiban más súlyt jelentett, ha öccse képviselte a prímást. Felesége, ha igaz FRAKNÓI közlése, a tekintélyes bihari főispán, ruszakai Kornis Zsigmond lánytestvére lett. A Pázmány család e házasság révén az erdélyi/magyar arisztokrácia soraiba emelkedett. A frigyből született egyetlen

---

<sup>298</sup> Mindenekelőtt lásd WOLFGANG REINHARD klasszikus tanulmányát: *Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstanten*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 86 (1975) 145–185; egyes részjelenségekre: CHRISTOPH WEBER, *Familienkanonikate und Patronatsbistümer. Ein Beitrag zur Geschichte von Adel und Klerus im neuzeitlichen Italien* (Historische Forschungen 38), Berlin 1988, különösen 148–266, 169–204; MARIO ROSA, *Per grazia del papa. Pensioni e commende nell'Italia del Seicento*, Roma, la città del papa. Vita civile e religiosa dal giubileo di Bonifacio VIII al giubileo di papa Wojtyła (Storia d'Italia. Annali 16; a cura di Luigi Fiorani–Adriano Prosperi), Torino 2000, 293–326; WOLFGANG REINHARD, *Papal Power and Family Strategy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Princes, Patronage and the Nobility (ed. by R.G. Asch–A.M. Birke), Oxford 1991, 329–356; a kurrens összegzés sem vet fel újabb szempontokat: A.D. WRIGHT, *The Early Modern Papacy: From the Council of Trent to the French Revolution*, Abingdon–New York 2013, 232–253; magyar nyelven és további irodalommal: *A barokk pápaság*, 117–144.

gyermek, a már 1627-ben teljes árvaságra jutott Pázmány Miklós nevelését Balassa Menyhért özvegye Bakyth Margit vállalta magára.<sup>299</sup> A primás magyar és morva baronátus, majd szent római birodalmi grófi cím császári adományozásával emeltette neposát és vele saját nemzetségét az arisztokrácia első vonalába. 1628-ban maga kérte Bethlentől, hogy intézkedjen Pázmány György zálogba adott birtokainak „recuperálása” felől az örökös számára. 1633-ban Solymosi Péter személyében adminisztrátort rendelt a bármely megyében található Pázmány- és Tholdy-javak igazgatására.<sup>300</sup>

Az immáron *magnificus* Pázmány Miklós utódai jövőjét két nagyobb morvaországi uradalom megvételeivel és morva indigenátus elnyerésével kívánta megalapozni a halála előtti években. A regéci várbirtokot is meg kívánta szerezni, ám ettől a jogi problémák és – a dinasztiaalapításban jóval szerencsésebb – Esterházy Miklós nádor igényei miatt elállott.<sup>301</sup> A dévényi ura-

---

<sup>299</sup> Közlebbi adatok sajnos pontos jelzet nélkül FRAKNÓINÁL: *Pázmány... és kora*, I, 320 és II, 447skk. Lásd HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 378 is. Kornis Zsigmond anyja, Tholdy Erzsébet és Tholdy Borbála testvérek voltak, 166–167. T. ORGONA ANGELIKA, *A göncruszkai Kornisok. Két generáció túlélési stratégiái az erdélyi elitben (1546k.–1648)*, Budapest 2007 (Doktori értekezés, ELTE), 166–167. Könyvváltozata: *Unikornisok Tündérországhban. A ruszkai Kornisok Erdélyben (1546k.–1648)*, Budapest 2014. A szerző szerint (véltetően *Jenei Ferenc* alább idézendő írására visszavezethetően) Pázmány György Biharban maradt és Miklós is ott született.

<sup>300</sup> Pozsonyi káptalan kiadmánya Solymosi nyilatkozata alapján, 1633. december 4. („*feria quinta proxima post festum Beati Andreae apostoli*”). A bíboros rendelkezése szerint vagy Pázmánynak, vagy Pázmány Miklósnak tartozik számadással, és amennyiben utóbbi „magához venné a javak igazgatását, azonnal köteles azt átadni”. PL AS Act. rad., Class. T, n. 312.

<sup>301</sup> FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, III, 382–383.

dalom iránt is érdeklődött.<sup>302</sup> Morvaországi befektetését a földrajzi közelség, a biztonság (törököktől, erdélyi, protestáns mozgolódástól), és nyilván a kínálati lehetőségek határozták meg.<sup>303</sup> Több végrendeletében írta körül a tulajdonjog átadásának módozatait, feltételül szabva meg többek között az elidegeníthetlenségüket és az utódok katolikus vallását.

A Pázmány családnak a magyar és európai arisztokrácia soraiba integrálása a bíboros eltökélt terve volt. Távlatos gondolkodását mutatja, hogy unokaöccse vagy utódai magva szakadása esetére apai nagybátyja, Pázmány Farkas két lányának leszármazottait jelölte ki örökösnek, a Pázmány név felvételének kötelmével. Uszetint az imént említett Solymosi Péter, Lietencziczet Namény János (vagy leszármazottaik) örökölték volna, „*siquidem hi procreati sunt duabus filiabus Wolfgangi Pázmány, qui genitoris mei Nicolai Pázmány frater fuit*”. Mindketten már dédnagybátyjuk életében Pázmány Miklóshoz hasonlóan morva honosságot nyertek,<sup>304</sup> és udvartartása vezető kamarásai

---

<sup>302</sup> A Magyar Kamara tájékoztatása a domínium állapotáról: PL AS Act. rad., Class. T, n. 326.

<sup>303</sup> Kétségkívül furcsa sorait az indigenátus és a morva főnemesség soraiba való beilleszkedés igénye magyarázhatja, semmint más: „*nemo superest virilis sexus, ex paterna mea consanguinitate, ita, quod familiola ista a tempore Sancti Regis Stephani (ad quem ex Germania Hunt Pazman ductor militiae venerat) bucusque perpetua successionis serie propagata, in unico puerulo haeret, quem Germaniae iterum reddere ac totaliter Moravum facere constitutum habeo*”. Levele Franz Dietrichsteinhez, Pozsony, 1634. december 5. HANUY, *Pázmány... levelei*, II, n. 916. Szinte szó szerint ismétli e sorokat unokaöccse morva báróságával együtt utolsó végrendeletében. Lásd JANKOVICS JÓZSEF következő jegyzetben idézendő közleményét (65).

<sup>304</sup> Az örökösödési jog biztosítására továbbá elrendelte, hogy halála után minden évben vízkeresztig fejenként ők és férfi örököseik 200-200 tallért kapjanak, ezeket az esztergomi káptalannál kell deponálni, és nyugta ellenében bármikor fel-

voltak. Aligha hihető, hogy – Pázmány Györggyel egyetemben – anélkül lehettek volna a primási udvar tagjai, hogy ne tértek volna át a katolikus vallásra. Oldalukon feltűnik Naményi Péter is, akiről Pázmány Miklósnak külön kellett gondoskodnia.<sup>305</sup> A primási család tagjának lenni akkora presztízst

vehetik. Ha ez elmarad, az összeg kétszeresére jogosultak, és a morva uradalmi intézőktől per nélkül is behajthatják. Pázmány legutolsó, 1637. február 17-én kelt, Solymosi és Naményi származását reveláló végrendeletét feltárta és kiadta: JANKOVICS JÓZSEF, *Pázmány Péter ismeretlen végrendelete 1637-ből*, *Lymbus* 2 (2004) 61–69. A többi végrendeletre, vonatkozó adatra hivatkozások uo. A Pázmány-név felvételét az első, 1628. április 3-ai testamentum említi. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 463 (688). – Pázmány Miklósrá és megítélésére uo., valamint JENEI FERENC, *Pázmány Miklós veszprémi főkapitány, A Veszprém Megyei Múzeumok közleményei I, Veszprém 1963*, 161–170.

<sup>305</sup> Vö. HANUY, *Pázmány... levelei*, II, n. 1082 (730). „*Petrum Nameny apud se habeat boneste, tanquam consanguineum in tertio gradu*”. Uo., az 1636. november 12-ei végrendeletben. Elképzelhető, hogy őt azonosíthatjuk abban a Naményiban, akit további nevelés céljából 1634 májusában a bíboros visszaküldött a Pázmáneumba: „*Iudicavimus expedire pro Namenio, ut sub disciplina ad huc aliquantis per maneant. Idcirco ipsum ad reverentiam vestram remittimus. Valde cupimus, ut reverentia vestra ipsum pro sua charitate in Dei timore erudiat*”. Tehát nem egy papnövendékről van szó, miként HANUY sejtí (i.m., II, n. 881 és 884). – Bár Pázmány a nem klerikusokat a folyamatos próbálkozások ellenére következetesen és erélyesen igyekezett távol tartani bécsi intézetétől, anyai ágon távoli rokonát reménybeli katolizálása érdekében felvetette oda: „*Mitto iuvenem alium Stephanum Ladányi etiamnum Calvinistam ad studia Viennam. Rogo, reverentia vestra commendat illum patri regenti, habeat curam ipsius. Sit in prima mensa. Etsi enim valde remote, nec mihi ipsi explorato gradu, sanguine tamen maiores meos attingere dicitur. Ego vero nil aliud specto, quam ut catholicus sit et pius. Adiunxi aureos viginti quinque patri regenti assignandos pro mensa et necessariis in primo ingressu. Reverentiam vestram rogo, labore hunc suscipiat et iuvenem patri regenti repraesentet*”. Levele Hmira János rektorhoz, 1629. október 22. HANUY, *Pázmány... levelei*, II, n. 562. Megnéztük, az eredetiben valóban „Ladányi” áll, de valójában a Nadány-rokonságról lehet szó, csak már ekkorra a kezdetűk lambdacizmussal felcserélődtek (miként a névadó Kőrösnadány/ladány esetében). ELTE EKK Collectio Prayana, vol. 32, fol. 24. – Vö. még FAZEKAS ISTVÁN, *A*



jelentett a korban, hogy egy „imposztor” magát a bíboros rokonának kiadva igyekezett nemcsak Franz Dietrichsteinnél, hanem a lengyel királyi udvarban is előnyökre szert tenni.<sup>306</sup>

A dinasztiaalapítást nem koronázta siker. Pázmány Miklós utód nélkül halt meg 1662-ben. A morva birtokokat 1652-ben nagybátyja tilalma ellenére eladta. A leányági „szekundogenitúra” létrehozására sem maradt esély. Hasonlóan nem lett hosszabb távon eredményes utódai közül Lippay György családpolitikája, Gáspár bátyjának leszármazottaival az elnyert grófi cím két generáción belül sírba szállott.<sup>307</sup> Majd csak a negyedik utódnak, Széchényi Györgynek sikerült oldalágon, Lőrinc fivére révén a magyar történelemben évszázadokon át meghatározónak bizonyuló arisztokrata családot alapítania. A 18. században már eleve arisztokraták juthattak a primási székbe, a társadalmi felemelkedés régi csatornáit elzáródtak.

\* \* \*

Mindezek tudatában nem kell meglepődni azon: Pázmány-nak érsekként első teendői közé tartozott, hogy gondoskodjék a családi (birtok) jogokat biztosító és a család leszármazását bizonyító iratok biztonságáról. A családi archívumot nagyszombati tárgyalásaira Péchy Simon erdélyi kancellár hozta magával 1617

*Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784)* (METEM Könyvek 37), Budapest 2002, 9–14. o., 26.

<sup>306</sup> Imént idézett levele az olmtüzi bíboros püspökhöz. HANUY, *Pázmány... levelei*, II, n. 916.

<sup>307</sup> A Lippay család legpontosabb genealógiája a családi levéltár dokumentumai alapján (P 1341 és 1342): SOÓS FERENC, *Lippay György [gróf] és a pozsonyi pénzverde. Eredeti dokumentumok közlésével*, Numizmatikai Közlöny 94–95 (1995–1996) 39–47.

augusztusában. A primásnak „*magno studio*” Kemény Boldizsártól kellett visszaszereznie, akihez egyelőre nem tudjuk, hogyan kerülhettek.<sup>308</sup> Az iratok alapján állítólag – szerintünk azonban semmiképpen sem – Pázmány által megrajzolt genealógia, illetve pár dokumentum rövid kivonatának töredékes másolata az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található.<sup>309</sup> FRAKNÓI nagymonográfiája pótlásai között ismertette röviden. Módosította korábbi álláspontját, és bizonyítottnak vélte a család Hunt-Pázmán eredetét, továbbá egy javított, ám továbbra is meglehetősen hibás genealógiai táblázatot bocsátott közre.<sup>310</sup>

FRAKNÓI korrekciója, mely alapján a családi levéltár léte legalábbis gyanítható lett volna, elkerülte az utódok figyelmét. Még a kifejezetten genealógiai pontosításokat, kiegészítéseket végző KARÁCSONYI és ZSÁK sem hivatkozik rá.<sup>311</sup> A Pázmány-kutatás legközelebb P. ŐRYnek köszönhetően járt legközelebb az anyag hasznosításához, ő azonban csupán két oklevelet idézett belőle, melyre már korábban, kutatásainak áttekintésekor felhívtuk a figyelmet.<sup>312</sup>

<sup>308</sup> Lásd augusztus 5-ei köszönőlevelét: Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj (Kolozs), Fond Familiar. Kemény, K VIII/450 (*Függelék*, 10. sz.).

<sup>309</sup> Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (EFK), Batthyány-gyűjtemény, Cat. VII (Acta Excelsae Curiae Regiae), Tit. XL. s, fol. 453–460. Digitális változatát SZALAI KATALINNAK köszönöm. – Elejének teljesebb másolata a közvetlen leszármazás pontos adataival HEVENESI GÁBOR gyűjteményében is megtalálható. ELTE EKK Collectio Hevenesiana, tom. 9, fol. 167–168 (*Genealogia Cardinalis Pazmany ex scripturis familiae authenticis desumpta*).

<sup>310</sup> FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, III, 329–331 („*Pázmány családi származása*”). Az eredet valós voltára lásd alább, *Függelék*, I. sz.

<sup>311</sup> *Pázmány... ifjúsága*, i.m.; ZSÁK, *Ki térítette Pázmányt*, i.m.

<sup>312</sup> *Pázmány... tanulmányi évei*, 44, 116. j. Úgy véljük személyesen nem látta az iratokat, csak kérhetett Pázmány Péterre vonatkozó forrásokat. A n. 203. iratra hivatkozása ráadásul téves, az a leendő bíboros nagypajára vonatkozik.

A családi levéltár nem külön fondként, hanem a prímási levéltárba inkorporálva maradt ránk, még hozzá a világi levéltár különféle nemesi családok iratait őrző „*Classis T*” osztályában. Nem alkot folyamatos sorozatot, össze-össze keveredik más családok anyagával.<sup>313</sup> Nem feladatunk beható archivisztikai rekonstrukciója, az egyes tételek kimerítő ismertetése. A Pázmány–Tholdy család oklevéltárának publikálása a jövő lehetősége marad. Célunk nem más, minthogy a teljes anyag átvizsgálása alapján kiemeljük azokat a mozzanatokot, amelyek árnyalják, pontosítják, javítják a családi viszonyokra vonatkozó ismereteinket, beleértve a család genealógiáját is. Ehhez azt találtuk a legkézenfekvőbb módszernek, ha tematikai megközelítésben vázlatosan összefoglalást nyújtunk a fontosabb irategyüttesekről. Illusztrációképpen néhány dokumentumot, mindenekelőtt tanúkihallgatásokat a *Függelék*ben közlünk.<sup>314</sup> Az újrarájzolt családfa a kötet végén található.

A Pázmány–Tholdy család iratainak helyi értékét növeli, hogy a korábbi kutatás által használt helyi családi gyűjtemények közül a Csengery és Baranyi család anyaga nem lelhető fel.<sup>315</sup> Egyedül az Ugray–Bölöni családé áll a kutatás rendelkezésére.

<sup>313</sup> A *Classis T*, 93–261 sz. iratok között (40–42. *capsa*) találhatóak (valamint n. 402). Vö. *Archivum Saeculare I: Acta Radicalia et Protocollaria* (Útmutató az Esztergomi Prímási Levéltárhoz 3), szerk. GÁLFFY ZSUZSANNA–HEGEDŰS ANDRÁS–TÓTH KRISZTINA, Esztergom 2001, 96–114. Az alábbiakban saját információinkat közöljük az iratokról, és nem javítjuk az egyébként hasznos repertórium szépségű hibáit. – A 43. *capsa* pár, Miklós grófra vonatkozó iratot őriz (n. 323. 324. 360: morva honosítása, 1662-es végrendelete), valamint az uszetini birtok 1634-es, a bíboros által s.k. aláírt vételi szerződését (n. 325).

<sup>314</sup> Megjegyezzük még, hogy néhány szempontra, adatra a *Függelék*ben hozott források jegyzeteiben hívjuk fel a figyelmet.

<sup>315</sup> ZSÁK, *Ki térítette Pázmányt*, 18 és 28.

zésére, de ez is csupán részlegesen, hiszen módszeres átvizsgálása után sem találtuk meg mindazon iratokat, ami alapján Pázmány Péter állítólagos gyámja 1590-ből megnyugtatóan igazolható, illetve a Massay-család közölt genealógiája közelebről ellenőrizhető lenne.<sup>316</sup>

## 2. AZ APA, PÁZMÁNY MIKLÓS

A családi levéltár iratainak legszámottevőbb része Pázmány Miklósról: alispáni működésére, földesúri és birtokszerző tevékenységére, családon belüli és kívüli pereire vonatkozik. Leginkább jogbiztosító iratok: többszörös átírásokat, netalán tanúvallomásokot tartalmazó ítélet- és bizonyáglevelék (stb.), nagyszámú jobbágykötelezvények, sőt egy-két hozzáintézett misszilis segítségével közelebb kerülhetünk személyéhez, működéséhez, viszonyaihoz.

### *a) Az alispán. Váradai kúriája, halálának időpontja*

Biztosra vehetjük, hogy Pázmány születésekor apja még nem volt Bihar vármegye alispánja. 1568-ban Lessy László mö-

---

<sup>316</sup> ZSÁK, *Ki térítette Pázmányt*, 19–21. Az Ugray–Bölöni család levéltárának jelenlegi leőhelye és archivisztikai adatai: Arhivele Naőionale, Direcőia Judeőeană Bihor (Bihar), Fond Nr. 67 (Inventar Nr. 101), Microfilm rol. 1–8 (csak mikrofilmen kutatható anyaga idézve az alábbiakban mint „Nagyvárad, Ugray–Bölöni cs. lt.”). – A századfordulón még a váradai múzeumban található levéltár a 20. században károsodott. Nem tartjuk kizártnak, hogy nem került minden mikrofilmre, kutatásra azonban eredeti anyagot nem adtak ki.

gött Bojthy Balázs a második alispán,<sup>317</sup> és 1572-ben is ugyanez a helyzet. A szokás szerint a négy szolgabíró kíséretében tett intézkedéseik iratai sajnos nem sorolják fel utóbbiak neveit.<sup>318</sup> 1576 szeptemberében még mindig Lessy az első alispán és Bojthy a második, utánuk csupán három *iudlium* neve áll, a negyedik hiányzik, de talán éppen azért, mert érintve van: az ügy ugyanis nem más, mint Pázmány Miklós panaszai birtokának határbejárása.<sup>319</sup> Azon hivatali mozgások révén, miszerint Lessy helyébe Bojthy lépett, mellé második alispánnak Pázmány Miklós, az ő helyét 1584. évi halála után pedig Váncsody István szolgabíró örökölte meg, pozitív adat híján is feltételezzük, hogy nem a semmiből, hanem több éves szolgabíróságból emelkedett a *vice-comes* hivatalába.<sup>320</sup> Vagyis, 1570-ben Pázmány Péter nem mint

<sup>317</sup> Nagyvárad, Ugray–Bölöni cs. lt., rol. 5, pa. 12, szám nélkül, Várad, „*feria quinta post dominicam Incantavit*”. A kálvinista vármegyei elöljáróság által – a szentek ünnepeit tekintve is – gondosan megőrzött és alkalmazott középkori datálását az azonosítás könnyítése végett adjuk meg. Az alábbiakban csupán ott oldjuk fel őket, ahol ezt az irat jelentősége indokolta teszi.

<sup>318</sup> Nagyvárad, Ugray–Bölöni cs. lt., rol. 5, pa. 12, szám nélkül, Várad „*feria quarta post dominicam Oblationis*” [?].

<sup>319</sup> A váradi *conservatorium* 1580. október 26-án („*ipso festo die Beati Demetrii martyris*”) kelt kiadmánya írja át többek között Báthory Kristóf Kolozsvár, 1576. szeptember 20-án kelt rendelkezését. Ebben szerepel, hogy Hagymássy Kristóf határbejárást kért Pázmány Miklós panaszai birtoka irányában Biharszentjánosra, melynek elvégzésére kellett kiküldeni Lessy László, Bojthy Balázs alispánokat, vagy Borssy Györgyöt, Geszthy Györgyöt, illetve Zeghy Farkast. Meg kell jegyeznünk, hogy utóbbiaknál az alispánokéval ellentétben nem található tisztességük megnevezése, ám a felsorolás jellegéből erősen valószínűsíthető, hogy csakis szolgabírák lehetnek. MNL-OL MKA Act. Ies. (E 152), Registrata, Res. Magnovaradien., fasc. 3, n. 2 (38. d., fol. 139).

<sup>320</sup> Vö. PL AS Act. rad., Class. T, n. 223, idézve még alább is. – Feltételezésünket csak részben gyengíti, hogy amikor Szalay Anna, néhai Pázmány György özvegye 1570-ben kérte Bihar vármegye közgyűlésétől sógorával, Pázmány Miklóssal szem-

a bihari alispán, hanem az egyik feltörekvő *iudex nobilium* fiaként láthatta meg a napvilágot.

A szakirodalom 1578-as adatával szemben már 1577. június 18. („*feria quarta post festum Beati Viti et Modesti*”) előtt alispánként tűnik fel Pázmány Miklós.<sup>321</sup> E minőségében látjuk 1583-ban az Ugray György és szalontai Tholdy István között folyó hatalmaskodási perben, mely közreműködése sejtetni engedi számunkra, hogy második házasságával nem csak ő nyert magasabb társadalmi rangot. A tekintélyesebb Tholdyak is megbízható támaszt találtak a vármegyei közigazgatásban.<sup>322</sup>

---

beni pere ítéletlevelének kiadatását, a kérése teljesítését elrendelő iratban szereplő két alispán (Lessy és Bojthy) mellett név nélkül említik a négy szolgabíró is, ezekkel azonban nem hozzák *egregius* panaszi Pázmány Miklóst összefüggésbe, illetve érintettsége miatt nem csupán három, hanem mind a négy szolgabíró szerepel. Az irat tudniillik teljes egészében a szokásos formaszöveg. PL AS Act. rad., Class. T, n. 165. Az 1570. június 15-én („*feria quinta proxima post festum Beati Barnabae apostoli*”) kelt dokumentum érdekessége, hogy Pázmány Miklóst és egyik aktuális elfoglaltságát fia születése előtt alig három és fél hónappal nevesíti. Egy másik, Albert deák, Bihar vármegye jegyzője, Buday Simon, Deésy Jakab és Pál deák, a váradi konzervatórium tagjai által 1570. június 27-én („*feria quarta proxima post festum nativitatis Beati Ioannis Baptistae*”) kiadott okirat szerint egy újlaki *totalis portio* volt az ügy tárgya. Uo., n. 167. – Pál deák Váradi Pál lehet. Vö. BUNYITAY, *A váradi püspökség*, IV, 135; BOGDÁNDI, *A váradi bitelesbely*, 110–111.

<sup>321</sup> Nagyvárad, Ugray–Bölöni cs. lt., rol. 5, pa. 13, n. 24 (az eredeti oklevél 1578-ban kelt Váradon, ez tartalmazza az 1577-es átírását). Lásd még uo., rol. 8, pa. 22, n. 21 is. – Bihar vármegye alispánjainak hiányos és pontatlan archontológiája a Borovszky-féle sorozatban a REISZIG EDE által írt *Bihar vármegye története* c. fejezet függelékében (<http://mek.oszk.hu/09500/09536/btml/0005/30.btml>).

<sup>322</sup> Nagyvárad, Ugray–Bölöni cs. lt., rol. 5, pa. 13, n. 28 („*feria quarta post nativitatis Beati Ioannis Baptistae*”) és n. 29 („*feria tertia ante festum conversionis Beati Pauli apostoli*”), Várad. Mindkét peres fél egyaránt „*egregius*” titulussal bír.

Az alispánság nemcsak befolyást, hanem kockázatot is jelentett számára. 1583-ban henczidai Bornemissza Zsigmond egy helyi jellegű hatalmaskodási perben tanúsított magatartásuk miatt beperelte Bihar megye vezetőit.<sup>323</sup> A Báthory Zsigmond által kiadott oklevél azért is érdekes számunkra, mert felsorolja a perbe fogottak neveit is: a már szerepelt Váncsody Miklós (ekkor már nem véletlenül áll a felsorolás élén, ő lehetett az első „*iudlium*”), Szőke János, Nadaby István és Olozoy Boldizsár szolgabírák mellett Lukács deákot, aki Bihar vármegye *iuratus notarius*a volt, valamint Kónya Pétert, Máté és György deákokat. Pázmány Miklós kollégáinak nevesítése mellett közelebbi megjelölésre kerül Bojthy Balázs városi háza, mely Bocskai Istváné közelében állt.<sup>324</sup> A Pázmány-kúriára itt nincsen utalás, ám az adat – és még több ilyenrel fogunk találkozni – érzékelteti azt a földrajzi, társadalmi közeget, amely a Pázmány családot integrálta a fejedelemség nemességének körébe.

A váradi Pázmány-kúria elhelyezkedése 17. század eleji adatok alapján határozható meg közelebbről. A város Kolozsvár felé eső részén feküdt, a vártól keletre a Sebes-Körös felső folyása mentén. A négy történelmi városrész: Újváros, Olaszi, Váralja és Velence közül az utóbbi, legrégebb és legelőkelőbb negyed területén. Panaszról jövet a várat megkerülve az egész városon át kellett jönni eléréséhez. 1603-ban a szomszédok Lédy János özvegye és *egregius* Ráczi Mihály voltak, utóbbi felől a második szomszéd Somogy Bertalan. Ekkor a nemesi udvarház már csupán nemesi udvartelek volt, semmilyen épület

---

<sup>323</sup> Kolozsvár, „*feria quarta proxima post festum Beati Andreae apostoli*”. PL AS Act. rad., Class. T, n. 201.

<sup>324</sup> „*apud domum ac curiam nobilitarem dicti Blasii Bojthy in eadem civitate Váradensi in vicinitate domus magnifici Stephani Bochyka*”. Uo.

nem állott rajta, és mindössze 32 magyar forintot kóstált.<sup>325</sup> A ház, melyben Pázmány Váradon felnőtt, az 1598-as ostromban pusztulhatott el.<sup>326</sup>

Pázmány Miklós alispántársával, Bojthy Balázssal együtt váltotta ki Bethlen Farkas, a később fejedelem, Gábor apjának neheztelését. 1579. január 30-án, Marosillyéről írt levelében fejezte ki nemtetszését amiatt, hogy a vésztői bérlőjével kapcsolatos fellebbezése kapcsán előszóval történő kihirdetést követeltek tőle. Az idő rövidsége miatt erre már nincsen lehetősége

<sup>325</sup> Az ekkor átmenetileg a Habsburg-államhatalom („*Sacrae Caesareae regiaeque maiestatis domini nostri clementissimi*”) nevében eljáró váradi *conservatorium* 1603. május 21-én („*Feria quarta proxima post festum Sacri Pentecostes proxime praeteritum*”) tanúsítja, hogy Pázmány György személyesen megjelenve előttük váradi nemesi kúriáját 32 magyar forintért eladta Ioannes Auceps jezsuitának, aki a váradi egyház és a rend ottani javai adminisztrátora és egyúttal „*concionator Varadiensis*” volt („*totalem et integram domum seu curiam suam nobilitarem pronunc aedificiis penitus carentem in civitate Várad ac vico Velencez vocato in vicinitatibus domorum ab una nobilis Michaelis Rác, parte vero ab altera relicta Ioannis Ledý domo in comitatu Biboriensi existentem habitam simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet...*”). MNL-OL MKA Act. Ies. (E 152), Registrata, Res. Magnovaradien., fasc. 2, n. 6 (38. d., fol. 34). A *curia nobilitaris* 1603. május 14-én ugyancsak 32 forintért nemes váradi Kéry András és örökösei számára szintén eladásra került, ez a korábbi ügylet valószínűleg azonban nem teljesült. Uo., n. 7. (fol. 35). A jezsuitáknak komolyabb terveik lehettek a területtel, ekkortájt (20 Ft-ért) megvették Rác Mihály telkének a Pázmányoké felé eső felét is, a második szomszéd nevét innen tudjuk. Uo., n. 5 (fol. 29–32). – Az egykor kolozsvári diák Aucepsnek az irodalom csupán német hitszónoki beosztását említi Váradon. LUKÁCS, *Cathalogi personarum*, I, 622 és 34. – ZSÁK ADOLF szerint (*Ki térített Pázmányt*, 28) a *Tiszántúl* 1889. évi évfolyamának tárcarovatában KARÁCSONYI JÁNOS a Baranyai család levéltára adatai segítségével azonosította azt az utcát, ahol Pázmány Péter született. Átlapoztuk a teljes évfolyamot, de nem figyeltünk fel rá. Az említett Baranyay-levéltárnak sem akadunk nyomára.

<sup>326</sup> Az ostrom előtt Váradon mintegy 2200–2500 ház állott, 11 000–12 500 lakossal. ZSÁK J. ADOLF, *Várad az 1598-ik évi ostrom idején*, *Tiszántúl* 5 (1899) 118 (V. 26.), 1–4, 3.



– közölte, és érezhető nehezteléssel arra kérte az „*amici confidantissimi*”-nek nevezett két vicispánt, hogy tekintsenek el ettől.<sup>327</sup> Az önmagában nem túl különleges eset érdekessége nem csupán annyi, hogy bemutatja a majdani bíboros és a fejedelem szüleinek érintkezését. Egy úttal ugyanis a Bocskai-féle adatnál is élesebben vetíti eléink azt a meg nem valósult pályáivet, amelyet Pázmány esetlegesen mint családját az erdélyi arisztokrácia soraiba emelő partiumi földbirtokos futott volna be az erdélyi belpolitikában. Jelesül, míg a szülők vármegyei ügyekben és tyúkperekben konfrontálódtak, fiaiknál ez már az országos politika, befolyásszerzés szintjén jelentkezett volna. Mint ahogy jelentkezett is, csak éppen nem Erdélyen belül, hanem a Királyság és a Fejedelemség viszonyrendszerében. Pázmány és Bethlen sokat vizsgált ellentmondásos kapcsolatának megértéshez atyjai ugyan halványan, ám mégis diagnosztizálható ellentétét, vagy legkevesebb ambivalens egymáshoz viszonyulását is érdemes figyelembe venni. Jegyezzük meg egyébként, hogy bár az Erdélyben maradás felvetése így utólag

---

<sup>327</sup> „Kívánom Istentwl kegyelmeteknek minden jawát, jó egészségét hallanom. Érthem azt, hogy kegyelmek azt kívántha, hogy az wezthwj sommással való dolgomnak apellatioja feleöl dob zaýtwl credentiat kwldenék kegyelmeteknek, kith én soha sem hallottham, jóllehet én... kéz valék elkwldený, de az eödeö igen reöwid lévén hozzá, merth kissen [!] adák tudomásomra, azirth kegyelmeket kérem minth bizodalmas uraimat... hogy kegyelmek muthassa meg hozzám az jó akarath, kiwáltképpen... hogy illyen kiczin dologh miath ne valljak kárth, hanem higgye meg kegyelmek, mert ezt az egiz tábla tuggya, hogy apellaltak velle.” PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211, fol. 8. – Itt és az alábbiakban, beleértve a *Függeleket* is, a könnyebb érthetőség kedvéért a magyar nyelvű szövegeket erősen javítva hozzuk, de a korabeli sajátosságok megőrzése, érzékeltetése céljából nem modernizáljuk teljesen. Nem forráskiadványról lévén szó, az alkalmazott szempontokat felesleges itt részletezni. Egy esetleges nyelvészeti célú vizsgálathoz az eredetieket kell majd kézbe venni.

kétségkívül bizarrul hangzik, Pázmánynak a jezsuita szerzetes-sége, és pláne esztergomi érseksége, bíborossága volt az atipikus karrier, s nem egy partiumi család- és birtoképítés, aapai örökség folytatása.

Alispánként Pázmány Miklós nemcsak második hitvese családja, a Tholdyak ügyeiben járt el, hanem saját nemzetsége érdekeit is védte. Első unokatestvérének, id. Pázmány Györgynek fia, ifjabb Pázmány Gáspár kérésére Bojthy Balázssal együtt 1583-ban Váncsody Miklós szolgabíró kollégájukat küldték apanasza kivizsgálására, miszerint egyik jobbágya minden javával együtt Bocskai István biharkeresztesi birtokára szökött. Az előző évi tanúvallomásokat átíró, 1584. november 4-én („*feria quarta proxima post festum Beatorum Omnium Sanctorum*”) kelt dokumentumnál<sup>328</sup> még érdekesebb számunkra Bihar vármegegye közgyűlése általi megerősítése. Ez ugyanis Pázmány Miklóst még 1584. november 16-án („*feria quarta proxima ante festum Beatae Elizabethae viduae*”) is életben lévőnek mondja.

---

<sup>328</sup> Nemes váradi Máté deák, ifj. Pázmány Gáspár ügyvédje kérésére Váncsody a következő jelentést tette: 1583-ban, Úrnapja előtti vasárnapon („*die Dominico proximo ante festum Corporis Sacratissimi Domini nostri Iesu Christi*”), azaz Szentháromság-vasárnap (vagyis május 26-án, az új naptár szerint június 6-án) Szomajomban és Bihar-keresztesben hét tanút hallgatott ki Márton (alias Muszta) Jeromos örökös jobbágy szökéséről, aki Szomajomból, Pázmány Gáspártól minden javával Keresztesbe, Bocskai Istvánhoz költözött. „I. thano Toth Matthé Zomaiomban Pazmán Farkas iobbágia, hitj után azth vallja. Thudom, hogy ez Muszthaÿ Jeromosnak, más névvel Marton Jeromosnak az atya is Zomaiomban Pazmány Gáspárnak az zép attyának is iobbágia volth, ez Muszthaÿ Jeromosnak Zomaiomot hogy megg rablák, akkor vágák az attyáth le az theöreökeök, az után mene el az fia Keresztesre.” A többi tanú ugyan-ezt vallotta. PL AS Act. rad., Class T, n. 205. – A családi törzsbirtoknak számító Szomajom pusztaként Berettyószentmárton (ma Berettyóújfalú része) közelében található. Vö. BUNYITAY, *A váradi püspökség*, III, 325–326.

Eredeti, hiteles oklevél alapján a szakirodalom eddigi és nem egységes adatközléseit erre a dátumra módosíthatjuk és egységesíthetjük.<sup>329</sup> Vagyis a leendő bíboros apja 1584. november 16. után hunyt el. Joggal gyanítjuk, hogy váratlanul, erre alább még többször visszatérünk.

Forrásaink tanúsága szerint Bihar vármegye közgyűlése és adminisztrációja, valamint a váradi káptalan helyébe lépő *conservatorium*<sup>330</sup> szekularizált jellege és valószínűsíthetően protestáns tagjai ellenére szépen megőrizte a hivatalos iratok keltezésében a régi szokásmódot, beleértve Úrnapja, Szűz Mária és a szentek ünnepeinek, a bűnbánati időszakok vasárnapjainak dátumjelölő szerepét. Mindez szépen illusztrálja a magyarországi protestáns felekezetszerveződés sok szempontból sajátos, eltérő jellegét az új konfessziók törzsterületeihez képest. Kizárhatjuk ugyanakkor, hogy XIII. Gergely pápa két évvel korábbi naptárreformjára figyelemmel lettek volna. Még a Habsburg örökös tartományokban is időbe telt az átállás, kiváltképpen, hogy hivatalosan 1584. január 6-án rendelték el, s következett

<sup>329</sup> PL AS Act. rad., Class T, n. 206.

<sup>330</sup> Az erdélyi hiteleshelyek szekularizáció utáni működésére, a *requisitori* intézmény megszervezésére, az oklevélkiadó gyakorlat működésére (és királyi/vajdai/fejedelmi) emberek közreműködésére) további irodalommal BOGDÁNDI ZSOLT, *A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori biteleshelyi tevékenysége (XVI–XVII. század)*, Debrecen 2011 (Doktori értekezés, DTE), 16–29 és 30–33 (Váradról 21–24); BALOGH, *Váradium*, 73. Váradról részletesebben ugyancsak BOGDÁNDI ZSOLT, *A váradi biteleshely a szekularizációt követően*, Erdélyi Múzeum 73 (2011) 3–4, 104–116. – Az irataikat „*requisitores et conservatores*” szavakkal kezdő testület tagjait az irodalom rendszerint „requisitorok”, „levélkeresők” elnevezéssel illeti. A testületet világi jellege ellenére káptalannak is nevezik, nem teljesen alaptalanul, hiszen korabeli pecsétjén is ez az elnevezés található. Mi Pázmány szóhasználatát követve nevezzük *conservatorium*-nak. Vö. HANUY, *Pázmány Péter... levelei*, n. 692.

másnap január 17-e, a Királyságban pedig csak az 1588-as diéta vezette be a protestáns rendek harsány tiltakozása közepette. A Fejedelemség 1590. szeptember 21-én követte, miközben egyes régiók ellenálltak, Máramaros például egészen 1623-ig.<sup>331</sup> A naptárreform körül kibontakozó katolikus–protestáns vitának éppen Várad lett a központja, nyitányaként 1584-ben jelent meg a „*Kalendarium Iulianum pro anno 1585*”.<sup>332</sup>

Pázmány Miklós halálának *terminus post quem*je tehát nem 1584. november 16, mert ez a julián naptár adata, hanem az új, gregorián naptár szerint számolva 1584. november 27.! Látni fogjuk majd, hogy a *terminus ante quem* is pontosabban meghatározható a korábbiakhoz képest. Sőt, ha nem is ekkora bizonyossággal, még a november 27-ei dátum is pontosítható pár nappal.

*b) ifj. Pázmány Gáspár gyámja és a Pázmány nemzetség feje*

Pázmány Miklós korán, már 1570 előtt apai részről árvaságra jutott<sup>333</sup> dédunokaöccsét – apai nagybátyja, az idősebb Pázmány Gáspár azonos nevű unokáját – közvetlenebbül is pártfogolta. Sokáig ő látta el gyámságát<sup>334</sup> a nagynénjei, Pázmány

<sup>331</sup> NAGY BALÁZS, *A gregorián naptárreform sorsa Magyarországon*, MKSz 102 (1986) 60–67.

<sup>332</sup> Uo., 62. – Írásunkban, ha külön nem jelezzük, a Magyarországon hivatalos és a forrásokban használt reformálatlan Julián-naptár dátumai szerepelnek. A zárójelben másodikként megadott, a mozgóünnepnek alapján számítottak kivételével mindig 11 nappal későbbi dátumok a gregorián naptár szerintiek.

<sup>333</sup> Vö. PL AS Act. rad., Class. T, n. 165 (idézve már fentebb).

<sup>334</sup> Uo., n. 202 (lásd hamarosan), Anna nevű anyjával, néhai id. Pázmány György özvegyével 1570-es pere (uo., n. 165) ezek szerint nem okozhatott súlyos ellentétet sógornőjével. Elképzelhető azonban az is, hogy mint legközelebbi férfi rokonra háramlott rá e feladat, mégpedig az anya végakarát nélküli elhalálózása miatt.

Borbála és Pázmány Erzsébet leánynegyedének kiadása végett folyó hosszas pereskedésben. Az elhúzódó eljárásról a legkorábbi említés 1577-ből való, és még 1584-ben is tartott. Míg az egyik felperes maga Pázmány Erzsébet volt, kezdetben hajadonként („*in capillis*”), 1583-ban már Daróczy György hitveseként tűnik elének. A néhai Pázmány Borbála jogait kezdettől fogva fia, a panaszí részbirtokos *egregius* váradi Balogh Ferenctől született Balogh János igyekezett érvényesíteni.<sup>335</sup>

E per során 1580. július 25-én és az azt követő napokban tanúkihallgatást folytattak le a Pázmány család leszármazásáról. A vallomások egészen különleges információja, hogy megtudhatjuk belőlük Pázmány Miklós fivérének, *egregius* Pázmány Farkasnak életkorát. Ő ekkor saját elmondása szerint 50 éves volt, vagyis 1530-ban születhetett.<sup>336</sup> A genealógiai irodalom szerint Farkas az idősebb, és csupán féltestvér: anyja nem Csáky Kata volt, mint Miklósé, hanem id. Pázmány Péter (szintén alispán, váradi várnagy és udvarbíró) első házasságából született, s anyja ismeretlen.<sup>337</sup> Ebben mi nem vagyunk biztosak. Alább még láthatjuk, a Pázmány család örökösödési, peres ügyeit, birtok- és jobbagyszerzéseit kizárólag Miklós intézte, ő kezde-

---

<sup>335</sup> A hosszas, többszörös átírásokat (Báthory Kristóf, Bihar vármegye két alispánja és közgyűlése, a váradi *conservatorium*) tartalmazó periratok eredeti példányai: PL AS Act. rad., Class. T, n. 166. 175. 176. 177. 178. 200. 202. Az érintett birtokok a Pázmány család „törzsterületéhez” tartoztak: Panasz, Tóttelek, Szentmárton, Újlak, Szomajom, Somogy, Pósa és Gyéres. – E falvakra és az ebben a fejezetben említésre kerülő nemesi családokra lásd a BOROVSKY-féle sorozatban a REISZIG EDE által írt *Bihar vármegye nemes családdai* c. fejezetet (<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0005/32.html>).

<sup>336</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 200 (*Függelék*, 5. sz.).

<sup>337</sup> NAGY, *Magyarország családai*, IX, 174–175. Megbízható forráshivatkozást nem hoz állítására.

ményezte és vezette az ősi Ártándy-javakért indított nagycsaládi pert is. Gyanítjuk hát, hogy ő volt a családfő és így az idősebb testvér. Farkas olyannyira a háttérben maradt, hogy alig-alig tűnik fel a forrásokban.<sup>338</sup> Ismerve a magyar nemesi szokásrendben az elsőszülötteket megillető jogokat, szinte kizártnak tartjuk, hogy Miklós ennyire előtérbe kerüljön fivére rovására, ha nem ő a családfő.<sup>339</sup> Csáky Mihály helytartó 1569-ben a Czibak-birtokok ügyében a testvérpárhoz írott levelének címzésében Miklós szerepel az első helyen, Farkas a másodikon. *Fratres*nek szólítja őket, ami ha nem is feltétlenül, de nem is elhanyagolhatóan utal a rokonság meglétére mindkettejükkel, és Miklós első helyre tétele igencsak elgondolkodtató.<sup>340</sup> Pázmány említett végrendeleteiben megmutatkozó

<sup>338</sup> Mindössze egy peres ügyének irata ismeretes. A váradi *conservatorium* tagjainak 1574-ben („*Sabbatho proximo post festum S. Priscæ*”) kelt kiadványa szerint „*Nobilis Wölphgangus Pazmany de eadem Pazmany [!] coram nobis personaliter constitutus onera et quaelibet gravamina cunctorum filiorum, filiarum, fratruum proximorum et consanguineorum suorum*” jelent meg előttük két somi jobbágytelek ügyében, melyeket Furthay Boldizsárnak 17 magyar forintért elzálogosított. PL AS Act. rad., Class. T, n. 169. Fivérével ellentétben viszont – úgy tűnik – szintén Furthaynak adott rövid kötelezvénye formájában 1576 novemberéből ránk maradt kézírása is. Uo., n. 173.

<sup>339</sup> Az idősebb testvér egyik legfontosabb joga volt, hogy ő örökölte, méghozzá *osztatlanul* a családi iratok eredeti példányait. Vö. BÉLI GÁBOR, *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*, Budapest 2014, 80. Alább hamarosan látni fogjuk (Class. T, n. 202), hogy a Pázmány-család eredeti iratait Pázmány Miklós őrizte, mint „*frater maior natu*”, mely kifejezést aligha csupán – részbeni kiszolgáltatásukat követelő – dedúnokaöccse, hanem az egész család viszonylatában értelmezhetünk. – Az elsőszülöttek megkülönböztetésére lásd akár csak Pázmány fentebb idézett, JANKOVICS JÓZSEF által publikált utolsó végrendeletének kikötéseit, melyek szinte már-már egy hitbizomány kialakítása felé mutatnak.

<sup>340</sup> PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211 (fol. 10); *Függelék*, 2. sz. – Hasonló sorrendben említi id. Pázmány Péter két fiát Kocsi László özvegye, Eugénia tanúvallomásaiban: „Pazman Jánosnéól való vala Pazman Péter és ismét Pazman Péterteől való ez Pazman Miklós és Pazman Farkas”. PL AS Act. rad., Class. T, n. 196 (*Függelék*, 7. sz.).

gondoskodása nagybátyja leszármazottairól szintén a szorosabb rokoni, sőt talán erősebb személyi kötődésre utal. Pázmány Farkas bizonyíthatón túlélte fivérét, ami ha nem is perdöntő, de további érv fiatalabb kora mellett.<sup>341</sup> Ha a kolozsvári diák nevelésébe szorosabban nem is kapcsolódott, kapcsolódhatott be, a serdülő korban vélhetően nem jelenthetett keveset az elhunyt apa testvérének személye.

Amennyiben meglátásunk helyes, és valóban Farkas a másodszülett, közelebről be tudjuk azonosítani Pázmány Miklós életkorát, méghozzá 1530 előttre. A testvérek közötti minimum kétéves különbséggel számolva 1528 a legkésőbbi reális dátum, de még az 1526 sem zárható ki teljesen. Vagyis a leendő bíboros apja mintegy 56–58 évet élhetett. Feltételezésünket némileg erősíti, hogy alispántársa, Bojthy Balázs saját elmondása szerint 1526-ban látta meg a napvilágot,<sup>342</sup> így a két vezető tisztviselő egyazon generáció tagja volt (igaz, Bojthy pár évvel korábban került az alispáni székbe). Az 1528 körüli születésből az is következik, hogy Pázmány Miklós viszonylag későn nősült, és ebben a kor zavaros politikai viszonyai mellett a birtokai elhelyezkedése okán is megfelelő ara „kivárása” már az első házasságnál nem mellékes szempont lehetett.

A tanúk emlékeztetudatának vizsgálata inkább érdekességként tárja elénk, hogy Pázmány Farkas még számon tartotta nagyapját, Pázmány Jánost. Dédapjáról viszont már úgy nyilatkozott, hogy „nem tuggya Pazman János ha Pazman András fya

---

<sup>341</sup> Nem tudjuk pontosan mennyivel élhetett tovább. 1585. február 14-én (25-én), egy jobbágya említésénél még mint „vitézlő” és nem mint „néhai” Pázmány Farkas kerül elő. PL AS Act. rad., Class. T, n. 164 (az iratra lásd még alább is).

<sup>342</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 196. *Függelék*, 7. sz.

volt”. Ennél fontosabb megfigyelés, hogy a tanúk nemcsak az id. Pázmány Pétert és id. Pázmány Gáspárt, hanem néhányan közülük Pázmány János feleségét, Ártándy Katalint személyesen is ismerték, szavait idézik. Ugyanakkor Pázmány Jánossal már egyikük sem találkozott. A hatvan esztendőös váradi Barbara nemes úrnő szintén úgy nyilatkozik, hogy „nem ismerte attyokat, Pazman Jánost, hanem az annyoktól hallotta, hogy mondta, hogy Pazman Gáspár Pazman Jánostól való...”. Ugyanez figyelhető meg az 1583-ban az Ártándy-örökség végett folyó per alább idézendő tanúvallomásaiban, ahol a hatvanegy tanú közül egyedül Nagy Balázs, a váradi vár darabontja (*pixidarius*) vallott úgy, miszerint „az kereztes had után való három eztendeőbe lettem ez világra, és én jól ismertem Pazman Péternek az attyát, Pazman Jánost, és annak az feleségét, Artandj Katalin azzont”.<sup>343</sup> Pázmány János, a dédapa nagyon korán, még az 1520-as években meghalhatott, ha egyedül az 1517-ben született tanú ismerte személyesen, a pár évvel fiatalabbak már nem emlékeztek rá.<sup>344</sup> Id. Pázmány Péter halálzási évét, 1554-et pontosan tudjuk, adóösszeírások alapján KARÁCSONYI JÁNOS határozta meg.<sup>345</sup>

<sup>343</sup> Uo.

<sup>344</sup> Megfigyelésünket ugyanez az Ártándy-per annyiban erősíti, hogy Ártándy Pál és Balázs 1530-as kivégzésekor a tanúk csupán leánytestvérük, Ártándy Katalin reakcióiról (Budára utazás, harangoztatást) szólnak, János elő sem kerül élőként. PL AS Act. rad., Class. T, n. 196; *Függelék*, 7. sz. – A Czibak Imrével együtt Váradot a Habsburgok ellen védő Ártándy-fivérekre (Balázs végrendeletével, melyben idősebb Pázmány Gáspárra egy lovat hagy): BUNYITAY, *A váradi püspökség*, III, 197; BALOGH, *Váradinum*, 61.

<sup>345</sup> KARÁCSONYI, *Panasz*, 395–396. – Az adatok teljesen szabályos generációs váltásokat mutatnak a Pázmány nemzetségen belül: Pázmány János († 1520 évek közepe), id. Pázmány Péter († 1554), Pázmány Miklós († 1584/85). – KARÁCSONYINAK az *Urbaria et conscriptiones*ből vett adatai azt is mutatják, hogy id. Pázmány Péter és id. Pázmány Gáspár közül talán utóbbi lehetett az idősebb, hiszen az ő birtokrésze volt a nagyobb, és



(Ha az olvasó idáig elérve úgy érzi, hogy kezd már kavarogni fejében a sok-sok Pázmány, lapozzon bátran a kötet végéhez, ahol az általunk összeállított családfa segíti majd az eligazodásban.)

\* \* \*

Pázmány Miklós gyámkodása ifj. Pázmány Gáspár felett, pontosabban annak 12 éves kora után elvileg már csak képviselősege („*causarum director*”) a dédunokaöcs felserdüléséig, és nem a magyar törvények által lehetővé tett 24 éves korig tartott. A családi összetartás hamar véget ért. Amint arról Bojthy Balázs és négy szolgabíró pár héttel később kiadott oklevele tanúskodik,<sup>346</sup> 1584. február 5-én (az új naptár szerint 16-án)<sup>347</sup> amikor is Váradon ítélszékük szokásos helyén egybegyűltek „ügymeghallgatásra és a perlekedők kontroverziáinak elrendezésére”, szólásra emelkedett közülük Pázmány Miklós. Bemu-

---

több ideje, módja lehetett a *per capita* szétosztott örökség gyarapítására. 1555-ben (uo.) Pázmány Farkas tűnik fel mellette id. Pázmány Péter örökében. 1557–1560-ban Pázmány Gáspár és György társaságában szintén Farkas tiltakozik (eredménytelenül) Bethlen Gergely és Massay László biharszentjánosi beiktatása ellen. BUNYITAY, *A várad-i püspökség*, II, 223 és 500. Mindez ellene szól Miklós fentebb több, és nyomósabb érveléssel megtagadott elsőszülöttségének. Mely utóbbihoz ugyanakkor további adalék, hogy Biharszentjános és Panasz határ-megállapításában 1576-ban ő és nem pedig Farkas ért el halasztást a családi birtokok védelmében. Uo., 396; MNL-OL Acta Ies. (E 152), Res. Varadien., fasc. 3, n. 2. Pázmány Miklós netalán a fiatalabb, ám tanultabb fivéré lehetett? Ha emiatt kerül ő nyire előtérbe, műveltségét biztosan nem helyben szerezte. Számunkra ez a kevésbé valószínű, ám teljesen el nem vehető felvetés.

<sup>346</sup> Várad, „*feria quarta proxima post dominicam Iudica*”. Öt gyűrűspeccettel ellátott eredetije: PL AS Act. rad., Class. T, n. 202.

<sup>347</sup> „*Feria quarta post festum Purificationis Beatae Mariae Virginis*”.

tatott és átadott hat, ifj. Pázmány Gáspár nagynénjeivel, pontosabban egyikük örökösével folytatott perével kapcsolatos oklevelet. Rövid ismertetésüket követően<sup>348</sup> Pázmány Miklós kifejtette, hogy korábban e perben ő képviselte Pázmány Gáspárt, aki azonban már elérte a törvényes kort, maga igazgatja birtokait, kézbe veheti ezt az ügyét is, éppen ezért tulajdonába adja a dokumentumokat. A bihari törvényszék előtt személyesen jelenlévő ifj. Pázmány Gáspár szintén szólásra emelkedett. Tiltakozott és követelte a többi, régebbi családi iratok átadását is.<sup>349</sup> A nem sokkal később („*feria quarta post domini-*

<sup>348</sup> Az 1–3. Báthory Kristóf Kolozsváron 1577–1578 folyamán kelt különféle oklevelei voltak. A 4. az ő 1579-es kiadmánya a felperesek genealógiájáról, az 5. ennek átirata a váradi *conservatorium* részéről. Eszerint a néhai Pázmány Gáspár Pázmány János fia, az pedig *egregius* Pázmány András leszármazottja volt, a leányági követelések pedig alaptalanok („*praescripta bona et iura possessionaria dividenda sexum feminaeum minime concernent, sed masculino dumtaxat ramo deservirent*”). A 6. 1583-ból annak igazolása, hogy id. Pázmány Gáspár Pázmány János fia volt. PL AS Act. rad., Class. T, n. 202.

<sup>349</sup> „*Nos Blasius Boithy, alter vicecomes et quattor iudium comitatus Biboriensis. Memoriae commendamus per praesentes. Quod cum nos feria quarta proxima post festum Purificationis Beatissimae Mariae Virignis in anno Domini praesenti novissime praeter elapso Váradini loco scilicet sedis nostrae iudicariae constituti fuissimus ac ad audiendum causas [!] et dirimendum litigantium controversias more solito convenissemus, tum egregius Nicolaus Pazmán de Panaz, alter vicecomes comitatus huius Biboriensis de medio nostri exurgens ac modum et formam legitime protestatus observandam, exhibuit nobis et praesentavit quasdam suas [?] literas [...] Post quarum omnium literarum exhibitionem nobis significari curavit et proposuit in hunc modum. Qualiter superioribus retroactis annis eam litem et differentiam per memoratos actores contra iamfatum Casparem Pazmán iuniorem incattum motam, in cuius processibus literae modo antelato nobis exhibitae emanatae extitissent, nomine et in persona ipsius Casparis Pazmán ipse Nicolaus Pazmán direxisset, sed quia iam ipse quoque Caspar Pazmán ad legitimam et pene virilem aetatem pervenisset, causarumque suarum directioni commode superintendere et invigilare posset, imo bona etiam et iura praetacta possessionaria litigiosa iamdiu ipsemet teneret, possideret et gubernaret, ideo idem Nicolaus Pazmán modo deinceps praexhibitis literas causales apud se conservare causaeque praedictae directionem curare nollet, sed ab ipso Caspare Pazmán*

*cam Invocavit*”) meghozott határozat szerint az igényelt dokumentumok mint idősebb családtagnál, Pázmány Miklós-nál maradhattak, ám amelyek közülük Pázmány Gáspárnak hasznosak, azokat legyen köteles szükség esetén „előadni és bemutatni”.<sup>350</sup>

Az irat ilyen részletes ismertetése – alább előfordul még pár ilyen – talán nem lehet túl izgalmas az olvasó számára, mint ahogy nekünk sem volt mindig az a középkorias terminusok betűzgetése az olykor véget érni nem akaró oklevelekben. Több okból időztünk el mégis ennél a dokumentumnál hosszabban. Jelen ismereteink szerint ugyanis ez az egyetlen forrás, ahogy Pázmány Péter apját közvetlenül megszólaló történeti szereplőként láthatjuk. Az adott szituációban alispáni tisztségét nemzetségfői szerepének megerősítésére kamatoztatja. Az efféle oklevelek a magyar nyelvű megnyilatkozásokat rendsze-

---

*optaret, ut idem literas ipsas ad manus suas reciperet, quas si recipere recusaret, dictus Nicolaus Pazmán easdem in manibus nostris iudicialis relinqueret. Hoc audito praefatus Caspar Pazmán coram nobis personaliter constitutus praebibita legitimam superinde protestatione in contrarium significari nobis curavit, et respondit eo modo. Quod apud manus ipsius Nicolai Pazman plures quoque literarum et literalia instrumenta factum praedictorum bonorum et iurium possessionariorum ipsius Casparis Pazman tangentia et concernentia haberentur, itaque sine illis eas saltem literas, quas idem Nicolaus Pazmán nostri in conspectum produci curasset, idem Caspar Pazmán ad se recipere nollet, sed ipsum Nicolaum Pazmán iuxta regni consuetudinem via iuris superinde requireret.” Uo.*

<sup>350</sup> „Nicolaus Pazmán eiusmodi quoque omnes originales, privilegiales et alias sub quibuscunque... formis emanatas literas, iuribus scilicet iamfati Casparis Pazmán proficuas pro cautela iurium eiusdem producere et exhibere teneatur et sit obligatus, ac nibilominus tales originales et privilegiales literas ipse Nicolaus Pazmán tanquam frater maior natu conservare valeat atque possit. Super quo idem Nicolaus Pazmán praesentes literas nostras testimoniales iurium suorum futurorum ad cautelam necessarias per nos sibi dare debita cum instantia postulavit...”. Uo.

rint magyar nyelven idézik, ezért úgy tűnik, a nyilatkozatok mindkét részről latinul hangozhattak el, nem csak az alispán, hanem a még fiatal Gáspár szájából is.<sup>351</sup> A beszélt latinitás megléte a váradi humanista tradíció továbbélését, magas színvonalú helyi *eruditio* megszerzésének lehetőségét feltételezi. Nem mellékes szempont még, hogy valószínűsíthetjük: Pázmány Gáspárnak a fejedelmi kúria elé került perében alispán dédnagybátyja – a biztosra vehető ügyvédi közreműködés ellenére – személyesen többször is megfordulhatott az 1570-es évek derekától Kolozsváron.

c) *Gyilkosság Panaszon 1580-ban*

Pázmány Gáspár már korábban elérte a törvényes kort (ez 12 év volt),<sup>352</sup> és láthattuk, birtokai igazgatását is megkapta. Alispán rokona e fontos vagyoni jogi perét mégis továbbvitte, és vélhetően egy gyilkossági ügyre visszavezethető konfliktusok miatt állott el a képviseléstől. Történt, hogy Gáspár két panaszí jobbagya, Törő András és Varga Péter a nemesi kiváltságot élvező Csámpa János közreműködésével még 1580-ban leszúr-

<sup>351</sup> Gáspár ekkor legkevesebb 14 éves, de ennél törvényszéki szerepléséből is következtetve pár évvel nyilván korosabb lehetett. Pázmány Miklós imént idézett nyilatkozata szerint a férfikort („*legitimam et pene virilem aetatem*”) már majdnem elérte.

<sup>352</sup> Az 1515 tájára tehető egységesítés után mindkét neműek a 12. életévük betöltésével érték el a törvényes korukat Magyarországon, és utána már korlátozott perjogi cselekvő képességgel rendelkeztek. Gyámja valakinek csak a *legitima aetas* eléréséig lehetett, ettől kezdődően már képviselőről van szó. Teljes korúságról 24 éves kortól beszélhetünk. MEZEY BARNA (szerk.), *Magyar jogtörténet*, Budapest 2007, 94–95 és 151–152. Megjegyzendő azonban, a korszakban a *tutor* szó előfordul a 12 éves kor feletti ifjak esetében is. Lásd például alább, PL AS Act. rad., Class. T, n. 195.

ták dédnagybátyja ugyancsak panaszi Varga Demeter nevű „jobbágyát és famulusát”, aki a szerzett sérülésbe hamarosan belehalt. A perben Pázmány Miklós ügyvédje által szólal meg, és hajthatatlansága már meglehetősen fagyos viszonyt sejtet ifjú rokonával: „az szolgálmat, fegyverekkel általverték, az beli is kinn volt, azért az én szolgálám ártatlan haláliért fejeket kívánom” – hangoztak jogi képviselője által tolmácsolt szavai, melyeket további eltökélt fejtegetések követtek.<sup>353</sup>

Az ügy kivizsgálása, a tanúk meghallgatása 1581-ben zajlott le ugyancsak Panaszon, a tett színhelyén. Varga Péter pénzbüntetést kapott, Töröt és Csámpát az alispán követelésére halálra ítélték. Pázmány Gáspár fellebbezett a fejedelmi kúriába, aminek eredményéről már nem értesülünk,<sup>354</sup> 1584 elejére, a bihari ítélőszék előtti „összeszólalkozás” idejére minden bizonytalansággal már megszületett a végső ítélet.

A Pázmány-nemzetségen belüli feszültség adatolása, Pázmány Miklós „megszólalása” mellett hasonlóan fontos számonkérni, hogy a vallomásoknak és elmondóik személyének köszönhetően megelevenedik előttünk Pázmány szülőfaluja, gyermekkorának színtere. Az eddig csak nevében, pár portája adóösszeírásában létező, már a 16. század végén végleg elpusztult falu élő, lélegző, térbeli valósággá válik. Megszólalnak a Pázmány család panaszi, tóttelki, körösgyéresi jobbágyai, közülük számosan Pázmány Miklós és Gáspár alattvalói. A felpel-

<sup>353</sup> Ezeket szövegszerűen lásd az irat közlésénél a *Függelék*ben, 4. sz.

<sup>354</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 189 (*Függelék*, 4. sz.). Több vonatkozó irat: uo., n. 190. 191. 192. – Érdekesként jegyezzük meg, hogy éppen e per ideje alatt született Pázmány Miklós második fia, akit ifj. Pázmány Gáspár 1570 előtt elhunyt apja után nevezhettek el Györgynek, talán nem csak kegyeleti megfontolásból.

res összesen 17 főt, az alperes 11-et állított ki igaza bizonyítására. Sorukban Tolvaj Kelemen, Borla Pál, Kolty László felesége, Katalin, Pázmány Miklós, Körgen László, Borla Margon és Lukátsy Borla, Pázmány Farkas panaszí jobbjágyai és mások mesélik el, hogyan és hol történt a faluban a bűntény, kik voltak a tettesek, miért és miben is halhatott meg az áldozat. Volt, aki szerint nem is sebesülés okozta végzetét. A körösgyéresi Kardos Antal szerint nemi bajt szedhetett össze. Elárulja, hogy kitől.

Nincs terünk a vallomások – melyek szövege alább a *Függelekben* olvasható – részletes elemzésére. Megelégszünk annak megállapításával, hogy Pázmány gyermekkorának szereplői és szemtanúi kerültek váratlanul szemünk elé. Egy olyan történet, amiről 10–11 évesen nyilván ő is tudott, sokat hallott, és ami biztosan sokáig foglalkoztatta.

*d) A földesúr (Jobbjágykötelevények biográfiai forrásértéke)*

Pázmány Miklós magyar nyelven egy hatalmaskodási esetben ügyvédje által szólal még meg előttünk. Egy 1583. augusztus 21-én („*feria secunda Stefani regis*”) kelt fogalmazványszerű írás szerint a „felperes procatora” által kifogásolta, hogy „Anno 1583 eztendőben Szent Margit azon nap tájban felköltek ezek... ide az panaszí es tothteleký földemre jöttek, itt az én földemen nekem nyilván való boszúmra és káromra... erdőmet is vágták...”. Az alperes, Kolon Ambrus özvegye védekezésében azt olvassuk, hogy a váradi kapitány parancsára, ahogy ma mondanánk, közfeladat ellátása érdekében vették igénybe Pázmány Miklós birtokát. Az ügy kivizsgálására Váncsody Mik-

lós szolgabíró-t küldték ki, aki végül elmarasztalta az özvegy jobbágyságait.<sup>355</sup>

Javainak a szomszéd birtokosok alattvalóitól való védelmezésénél sokkalta több adatunk van saját örökös jobbágyságai számának szaporítására. E földesúri tevékenység súlyát mutatja, hogy a különféle, szépszámú jobbágykötelezvények a családi archívum tekintélyes részét alkotják, megőrzésükre szemmel láthatóan gondot fordítottak. A mintegy másféltucat, több tanú előtt kötött, magánokiratnak tekinthető iromány többségének történeti értéke e tényben, illetve a kötelezettek, a kezeséget vállalók és a tanúk neveinek megörökítésében ki is merül. Jórészüik 1581–1582-ben keletkezett, ami arra utal, hogy ekkor lehetett a legintenzívebb a „jobbágyyszerzés”.<sup>356</sup>

A kivétel nélkül magyarul, meglehetősen kezdetleges íráskultúrával készült irományoknak azonban néhány esetben figyelemreméltó biográfiai forrásértéke van. 1581-ben Szent Miklós napján – a kálvinista alispán és jobbágyságai véletlenül sem írtak december 6-át – az elköteleződés tanúi között találjuk Pázmány Farkas mellett Pázmány Jánost is. Vele eddig sehol sem találkoztunk, sem forrásokban, sem a szakirodalom lapjaiban. Nem nagyon lehet más, mint a dédapa Pázmány János leszármazottja, de csak találgathatjuk, hogy id. Pázmány Pétertől vagy id. Pázmány Gáspártól született-e? Mivel az ifjabb Gáspár és nagynénjei, illetve azok örökösének fentebb megis-

---

<sup>355</sup> „*Nicolai Pázmány contra relictam Ambrosii Kolon*”. PL AS Act. rad., Class. T, n. 261.

<sup>356</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 163. ad n. 178. n. 191. 194. 235–244. 245–247. 250. E kötelezvények és a fennmaradt, részben már ismertett tanúvallomások segítségével a Pázmány családnak több tucat jobbágysága azonosítható be név szerint.

mert vagyongegosztási perében nem kerül elő, inkább az előbbi a valószínű. Ebben az esetben Esztergom majdani érsekének Farkas mellett volt még egy másik nagybátyja is. Elképzelhető még, hogy Pázmány Farkas leszármazottak nélkül, és talán fiatalon elhunyt fia lehetett ez a Pázmány János.<sup>357</sup>

Bár ez az adat sem érdektelen, folytassuk rögtön egy ennél sokkalta jelentősebbel. Az 1582. augusztus 19-én Szalontán, többek között az új rokonok, Tholdy István és Tholdy Luca előtt lepecsételt kötelezvény az efféle irományok többségével ellentétben nem csupán Pázmány Miklósnak szól, hanem „Pazmanj Miklósnak és az én fiamnak, Pazmany Péternek”. Három jobbágy egyenesen azért vállalt kezességet, hogy tár-suk, a tóttelki Vincze László „énnekem Pázmány Miklósnak és az én fiamnak, Pazmanj Péternek eöreökes jobaggyúnk lezen”.<sup>358</sup> Csupán találgathatjuk, hogy a többi hasonló, később-korábban készült irattal ellentétben itt a családfő mellett miért került kivételesen megnevezésre örököse is. Talán személyesen is jelen lehetett az eseményen? Vagy hogy már közelgett 12. életévének betöltése, a *legitima aetas* elérése? Talán inkább az előző, hiszen majd három héttel később már megint nincs nevesítve.<sup>359</sup> Mindenesetre létezésének ez az első említése a történeti források lapjain. Pázmány Péter erős nemesi öntudatának ismeretében akár szimbolikusan tekinthetjük, hogy megjelenésére a történelem e helyi színpadán egy ilyen „feudális” cselekmény alkalmával kerül sor.

---

<sup>357</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 191.

<sup>358</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 240. *Függelék*, 6. sz.

<sup>359</sup> 1582. szeptember 9. Uo., n. 250.



Második előfordulásával szintén hasonló alkalommal találkozhatunk, amikor már kolozsvári jezsuita diák volt. A családi iratgyűjtemény ugyanis a Pázmány Miklós halála utáni jobbbágykötelezvényeket is megőrizte. Az 1585. február 14-én (az új naptár szerint már 25-én) a következő sorokkal kezdődik: „Szent Bálint mártyr napján löttünk kezesek Pazmanj Miklósné azzonyomnak, Pazmanj Péternek, Pazmanj Georgynek...”, azaz a családfő ekkor már biztosan nem volt az élők sorában. Vagyis halálának bekövetkeztét a gregorián naptár szerint számolva 1584. november 27. (mely dátumot a mostaninál valamivel közvetettebb bizonyíték alapján még tovább pontosítunk december közepére) és február 25. közé tehetjük. Azaz egyáltalán nem biztos, hogy már 1584-ben bekövetkezett, pontosabb tehát 1584/1585 fordulóját megadni.

Az 1585. februári iratban ott találjuk a többi kötelezvényben szintén előforduló kitétel, miszerint „ha az falunak Totteleknek vagy Panaznak török mia avagy egyéb lator mia pusztulása történyék, eő neki is pedig le kellenéjek menni... Pazman Miklósné híre nélkül és az eő gyermeki híre nélkül sohová ne mehessen...”<sup>360</sup> Az elárvult család még egy kötelezvényben tűnik elő, 1587. június 29-én: „löttünk mi az mi zabad akaratunk zerint kezesek Tamas Geörgyért az vagy Zuzo Geörgyért, Pazmanj Miklósné iobbágyáért, Somogiért<sup>361</sup> kezünket beadván és minden zabadságunkat hátra vetvén, hogy ez eőneki s Pazmanj Péternek, Pazmany Geörgynek eöreökeös iob-

---

<sup>360</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 164. *Függelék*, 8. sz.

<sup>361</sup> Valószínűleg Tholdy Borbála somogyi jobbbágyáról lehet szó, az egyik kezes is somogyi, s mindhárom kezesnél után vetett jelzőként áll lakhelye (talán a nemesi előnévtől megkülönböztetendő).

bágia lezen, és soha az eő józágából ki nem megyen, ha futás lenne teöreök eleött is, ha chak két ember haza menne, harmadik ew lenne...” – szölt három másik jobbágy kezességvállalása.<sup>362</sup> A törökök előli menekülés kötelező elemként szereplése a Pázmány-birtokok lakóinak kötelezvényeiben a közvetlen veszélyeztetettség és félelem állandósulását mutatja a Várad környéki falvakban, azoknak a mindennapoknak a légkörét, melyben a leendő bíboros atyja birtokán a gyermekkorát töltötte. Az 1566-ban oszmán kézre került Gyula alig 60–70 kilométer távolságra feküdt.<sup>363</sup>

És mi indokolhatja Péter újabb említését név szerint? Az örököségi jog mellett itt is az esetleges személyes jelenlét kínálkozik magyarázatul: 1585-ben a Bálint nap – a még használatos régi naptár szerint – éppen farsang szombatja volt, amire talán hazaengedhették a diákokat, ha ugyan nem ezekben a napokban volt Pázmány Miklós temetése. Az 1587. június végi időpont nem szorul különösebb indoklásra. Az 1585-ös kérvény fontos információja még, hogy Pázmány Miklósnét és *gyermekkeit* említi: ez arra utal, hogy Tholdy Borbála lett mostohafia képviselője – mint már előkerült gyámja elvileg csak 12 éves koráig lehetett volna –, illetve legalább annak tekintették. 1588-ban egyedül György szerepel anyja mellett, a Krakkóban novícius Péter már nem,<sup>364</sup> ami viszont még nem jelenthette feltétlenül tulajdonosi jogai megszűntét. E problémával és a gyámság/képviselőség kérdésével alább még találkozunk.

---

<sup>362</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 245.

<sup>363</sup> BALOGH, *Váradimum*, 73.

<sup>364</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 247.

Pázmány Miklós számára javai gyarapításában az örökös jobbágyságok „szerzése” csupán egyik módja volt. Kevésbé dokumentáltak, és csupán egy-egy említésünk van róluk, de találkozhattunk zálogba vétellel,<sup>365</sup> sőt a korszakban szokatlannak aligha tekinthető hatalmaskodással is.<sup>366</sup> Az eset még 1572-ben történt, Szent Fülöp és Jakab apostolok ünnepe, azaz május 1-je táján Pázmány Miklós a Váradszentmárton *possessió*hoz tartozó Baglyosalja mezőn a Bódogkútjáig tartozó teljes részt, melynek a panaszos sértett *egregius* ippi Borssoló János<sup>367</sup> évek óta birtokában volt, jogtalanul elfoglalta, szedte hasznát, őt magát és szentmártoni jobbágyságait kizárta a Baglyosalja harmadának birtokából és ezzel neki és jobbágyságainak több mint 50 aranyforint kárt okozott.<sup>368</sup> A becsült összeg jó egy évtized alatt gyűlhetett

---

<sup>365</sup> A váradi *conservatorium* 1581 „*feria quarta post vincula Petri apostoli*” kelt okiratában tanúsítja, hogy Forgách Gáspár előttük a nyolc magyar forintnyi zálogösszeget is átvéve Pázmány Miklósnak és örököseinek – aki ekkor egyedül Pázmány Péter – a tótbelki birtokrészén található, Horváth Ferenc jobbágy által lakott és használt teljes jobbágytelkét minden tartozékával és haszonvételével zálogba adta. PL AS Act. rad., Class. T, n. 188.

<sup>366</sup> Melyet a váradi *conservatorium* 1583-as, Báthory Zsigmondhoz intézett jelentése őrzött meg részleteiben. PL AS Act. rad., Class. T, n. 198.

<sup>367</sup> Ő a partiumi tizedek bérlője, kiskorú fia István törvényes gyámja, aki hitvesétől, néhai Zsuzsannától, *egregius* Erdőtelky György lányától született. Uo. – Ippi Borssoló János 1590-ben már mint fejedelmi ítélőmester tűnik elénk. JAKAB ELEK, *Kolozsvár története I–III*, Budapest 1870–1888, II, 307 és 317; lásd még rá BOGDÁNDI, *A kolozsmonostori konvent*, 38.

<sup>368</sup> „*Minus iuste et indebite praeter omnem viam iuris pro se occupasset occupatíveque teneret et possideret, proventus ac quaslibet utilitates eiusdem portionis campi perciperet etiam de praesenti, annotatum exponetem ac jobagiones eiusdem in praefata possessione Zentbmarthon residentes e dominio tertiae partis eiusdem campi Bagliosallya vocati penitus excludendo potentia mediante. In quo dempta poena potentiae eidem exponenti et jobagionibus suis plus quam quingentorum florenorum auri damna intulisset.*” Uo.

össze, az ügy ugyanis csupán 1583-ra jutott el a fejedelmi kúria elé, ahová Báthory Zsigmond a közléstől számított 15 napon belül megidézte Pázmány Miklóst, személyesen vagy törvényes képviselője útján.<sup>369</sup>

A *potentia mediante* elkövetett cselekmény nemcsak azért érdekes számunkra, mert mind érzékletesebben idézi szemünk a leendő bíboros apjában a feltörekvő magyar középirtokos földesúr archeotípusát, hanem mert a váradi *conservatorium*-nak az esetet megörökítő oklevele további különleges adatot is tartalmaz. A fejedelemhez intézett jelentése szerint ugyanis a testület soraiból nobilis Zilahi Jánost bízta meg az idézés kézbesítésével, aki 1583. augusztus 27-én<sup>370</sup> *egregius* Bornemissza Lászlót váradi házához ment, mely a Hétközhely nevű részén található, és ott adta át személyesen Pázmány Miklósnak a fejedelmi okiratot.<sup>371</sup> Csak sajnálhatjuk, hogy nem a saját házában, mert így annak pontosabb városbeli helyéről is még biztosabb

<sup>369</sup> Az 1583 „*feria quarta proxima post festum Transfigurationis Domini*” kelt fejedelmi mandátum másolata: PL AS Act. rad., Class. T, n. 199 (átírása megtalálható: uo., n. 198). – Először úgy véltük: a hatalmaskodás 1572-es, az iratban betűvel kiírt dátuma elírás, ám mire a szolgabírói vizsgálatról a vármegyei terminusokon keresztül az ügy fellebbezésekkel, halasztásokkal a fejedelmi kúria elé jutott (nyilván nem ott indult), eltelhetett az egy évtized. A perelőzményekről mindazonáltal semmilyen dokumentum nem maradt fenn.

<sup>370</sup> „*Feria quarta proxima post festum beati Bartholomaei apostoli*”. Az új naptár szerint már szeptember 7-én.

<sup>371</sup> „*Ad domum residentiae egregii Ladislai Bornemissza in hac civitate Váradensis in vico eiusdem Hetkeözbel nuncupato... accessisset, ibique praefatum Nicolaum Pazman personaliter constitutum ammonisset, dixissetque et commisisset eidem verbo vestro waitwodali, ut ipse decimo quinto die a die huiusmodi ammonitionis ipsi ex hinc factae computari personaliter vel per procuratorem suum legitimum ad praemissam actionem et acquisitionem dicti exponentis de iure responsurus coram vobis in curia vestra comparere debeat et teneatur...*”. PL AS Act. rad., Class. T, n. 198.

tudomásunk lehetne. Nem egészen világos, hogy miért nem ott meg végbe a kézbesítés? Ekkortájt, láthattuk, az alispán kolléga Bojthy saját városi kúriájában vette át az idézést. Az eféle iratokat tértivevénnyel ma is az állandó lakhelyre hozza a postás. Úri gőg, hogy nem veszi át saját házában az idézést? Alkalmi eset, hogy épp ott lehetett megtalálni? Netán városi háza valami miatt nem volt használható (átépítés, káreset stb.), és az alispán családjával Bornemisszánál lakott, esetleg szállt meg egyedül Váradra jövet? Aligha tudjuk már meg.

e) *A Csáky- és az Ártándy-per*

Pázmány Miklós birtoképítő tevékenységének fő iránya a családi jogigények érvényesítése volt. Csáky Mihály fentebb már idézett 1569-es levele a Czibak-örökség iránti érdeklődésről árulkodik, mely – apai ágon – rokon család éppen akkortájt halt ki.<sup>372</sup> A genealógia hiteles adata szerint Massay Margit apai

---

<sup>372</sup> PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211 (fol. 10); a levél átírását lásd *Függelék*, 2. sz. – A családi levéltár korai iratai közül a váradi káptalan két egykorú kiadványa 1545-ből és 1547-ből a Pázmány család kötődését adatozza a Czibakokhoz (Class. T, n. 113 és 118). Előbbi kiváló dokumentum a (körös) gyéresi Czibakok genealógiájára, és a bíboros nagyapját, *egregius* Pázmány Pétert aktív szereplőként említi, utóbbi Czibak Lászlót nevesíti. (A harmadik irat az 1540-es évekből a váradelőhegyi Szent István-káptalan szintén 1547. évi, id. Pázmány Pétert és hitvesét, Csáky Katalint, Csáky Gábor leányát említő kiadmánya, uo., n. 119). – Czibak Lászlónak Gyéres birtoklására vonatkozó, szintén még a váradi káptalan („*honorabilis olim capituli ecclesiae Vardiensis*”) által kiadott *fassionalis*át ifj. Pázmány Gáspár és Miklós kérésére Bojthy Balázs és a négy szolgabíró 1583-ban átírta, mivel az eredeti okirat elveszett (Class. T, n. 257). Gáspár szereplése is arra utal, hogy a Pázmányok nem a Csákyak révén kötődtek a Czibakokhoz, hanem még a dédapa Pázmány János vonalán. A Czibakokra és kihalásukra: BUNYITAY, *A váradi püspökség*, I, 379–386.

nagyanyja Czibak Ágnes, a Gritti által meggyilkoltatott Czibak Imre testvére volt.<sup>373</sup> Elvileg tehát a Czibak-javakra irányuló jogigény erősítése is befolyásolhatta Pázmány Miklós feleségválasztását éppen akkortájt, amikor a család kihalt férfiágon. Közelebbi támpontunk ez irányban nincsen, az egybeesések azonban elgondolkodtatóak. Az ilyesféle vagyonszerzésből, úgy tűnik, mégsem lett semmi. Csáky Mihály hivatkozása a javára tett fejedelmi adományozásra, rokoni, baráti kérése, nem kevésbé szolid fenyegetőzése jogi eljárással megtette hatását.<sup>374</sup> A Pázmány-fivérek lemondhattak jussukról, esetleges perről nem maradt fenn adat.

Egészen páratlan, említettük, hogy a jogbiztosító iratok mellett a családi levéltár néhány, a Pázmány család tagjaihoz írt misszilist is megőrzött számunkra. A Csáky- és Bethlen Farkas-féle levél mellett ilyen irat Ederffy Lászlónak 1583. október 22-én „ex Battjom” Pázmány Miklóshoz intézett misszilise.<sup>375</sup> Levelének már üdvözlő része is érdekes, a teljes Pázmány család jelenik meg benne: „Zolgálatomat ajánlom te kegyelmednek, minth bizodalmas bátyám uramnak, az Jó Istentül te kegyelmednek azzonyommal eő kegyelmével, kegyel-

---

<sup>373</sup> Zsák, *Ki térítette Pázmányt*, 21 és bővített újraközlését a kötet végén. Vö még a váradi *conservatorium* 1580. évi oklevelét „pro Francisco filio Emerici, filii Francisci Massay senioris de Haroklyán ex Agnete filia Francisci Czibak de Palotha progenita, extradata...”. A hosszas és összetett irat eredetije: MNL-OL MKA Act. Ies. (E 152), Registrata, Res. Magnovaradien., fasc. 3, n. 2 (38. d., fol. 139). Idézve már korábban Pázmány Miklós szolgabíró-sága kapcsán. Részletet közöl belőle FRAKNÓI, *Pázmány és kora*, 6, 1. j.

<sup>374</sup> PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211 (fol. 10); *Függelék*, 2. sz.

<sup>375</sup> „Generoso ac egregio domino Nicolao Pazman de Panaz vicecomiti comitatus B. Domino ac fratri observandissimo”. PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211, fol. 12.

med zserelmes gyermekivel lelki és minden testi jókat, jó egészségel való bódog hozzu élettetth kívánok” – olvashatjuk. Korábban személyesen járt Váradon,<sup>376</sup> s mivel levelében mint-ha mentené magát késlekedéséért a rábízott dolgokban („egyikrül sem feledkeztem el”), elképzelhető, hogy a tanévkezdet előtt valóban együtt látta az egész családot.

Ederffy afféle familiáris-kezdeménye lehetett a bihari alispánnak, aki különféle ügyekkel bízta meg őt. Pereihez, jogigényeihez kerestetett vele bizonyos iratokat egy távoli rokonnál, „Bidi uram”-nál, akit egyelőre nem tudtunk azonosítani, illetve egy törvénycikk szövegét „hozzáértő”, nyilván jogvégzett embereknél:

„The kegyelmednek, Uram, cziak errül akarék írnom, az mineműh két rendbeli dolgott kegyelmednek reám bízott vala, tudni illik az levelek dolgátt Bwdj urammal, egy articulus dolgát is, egyikrül sem felettkezém el, hanem az kegyelmednek paranczolattya zeréntth mindenekre gondom voltth. Bidj urammal tegnap voltam zemben es igen elegett bőségesen zólottam nekie. Nagy erős atyaffissággal ajánlja magátt mindnyájunknak, azt mongya nagy hitin, hogy nem emlézkiz reá, hogy afféle levél volna nála, mert az mi oly levelei voltak is, mind atya várában égett János király fia miatth, mind az által az mi kevés levelei vadnak, azok sinczenek házánál, hanem másutth tartja, amugyan érette küldi kocziátth... és énnem tuttomra adgya 15 napig, ha kell-e kegyelmednek felfáradnia érte. Ha kegyelmednek fel kell érte jönnie, én kegyelmednek per postam tuttára adom hamarsággal, ha kell mennie, azt te kegyelmednek megírom, erre nekem gondom lesz. Az articulusat is immár kétt embernél, olynál kerestem, ki értth az törvénhez, de mindenik azt mongya, hogy nem emlékeziz az féle articulusrúl... úgy nem deponalhattna az perth az

<sup>376</sup> „Hazafelé majdnem török kézbe esett: „hogy Váradról eljövök, utána másnap... annira közel jöttek vala hozzám az gonoz törökök” – említi s.k. levele utóiratában.

minth kegyelmed mondgya vala Varadon létemben, mind az által még kettőnél meg keresem, ha ezeknél lezen, elkérhetem...<sup>377</sup>

Ederffy megbízatása a bihari alispán két nagy perével: az Ártándy-, illetve a Csáky-perrel hozható összefüggésbe.

A Csáky-örökségért folytatott per volt Pázmány Miklós legnagyobb személyes vállalkozása, a családi levéltár tekintélyes részét ennek végtelenül hosszú iratai teszik ki. Az első irat, a váradi *conservatorium* idéző levele a Csáky Gergely és Mátyás ellen 1579-ből kelt. Úgy tűnik, ez a tényleges kezdete az eljárásnak. Pázmány Miklós jogcíme azon alapult, hogy anyjának, Csáky Katának testvére, Csáky Miklós nem adta ki a köteles leánynegyedét (mindketten Csáky Gábor leszármazottai voltak). Miután már Miklós is eltávozott az élők sorából, fiai, Gergely és Mátyás lettek a perbehívottak.<sup>378</sup> A leánynegyed jogi háttere meglehetősen bonyolultnak számított a korban, kiadásának kérdését helyi jogszokások is befolyásolták.<sup>379</sup> Nem véletlen, hogy a Pázmány család történetében két ilyenrel is találkozunk. Alperesként, mint fentebb ifj. Pázmány Gáspár esetében, és itt, felperesként. A kései perkezdetet az tette lehetővé, hogy az örökös *quartalitium* sosem évült el. A jelek szerint Pázmány Miklós csak alispánként látta érdemesnek és

<sup>377</sup> A levél második felében saját dolgaiban ír.

<sup>378</sup> A „*de totalibus portionibus possessionariis eiusdem condam Gabrielis Chyakij in oppido Keresszeg ac castello ibidem existenti, necnon molendino in territorio eiusdem oppidi Keresszeg super fluvio Sebes Körös...*” stb. indított per „*feria secunda proxima post festum Beati Emerici ducis*”, vagyis 1579. november 6-án kelt első ismert iratának hiteles másolata: PL AS Act. rad., Class. T, n. 179.

<sup>379</sup> Vö. TRINGLI ISTVÁN, *Leánynegyed*, Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor I–XIV (főszerk. Kőszeghy Péter), Budapest 2003–2014, VI, 466–467.



a siker esélyével kecsegtetőnek belevágni a hosszas és ingatag procedúrába.

A tét nem volt kicsi. A körösszegi várhoz és mezővároshoz tartozó teljes birtokrészek, az ottani Körös-parti malom mellett több mint 20 Bihar vármegyei településen követelte anyai jussát.<sup>380</sup> A per kezdetben a vármegyei törvényszék előtt zajlott,<sup>381</sup> és már viszonylag hamar, 1580-ban a fejedelmi kúria elé került.<sup>382</sup> A fejedelmi közbeavatkozás fontosabb cselekményei 1583-ra és 1584-re esnek.<sup>383</sup> Erre az évre Pázmány Miklós követelése Kraszna-menti településekkel bővültek Közép-Szolnok vármegyében,<sup>384</sup> ugyanakkor Biharból már csupán öt település szerepel a „leányegyed jogos és méltó osztályáért” („*rectam et*

<sup>380</sup> Például: Szalárd, Adorján, Margitfalva, Apáti, Böszörmény (Bezermen), Berek-böszörmény, Körösbesenyő, Völgypankota, Cséffa (Ceffa), Ivánd, Árpád, Kistóti, Nagytóti, Boldogasszontelke, Kyves (?), Körmösd, Tölkerék, Székhalom, Masvas, Károly, Iráz, Chyekmeo (!), Méhesújfalú, Sejtér, Sejtervölgye, Nagyfegyvernek, Kisfegyvernek, Kecskéhát, Keecz (!) Alsóábrány, Monostorosábrány, Borzlik, Tótfalu, Sergeság, Dissey (!), Szentmárton, G..., Chobán, Lyky, Deda, Byster stb. mind Bihar vármegyében. PL AS Act. rad., Class. T, n. 179. Lásd még *uo.*, n. 180a és 180b (ugyancsak 1579-ből) és n. 181, ahol ugyanezen *possessiók* és *praediumok* szerepelnek. Meghatározóan Bojthy és a négy *iudlium* kiadmányai. – A több esetben bizonytalan olvasatú települések azonosítására lásd BUNYITAY, *A váradi püspökség*, III. kötet (*online: <http://mek.oszk.hu/04700/04735/btml/204.html>*); és RÁ CZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára* (A Magyar Névarchívum Kiadványai 12), Debrecen 2007.

<sup>381</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 186.

<sup>382</sup> *Uo.*, n. 187. A váradi konzervatórium Báthory Kristófnak.

<sup>383</sup> *Uo.*, n. 195. 203. 204.

<sup>384</sup> Királydaróc (Királydarocza), Géres, Gyöngy, Esztró (Iztro), Királydóc Kraszna-menti kétkerekű malma (Közép-Szolnok), valamint Magyarújfalú, Sümezd, Benkefalva, Teolkerek és Boldogasszonytelek (Bihar). Báthory Zsigmond Kolozsváron, 1584 „*feria tertia proxima post festum Beatae Luciae virginis*” kelt idéző levele a váradi *conservatorium* átírásában maradt fenn. PL AS Act. rad., Class. T, n. 203.

*congruam divisionem*”) folyó perben és utolsó, 1587. évi említésekor csak ezek maradtak meg. Ekkor jelenik meg az eljárásban *nobilis* Pázmány Péter, akire atya halála miatt törvényesen háramlott a felperesi jogigény, és akinek ügyvédje – miként már apjáé is korábban – nemes tordai Was Imre volt. Nem tudhatjuk, hogy mi lett az ítélet. Báthory Zsigmond 1587 tavaszán kelt mandátuma csupán az ítélethirdetés előtti iratbemutatásra szól.<sup>385</sup> Nincs rá bizonyítékunk, hogy a követelt javak a Pázmány család birtokába kerültek volna.

A Csáky-per mindennél jobban mutatja számunkra Pázmány Miklós ambícióit, hogy családját a fejedelemségi elit sorába emelje. Törekvésében, úgy tűnik, nem csak a birtokszerezés szolgált eszközül. A periratok ismét egy rendkívül érdekes meglátásra engednek következtetni, ezúttal végre idősebb fiával, Péterrel kapcsolatban. A Csákyak ugyanis magától értetődően mindent elkövettek a perfolyam lassítására.<sup>386</sup> Ügyvédjük, az iménti említett hatalmaskodási ügyből már ismert ippai Borssoló János Kolozsváron, a decemberi törvénykezési időszak alkalmával, 1583. december 7-én bemutatta Báthory Ist-

<sup>385</sup> A Gyulafehérváron „*feria sexta proxima post dominicam Iubilate*” kelt irat *dorsalisán* ez áll: „*Pro nobili Petro filio egregii quondam Nicoali Pazman de Panaz filii olim Petri Pazman ex generosa olim domina Caterina consorte sua filia egregii dudum Gabrielis Chyaki senioris de Kerezegb*”. A Csákyakat székelyvásárhelyi Köpeczy János képviselte. PL AS Act. rad., Class. T, n. 211. P. ÓRY (i.m., 47) e forrásból arra következtet, hogy Pázmány megnyerte a pert, ám jezsuita novíciusként mindenről lemondott már ekkor. Lásd cáfolatunkat a fejezet végén.

<sup>386</sup> Beleértve olyan klasszikus módozatot, mint az idézés át nem vétele. A váradi *conservatorium* tagja, Csepreghy Gáspár 1584/1585 telén hiába próbálta kézbesíteni Báthory Zsigmond idézését az alpereseknek kőrösszegi várukban, csak Simai Gervasius szervitoroknak tudta odaadni, aki váltig állította, hogy urai nem tartózkodnak odahaza. Uo., n. 203.

ván lengyel királynak és erdélyi fejedelemnek 1583. november 12-én kelt mandátumát. Az uralkodó elrendelte, hogy tekintettel Csáky Gergely királyi pártfogással folytatott itáliai tanulmányainak, illetve mivel Thelegdy Miklós közelmúltbeli halála miatt törvényes gyám nélkül maradtak,<sup>387</sup> az ő és Mátyás fivére mindennemű peres ügyét egy évre függesszék fel. Az eset a Csákyak udvari érdekérvényesítő képességét mutatja, amivel persze Pázmány Miklós sem maradt adós. Ügyvédje, Was Imre útján elérte Báthory Zsigmondnál, hogy hagyják figyelmen kívül a királyi rendelkezést. Az alperesek ugyanis már elérték a törvényes kort (22 és 18 évesek), és Gergely már visszatért itáliai tanulmányaiból („*e gymnasio reversus sit*”) – szólt érvelése.<sup>388</sup>

Önmagában sem elhanyagolható információ, hogy a kolozsvári kollégium létrehozása mellett Báthory István itáliai „ösztöndíjra” küld egy erdélyi arisztokrata csemetét, akinek személyével így az Olaszországot megjárta magyar egyetemisták számát egyvel gyarapíthatjuk.<sup>389</sup> Sokkal fontosabb azonban a kézenfekvő feltételezés: a rivális család elsőszülöttjének itáliai, katolikus neveltetése ösztönzőleg hathatott a szemmel látható-

<sup>387</sup> „...termino celebrato iudiciorum... feria quarta in festo Beatae Barbarae virgini... benignitate nostra adventus in gymnasiis Italicis literarum studiis operam navet... legitimo tutore magnifico videlicet Nicolao Thelegdi nuper vita defuncto destituti sint...”. A jelzetre lásd a következő jegyzetet.

<sup>388</sup> Báthory Zsigmond „*feria sexta in festo Beati Nicolai episcopi*” kelt oklevelének eredetije megtalálható: PL AS Act. rad., Class. T, n. 195. – Mint már fentebb is utaltunk rá, Báthory István annak ellenére a „gyám” kifejezést használja és nem a „képviselőt”, hogy mindkét ifjú Csáky már régen törvényes korúnak számított.

<sup>389</sup> VERESS ENDRE ugyanis nem említi vonatkozó kiadványában: *Olasz egyetemen járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1224–1864* (Monumenta Hungariae Italica 3), Budapest 1941, 652 (*ad indicem*).

an ambiciózus alispánra, hogy az ő elsőszülöttje, ha nem is olasz földön, de élve a kínálkozó lehetőséggel, az újonnan alapított kolozsvári jezsuita kollégiumban szerezhessen hasonló műveltséget. Nyilván befolyásolhatta döntésében, hogy Kolozsvár esetében Báthory István alapításáról volt szó, vagyis a király és fejedelem kollégiumába íratta be fiát.<sup>390</sup> Hasonló modellben kell gondolkodunk tehát, mint például Homonnai Drugeth György, Daróczy Ferenc és mások udvarközeli, prágai, bécsi tanulmányai esetében.<sup>391</sup> Az eddigi kutatás, láthattuk, Tholdy Borbála révén vallási motivációt keresett, Possevino személyes hatását, a jezsuita oktatás színvonalát emlegette. Nos, ezeket a meglátásokat egy újabbal és talán kézzelfoghatóbb aspektussal gazdagíthatjuk: Bihar vármegye alispánjának családépítő stratégiájával. Mely stratégia tulajdonképpen sikeres volt: egyik fia bő három évtized múlva Magyarország primása, és mint ilyen nem csak első közjogi méltósága a nádor mellett, hanem egyik legnagyobb földbirtokosa is lett, másik fiától származó unokája pedig magyar és morva baronátusságra, birodalmi

<sup>390</sup> A kolozsvári alapítás nem magában állott volna, Báthory 1581-ben egy váradi kollégium létrehozását is fontolóra vette. BALOGH, *Varadinum*, 86.

<sup>391</sup> LUKÁCS László–MOLNÁR ANTAL, *A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619)*, Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére (Adattár a XVI–XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez 35; szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter), Szeged 1997, 355–399, 357 és 360–361. Több más példával (Nyáry, Gyulaffy, Alaghy, Telegdy) és további irodalommal: FAZEKAS ISTVÁN, *Adalékok az ifjú Boeszkai István bécsi udvarban eltöltött éveibe*, *Studia Caroliensia* 7 (2006) 1, 73–85, 73–74. – A család viszonyulására a fiatalon felvállalt felekezetsváltáshoz Esterházy Miklós esete szolgál egyfajta példával, akinek a turóci vagy a vágssellyei jezsuita iskolához köthető apja, rokonsága évekig tartó erős rosszallását váltotta ki. PÉTER KATALIN, *Esterházy Miklós* (Magyar Életrajzok), Budapest 1985, 60skk. Pázmány esetében nincsen ilyen adatunk.

grófságra emelkedett. Maga Pázmány Miklós azonban nyilván nem ezekben a távlatokban gondolkodott.

\* \* \*

Az Ártándy-örökségért indított per első említése ugyanúgy 1579-ből datálódik, vagyis szintén az alispánság első éveiből származik, mint a Csákyé, mely egybeesés aligha lehet véletlen.<sup>392</sup> Nem egyszemélyi, hanem egész nemzetségi vállalkozás volt. Pázmány Miklós negyedmagával perelt a magtalanul elhalt Ártándy Kelemen örökségéért, akinek apja, Ártándy Balázs és id. Pázmány Péternek az anyja (vagyis a bíboros dédanyja), Ártándy Kata testvérek voltak.<sup>393</sup> A pernek szintén számos irata maradt ránk. Mivel azonban Pázmány Péter fiatalkori éveire közvetlenebb információt, vagy akár Pázmány Miklósról az eddigiekhez képest újabb szempontot nem nyerhetünk, részleteivel nem terheljük e fejezet amúgy is adatokban gazdag narratíváját.<sup>394</sup> Legfontosabb dokumentumát, az 1582. június első

---

<sup>392</sup> Arra irányuló meglátásunkat, hogy Pázmány Miklós örökösödési pereit jól átgondolt stratégiával csupán az alispáni tisztség megszerzése után látta tanácsosnak megindítani, megerősíti, hogy Kereki és Ártándy fejedelmi tulajdonba vétele már évekkel korábban megtörtént. Ez ellen néhai Nadoby Imre özvegye, *generosa* Ártándy Katalin, néhai Ártándy Kelemen testvére 1574-ben, „*post festum visitationis Beatissimae Mariae Virginis*” protestált Melegh Boldizsár, csanádi püspök és leleszi prépost előtt. Kifejtette, hogy Ártándy Kelemen ingó és ingatlan hagyatékából követelése ellenére semmit nem kapott. PL AS Act. rad., Class. T, n. 170 és 171.

<sup>393</sup> Erre és a „pertársaság” többi tagja, Somlyai István, Nadány János és Veér Mihály jogigénye alapjának rövid összefoglalása: PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 184 (*Függelék*, 3. sz.).

<sup>394</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 182. 183. 184. 184a. 184b. 197. 402. – A követelt birtokok: a Bihar megyei „Kereki, Ártánd, Sas, Mezőpéterd, Molnosszántó, Kisszán-

napjaiban, Pütkösöd nyolcadában felvett tanúvallomások szövegét terjedelmes volta ellenére alább a *Függelék*ben közöljük.<sup>395</sup> A vallomások nemcsak többszörösen bizonyítják az Ártándy-rokonságot, részletezik a vonatkozó genealógiát, hanem egy-egy villanásra élővé is teszik Pázmány Péter őseit is előtünk. Az apai dédanyát, Ártándy Katát, amint koszorút köt, Budára siet a fivéreit, Ártándy Pált és Balázst fenyegető vész hírére; sír, jajveszékkel, meghúztatja a harangokat, amikor híret veszi lefejeztetésüknek; egyik szolgáját, a panaszi Benedek Mihályt főzni tanítja, vagy amint a majdani bíboros dédnagybátyja, az idősebb Gáspár Ártándy Kelemennel „egyeött eöttek, ittak”, és közben a jobbágyaikkal évődtek stb.<sup>396</sup>

A magyar nyelven lejegyzett vallomások sokrétű forrásértéke mellett leginkább azt a tény érdemes még kiemelnünk, hogy a per nem más, mint Bocskai István ellen folyt, aki az Ártándy-javakat, köztük az 1604-es ostroma kapcsán elhíresült kereki várat fejedelmi adományként nyerte el. A leányágon rokon örökösök Pázmány Miklós vezetésével e javakba

---

tó, Tamáshida, Mártontelke, Kiskemény, Erdőgyarak” (uo., n. 183), „Furka, Bödő, Kereztes és Kékes” (uo., n. 182), valamint a Zaránd megyei „Belszelyűd, Nagyszelyűd, Szentmárton, Otlaka, Tamás és Bozos” (uo., n. 183). 1583-ban Pázmány Miklósék jogi képviselője György deák volt (uo., n. 197).

<sup>395</sup> A már korábban is idézett vallomások lelőhelye: PL AS Act. rad., Class. T, n. 196; *Függelék*, 7. sz.

<sup>396</sup> A jegyzőkönyv – melyben vélhetően a Szalonta melletti Mezőpanasztól való megkülönböztetés miatt fel-feltűnik a „Pázmány-Panasz” elnevezés is – nem teljesen ismeretlen a szakirodalomban. Egy általunk többszöri kísérletre sem talált országos levéltári példányból néhány részletet (Keresztési Kontár Máté özvegye, Váradi Isó Istvánné és panaszi Benedek Mihály vallomásából) idéz BUNYITAY, 325–326 és 198. Ugyanő hozza a fontosabb genealógiai adatokat is családfába rendezve (uo.). Hivatkozása: „Budai orsz. levéltár kincst. oszt: Gyulafejevári, Bihar. I. 3”.

történt beiktatása ellen tiltakoztak megkésve. Bihar vármegye alispánjának nemcsak Bethlen Gábor apjával adódott ügye, hanem Bocskai Istvánnal is hosszas, utolsó említése szerint 1583-ban a fejedelmi kúria előtt folyó perbe bonyolódott. Nem teljesen eredmény nélkül. Sikerült átmeneti egyezsége jutnia. Pertársai meghatalmazásával tárgyalásokat folytatott és végül „alkalmas summa pinz” fejében elálltak követelésüktől, de csak a maguk és nem utódaik nevében.

Ezt magától Pázmánytól tudjuk, aki 1631. november 8-án kelt levelében hosszasan ír az ügyről, és az örököstárs Veér Györgynek kérésre megküldte a nála lévő periratok másolatát, lévén, hogy a Szaturdzsi Mohamed-féle ostromkor a váradi *conservatorium* protokollumai elpusztulhattak.<sup>397</sup> Az érsek Bocskainak a fejedelmi családhoz fűződő rokonságával (Bocskai nővére, Erzsébet Báthory Kristóf felesége volt) magyarázta a kompromisszumot. Nem tartotta reménytelen vállalatnak a perújítást, amennyiben „az udvari favor le nem nyomja”. Egyúttal azt a gondolatot állította

---

<sup>397</sup> „Úgy vagyon: ha az váradi Conservatorium az török szállásakor és az után éppen megmaradott volna, semmi szüksége nem lett volna kegyelmeteknek azt innen várni, az mit ott az Prothocolumból könnyen kivehetett volna kegyelmetek. De mivel mi nálunk tudva nincsen, hogy ha az Prothocolumok megmaradtak-e vagy nem, szükségesnek ítéltük, hogy az Transumptomokat megküldjük kegyelmeteknek.” HANUY, *Pázmány Péter... levelei*, II, n. 692. Pázmány itt említi a pertársak által apjának adott meghatalmazás lemásoltatását is, ezt azonban nem ismerjük. A primási levéltárban a „*Classis T*” tehát nem őrizte meg hiánytalanul számunkra az 1617-ben áthozott családi iratokat. – Lásd a Nadány Zsigmondhoz ugyanaznap írt rövid levelet is, uo., n. 693. – JAKÓ ZSIGMOND szerint a hiteleshelyi levéltár az 1660-as ostrom után semmisült meg. *Váradi siralmas krónika. Könyvtár- és levéltárügy Nagyváradon a múltban és a jelenben*, MEV–Regnum 26 (2004) 1–2, 93–114, 96; *Újabb adatok a váradi levéltárak XVII–XVIII. századi történetéhez*, Emlékkönyv Csetri Elek születésének 80. évfordulójára (szerk. Pál Judit–Sipos Gábor), Kolozsvár 2004, 186–194, 186.

elmékedése középpontjába, miszerint „többet ér és tovább tart a pénzes igaz marha, hogy sem a sok préda” remekbeszabott prédi-káció-miniatúrt intézett rokonához. Arra hivatkozott, hogy Kereki vára és uradalma valamikor egyházi birtok volt, óva intette rokonát megszerzésétől: „...mivel Kereki egyházi jószág volt, és hamisan, Isten és világi törvény ellen, foglalta volt azt el iffjú János király, nem kívánom, hogy valaha egy is, akár más bírhasa, mert valaki az egyházi jószágban részt veszen, nem kell hinnyi, hogy valaha sem magán, sem maradékján Isten áldása lehessen”. Sőt írásai gyakori érvelését, hogy az ország bajaiért a protestantizmus terjedése a felelős, saját felmenő rokonsága sorsára parafrázálta, mondván „ki tudja, talám a szegény Ártándi Baláss és Ártándi Pál, akik először azt a helyt az egyháztul occupálták, azért vesztették el fejeket is, mert amiképpen bizonyossan tudom, világi bűnökért azt nem érdemlették volt, hogy Budán fejeket szedjék” – olvashatjuk.<sup>398</sup>

Hasonlóan érdekesek számunkra Pázmány levelének azon sorai, melyek saját ifjúkori szerepéről szólnak e perrel kapcsolatban: „Azt is bizonyosan tudom, hogy a szegény atyám halála után, Böythy Balást, Böythy Lászlónak az apját, reá kérte volt Bochkay István, hogy én is tegyek olyan fassiot, hogy míg élek, nem keresem az ártándi jószágot. De én semmikép nem akarék annak accedálni – tudatta.”<sup>399</sup> A közlés a *legítima aetast* már elért Pázmánynak apja halála utáni világába: új keletű gondjai, teendői közé enged bepillantást. Nemcsak a Csáky-pert kellett folytatnia, hanem az Ártándy-örökség kérdésében is állásfoglalásra kényszerült. Tinédzser korában mutatott eltökélt ellenállása a trónon ülő

<sup>398</sup> HANUY, *Pázmány Péter... levelei*, II, n. 692.

<sup>399</sup> Uo.



Báthory Zsigmond nagybátyjával, egyben a leendő fejdelemmel szemben, a bihari első alispán – néhai atyja kollégája – által közvetített óhajönéretes megtagadása első ízben rajzolja eléink azt a karaktert, akit későbbi tetteiből, írásaiból jól ismerhetünk.

### 3. A THOLDY ÉS A MASSAY CSALÁD

#### a) *A Tholdyak*

A rekonstruált családi archívum iratainak nem jelentéktelen része a Tholdy-családra vonatkozik, mindenekelőtt a nevelőanyára, Tholdy Borbálára, fivérére Albertre, és fiára Pázmány Györgyre. A dokumentumok elsődlegesen családtagjai biográfiai adatait gazdagítják, s azokat a viszonyokat idézik eléink, melybe apja halála után Pázmány 1588-ig haza-haza érkezett Kolozsvárról az iskolai szünetekre.

A családi miliő meglehetősen komornak tűnik a családfő elhunytával támadó gondok miatt. 1588-ban, a Szent György nap utáni hétfőn, azaz április 29-én (az új naptárban ekkor már május 10. állott) például „néhai vitezleő Pazman Miklósnének, Tholdi Borbála aszonnak” Teötveös Deméjén váradi főbíró és több esküdt előtt kellett megjelennie alperesként a váradi városházán Szász Benedek felperesi keresetére, annak következményeként, miszerint

„Pazman Miklós nem tudhatik michoda gondolatból hatalmassul egy hold ugarát ez Actornak elveötte volna, annak uthánna egy thulkát, egy nyáj dézmáját, és egy vég zénáját mind elvette... Ezekre így felele Konia Péter Pazmanne Aszonyom képében, hogy ez Actor mikor az

Balogh István józágából ugymint jobagy elzeökeöt volna, úgy engette volna meg Balogh István, hogy ha Pazmanj Miklós valamiféle marhá-ját thalálná ez az [*Szász*] Benedeknek... zabadon hozzá nyúlhatna...”

Magyarán az özvegyet védő ügyvéd szerint az alispán annak idején csupán jogos követelését hajtotta be. Az ügy igen érdekes és bonyolult, kipattanásához az vezetett, hogy a török fenyegetésre hivatkozva az özvegytől egy meg nem nevezett jobbágya Szász Benedekhez (egykoron Balogh István jobbágya) szökött, aki ezt a neki okozott korábbi kár miatt tartotta meg, sőt *actor*-ként perelt is érte. Nemcsak arról volt tehát szó, hogy a birtokszerző, a kicsiny nyereséget sem megvető Pázmány Miklós bizonyos tettei következményét Tholdy Borbála viselte, hanem tetten érhetjük özvegyi kiszolgáltatottságát: jobbágya szökik, egy volt jobbágy pedig a városi magisztrátus előtt perli.<sup>400</sup>

Ez a kiszolgáltatottság jelenik meg előttünk Csáky Gábor 1587. április 10-én (21-én) Kucsóból „bizodalmas asszonyomnak, az néhai Pazman Miklósnénak, nekem jó asszonyomnak” írt levelében is, melyben – miután Tholdy Alberthez hiába fordult közvetítésért – magától az özvegytől kérte enyhe nyomásgyakorlással egy, a férjének a Csáky-per segítése kapcsán átadott oklevelet:

„Továbbá ebből akarom megtalálnom kegyelmedet, ez elmúlt esztendeökben mikor szegény mégholt Pazman Uramnak neminemeö pereit valának az Chiakj urakkal, attam wala én magamtól szeginnek egy levelet, ha mit használhatna vélle, ennek előtte mind Toldj Al-

<sup>400</sup> A váradi főbíró és esküdtek 1587 „*feria secunda ante festum Luciae virginis*” kiadott okiratának eredetije: PL AS Act. rad., Class. T, n. 216. A dokumentum a 16. szá- zadi magyar jogi szaknyelv remekbeszabott darabja. – A szakirodalomban Ötvösként szerepel, 1560–1565 körüli hivatali idővel. BALOGH, *Váradinum*, 70.

bert uramnak írtam felőle, hogy kegyelmednek szólljon... én szegény Pazman Uramnak használatjára adtam, kegyelmed ne tartsa vala meg, hanem adja meg kegyelmed, ne támadjon köztünk valami egyenetlenség...”<sup>401</sup>

Más forrás is azt mutatja, hogy a Pázmány Miklós halálával keletkező ürt a családban leginkább Pázmány Farkas pótolhatta, akinek leszármazottai az esztergomi érseki udvartartás legfelsőbb körét adták, és akikről bíboros rokonuk és patrónusuk többször is megemlékezik végrendeleteiben. A mostoha nagybáty Tholdy Albert már kevésbé bizonyult támasznak. Pázmány György életkor megállapítását 1587 húsvéthétfőn<sup>402</sup> bár ő intézte a váradi *conservatorium* előtt, ezt azonban – nagyon úgy tűnik – húga ellenében tette.<sup>403</sup> Egyúttal ugyanis külön jogi aktus keretében megnevezte mindazon személyeket, akik bármilyen vele kapcsolatban indult vagy indítandó perben elláthatják törvényes képviselőjét. Három napra rá ugyanígy cselekedett Tholdy Borbála, „*relicta quondam Nicolai Pazmany*”, aki szintén személyesen jelent meg a váradi káptalant pótló testület előtt. Mindkét ügyvédvalló levél valóságos seregszemléje annak a népes jogtudó körnek, melynek tagjai részben már idáig is fel-feltűntek a Pázmány család vagy ellen-

---

<sup>401</sup> A hosszabb, a levél átadásának módját is részletező misszilis eredetije: PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211 (fol. 6).

<sup>402</sup> „*Feria secunda proxima post festum gloriosissimae resurrectionis Domini nostri Iesu Christi*”. A régi számítás szerint ez április 17-ére esett, Rómában ekkor már április 28-át írtak, a húsvétot pedig már március 29-én megünnepezték (amikor is Váradon még csak március 18-ára ébredtek...). Az dátum-meghatározásokhoz SZENTPÉTERY munkáját használtuk (*A kronológia kézikönyve*, 69–87 és 132–211.)

<sup>403</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 213; *Függelék*, 9. sz.

felei szolgálatában.<sup>404</sup> Nem tudjuk, hogy mi lehetett a konfliktus oka, pláne nem, hogy mit keresett nagybátyjánál Pázmány György. Őt ekkor kereken négy esztendősenek tartották hivatalosan, így születési dátumát 1583 áprilisára javíthatjuk.

A testvéri összeütközés nem alkalmi jellegű volt, a kölcsönös ügyvédvállás nem bizonyult feleslegesnek. A testvérpár ismételt szembekerüléséről 1591-ből van tudomásunk. A per tárgya fivérük, Tholdy Márk hagyatéka volt. Halála után Borbála magához vette olyan ingóságait is, amelyek Albert szerint neki ártak volna. Átadásuk miatt kezdeményezte felperesként a jogi eljárást. Az özvegy vitatta a követelést. Alperesként ügyvédje útján előadta, hogy az említett tárgyak az elhunyt szabályos végrendelete alapján kerültek hozzá. Igazolással bemutatta a végrendeletet is, melyet Bihar vármegye két alispánja, Bojthy Balázs, és új kollégája, a Pázmány Miklós helyébe lépő Váncsody Miklós s a négy szolgabíró átírtak Báthory Zsigmond elé terjesztett ítéletlevelükben:<sup>405</sup>

<sup>404</sup>Tholdy Borbálái: Somlyai Gergely deák (de Szentegyed) „*director causarum vaivodalium*”, Pistaky Lukács (de Bongárth), Vas Imre deák (de Thorda), Sámsondy András, Pápay Dániel, Vaday Dániel, Köpeczy János, Zychy János (de Mikháza), Majádi Máté, Újnémethy István, Kidey Péter (de Ákos), Ugray Gergely (!), Geszthy György, Olasz Antal (de Venetiis), Bornemissza Zsigmond (de Hencida), Kónya Péter (de Bogiozlohaza), Vasady Márton deák, Várallyay Gábor deák és szalontai Tholdy István. – Tholdy Alberté részben ugyanők: Somlyai, Pistaky, Tholdy, Olasz, Bornemissza, Köpeczy, Kónya; a többiek: Somondy András, Sámuel deák, Trausverum (?) Lukács (de Kolozsvár), Horvát János (de Ladány), Máté deák (de Várad), Ugray Gergely (!), Géczy György (de Eched), Duakeszi György deák, Szita (?) Boldizsár, Thury Pál, Imre deák (de Várad). Az 1587 „*feria quinta és secunda post festum resurrectionis Domini*” kelt ügyvédvalló levelek eredetije: PL AS Act. rad., Class. T, n. 214 és 215.

<sup>405</sup>Kelt Váradon, 1591 „*ipso die festo Beati Dionisii martyris*”. Az ügyben korábban már több tárgyalást is tartottak („*feria quarta post festum Beati Bartholomaei*”) néhai Tholdy Miklós és néhai Dóczy Petronella gyermekeinek perében. A felperesi ügyvéd Kónya Péter és ikldai Fodor András, az alperesi ügyvédje váradai Thury Pál volt. Uo., n. 223.

„Én Tholdj Márk, kÿ Istennek kegyelmességébeöl noha testemben fellette igen betegh vagyok, de elmémben ezemen lévén, lelkeömeth és testeömeth ajánlom az én terempteő [!] Istenemnek kezébe az eö zerelmes Zenth Fiaért, az Jesus Christuserth. Ennek wtánna tezek ilyen testamentumoth: Az bagghyámnak [!] Toldj Albertnek hagyom az nagy eöreögh aranyazoth poharath feödelesteöl, az ló homlokeleöt is, az ezeewsteösth nekÿ hagyom. Pazman Miklósné azzonyomnak né-némnek egy udvarÿ... aranyazoth poharat, egy ezeösth mosdóth, az három kochi lovaimath kochistól neki hagyom, az fiának Pazman Geörgÿnek egy safÿr gyeöreöth, annál jobb ninchen, egy vereös bárson zoknyáth, az kis vereös bárson keönteösth, egy figgeöth lánchostól hagyok, ha Isten élteti, és azth aggya érni, vigye mátkájának, egy aranyas pallost is és egy ezeösteös zablyámat is nekÿ hagyom. Massay Ferenczné leányának, Euláliának egy fodor aran láczochkáth, az fiának Istóknak egy aranyas hegyesteörth hagyok.”

Szolgáiról, többi rokonáról is megemlékezik. Például Tholdy Istvánnak egy szekeres lovat („melyet Pázmánné nénémthöl vettem”) hagy, a patinás biblikus nevű Massay Ámoknak veres almadinköves gyűrűt juttat. Leginkább Albert és Borbála a főkedvezményezett. Utóbbinak 50-60 juhát, összes gabonáját hagyományozza – három hold zab és három hold búza kivételével, ezek Csepreghy Gáspárt illetik. Ő a váradi *conservatorium* tagja, „levélkereső” és a végrendelet egyik kijelölt végrehajtója volt. Szembetűnő a Massay család sűrűbb említése. Felesége, lánya és unokája után megjelenik Massay Ferenc is, aki adósa két farkasbőr árával, fele Tholdy Albertet illeti, másik fele elengedésre kerül. A végrendelet végrehajtói között pedig ott találjuk Pázmány egyik anyai nagybátyját, Massay Lászlót.<sup>406</sup>

---

<sup>406</sup> A fő testamentárius somlyai Báthory István volt, a többiek Massay László mellett Gergóth Mihály és Csepreghy Gáspár. PL AS Act. rad., Class. T, n. 223.

A jövőben érdemes lesz teljes terjedelmében megismerkedni a végrendelettel, hiszen közvetlen-közlelől mutatja a szélesebb család kedvezőtlennek nem mondható anyagi viszonyait. Mi most megelégszünk a végrendelező konfesszionális identitására utaló adatok említésével. Megtudhatjuk, hogy Várad környékén nemcsak a jezsuita misszió pasztorált, hanem Mihály pap is, akinek Albert bátyjánál levő egy „ghira” ezüstjé és egy aranyát szánta Tholdy Márk. Nagyfalun<sup>407</sup> katolikus templom is működött (vagy tán épült éppen?), az ottani „szentegyház héazattyára” 50 forintot szánt, és kikötötte, hogy ha ez nem bizonyul elegendőnek, adják el tulkait, „eke barmait”, abból építtessék meg.<sup>408</sup> Személyesebb devócióra utal a Borbálának átadni rendelt két ereklye említése.

Mindezen információk mellett a pernek a kimenetele érdektelen. Csupán a rend kedvéért említjük meg, hogy bár az alperesi ügyvéd szerint a végrendelet alapján vitathatatlan, hogy a javak jó része jogszerűen oszlik meg Tholdy Albert, Borbála és törvényes fia, György között, mely testamentumhoz a felperes korábban konszenzust adott, Pázmány Miklós özvegye mégis elveszítette a pert és át kellett adni a követelt tárgyakat. Az ítélet ugyanis kimondta, hogy a végrendelet súlyosan sértette Tholdy törvényes öröklési jogait.<sup>409</sup> Mindez csupán rö-

---

<sup>407</sup> A Toldi-trilógiában elhíresült település Cséffától északra, Rojt és Szentmiklós között feküdt. Eddigi utolsó említése 1587-ből származott. RÁCZ, *Arégi Bihar vármegye*, 196.

<sup>408</sup> Ami ezek szerint az 1583-ban a váradi katolikusoknak adományozott Szent Egyed-templom mellett a környék másik katolikus gócpontja lehetett. BALOGH, *Váradinum*, 189.

<sup>409</sup> „...defunctus Marcus Tholdy in praeiudicium et derogamen iuris successorii actoris res quas aviticas ac paternas et maternas eis legare non potuisset, itaque praetactae litterae testamentariae inefficaces et invalidae essent...”. PL AS Act. rad., Class. T, n. 223.

vid távú veszteség volt, hiszen fivére halála után az egyik örökös Borbála lett. A Tholdy Márk-féle végrendeletben érdekes módon nem említett testvér, Tholdy Erzsébet fiai, Kornis Boldizsár és Zsigmond 1599. február 23-án írták alá tanúsítványukat, hogy néhai „az szegény megholt Toldi Albert marháit, mindeneket, mind arany, ezüst marhákat, pinzt, aranyat, tallérokat, mindeneket és ruhákat elé hozott az a néhai Pazmany Miklósné Toldi Borbála azonj és igaz ozlás szerént meghoztottuk négy rézre, az negyedik rézét éppen nekünk meghozta...”.<sup>410</sup> Amiből az is következik számunkra, hogy Pázmány Péter nevelőnője minden bizonnyal megérte a 17. századot, nevelt fia nagy évszázadának kezdetét. Amikor tulajdon gyermeke alig 20 esztendősen 1603 májusában úgymond összes fivére, őse, rokona nevében, akiket ez illethet, érett megfontolással stb. önként, a gabona drágaságára hivatkozva eladta a váradi *curia nobilitarist*, nem kerül említésre Tholdy Borbála neve, ami halvány támpont arra nézve, hogy esetleg már nem élhetett.<sup>411</sup>

---

<sup>410</sup> A testvérpár által s.k. aláírt, lepecsételt tanúsítvány eredetije: PL AS Act. rad., Class. T, n. 229. – A vagyontárgyakkal iratok is hagyományozódtak Tholdy Alberttől. Így maradhatott ránk több neki szóló jobbágykötelezvény (uo., n. 249, ezt lásd még alább; n. 251); továbbá két perirata. Az egyik 1568-ból, Sárossy János (és felesége, Anna) Tholdy Albert ellen folyó eljárása. Innen tudhatjuk, mint fentebb említettük, hogy az apa Tholdy Miklós ekkor már nem élt (egészen pontosan Albert atyjától örökölte a pert: „*in quem mortuo eodem Nicolao Tholdy patre suo praesens causa legitime est condescensa veluti incausam actum*”). A másik Bocskai István ellen nyájak, lábasjóságek eltulajdonítása miatt indított tipikus, a közös birtokhatárokból adódó tyúkper dokumentuma 1591-ből (uo., n. 225).

<sup>411</sup> „*Sponte, libere viaeque vocis suae oraculo fassus est et retulit in hunc modum, quomodo ipse certis quibusdam perarduris et inevitabilibus necessitatibus suis ipsum ad praesens summe urgentibus evitandis, praesertim autem ratione nimiae caritatis annonae*

b) *A Massayak. Per Massay Margit leánynegyedéért*

A családi iratok között külön, önálló példányban<sup>412</sup> is megőrzött Tholdy Márk-féle testamentumnak van egy közvetett, ám annál fontosabb üzenete is. Fennmaradása kontrasztossá teszi előttünk Pázmány Miklós végrendeletének hiányát. Már korábban is fel-felvetettük, hogy a bihari alispán hirtelen hallal távozhatott az élők sorából, ezt most még valószínűbbnek tartjuk. Bár tudjuk, utaltunk is rá, hogy nem maradt ránk minden családi irat a primási levéltárban, tehát el is vesztetett végrendelete, mégis elképzelvebbnek tartjuk, hogy ilyen egyáltalán nem készült.

E meglátás tovább erősíti korábbi következtetésünket, hogy Pázmánynak mai kifejezéssel élve gondviselője a nevelőanya lett, Massay Ferenc 1590-ből említett „gyámságát”, pláne Pázmány Miklós által kijelölt gyámságát egész biztosan elvethet-

---

*atque expeditionis generalis...*”. MNL-OL MKA Act. Ies. (E 152), Registrata, Res. Magnovaradien., fasc. 2, n. 6 (38. d., fol. 34). Idézve már korábban a váradi kúria helyének meghatározásakor. Vélhetően e dokumentum és a mellette található (n. 7) forrás kapcsán említi (és csak ennyit említi) FRANKÓI, hogy „Pázmány Péternek ifjabb testvére, György örökölte atyjuk nagyváradi és biharmegyei birtokait. 1603-ik évből származó, jószág eladásról szóló, fassói a m. k. kam. lev.”. *Pázmány... és kora*, 6, 6. j. – Annymira feltűnő és szokatlan számunkra az eladás részletes indoklása, hogy nem zárhatjuk ki ennek mintegy ürügy jellegét. Teljesen spekulatív alapon vetjük fel, hogy Pázmány György anyja esetleges halála után, akár apai, akár anyai ágon mindenféle közelebbi, idősebb rokonfi férfitámasz nélkül, egyedül maradt „családfőként” nekiállt elkötyavetyélni javait. Esete nem lenne rendhagyó. Ráadásul könnyen adódik a párhuzam Miklós fia morvaországi örökségének példájával.

<sup>412</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 224.



jük.<sup>413</sup> Gyámként szerepelnie kellett volna a Csáky-per említett 1587-es fordulójában. Fentebb szóltunk róla, hogy a ZSÁK és KARÁCSONYI által hivatkozott 1590-es forrást nem találtuk. E dokumentum adatainak hitelét tovább rontja, hogy úgy tűnik, KARÁCSONYI nem az eredeti iratot használta, hanem csupán pályatársa közleményéből hivatkozta.<sup>414</sup>

Legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy Pázmány lengyelországi távolléte miatt kerülhetett sor valamiféle helyettesítő, képviselői közreműködésre egy konkrét jogi procedúrában, melyet rögvest azonosítani is megpróbálunk. Felkérésére részben a Tholdy családhoz fűződő, a fentebbi végrendeletben megmutatkozó barátság, rokonsága miatt kerülhetett sor, semmint a már rég halott Massay Margit révén, akinek első unokatestvére volt (apja, Massay Imre és Pázmány anyai nagyapja, Massay László testvérek voltak). Tholdy Albert a megromló viszony miatt nem jöhetett szóba, és talán ekkor már Pázmány Farkas sem élt, ami

---

<sup>413</sup> Annak ellenére is, hogy tudjuk, rokonságuk, birtokaik közelsége révén közösen védték érdekeiket újabb birtokszerzők ellen. A váradi *conservatorium* kiadmánya szerint 1580-ban a Hagymás Kristófhoz került Biharszentjános és Panasz közötti határbejárásakor Pázmány Miklós által tett tiltakozás átíratát – érintettként – Massay is megkapta: „...*super contradictione in facto metalis reambulationis inter possessionem Szent János ad Cristophorum Hagymás, nec non Panasz ad Nicolaum Pázmány spectantis... per Nicolaum Pázmány de Panasz interposita interventa, et in transumpto... pro Francisco filio Emerici, filii Francisci Massay senioris de Haroklyán ex Agnete filia Francisci Czibak de Palotba progenita, extradata...*”. A hosszas és összetett irat eredetije: MNL-OL MKA Act. Ies. (E 152), Registrata, Res. Magnovaradien., fasc. 3, n. 2 (38. d., fol. 139). Idézve már korábban Pázmány Miklós szolgabírósa és a Massayak Czibak-rokonsága kapcsán. Készletet közöl belőle FRAKNÓI, *Pázmány és kora*, 6, 1. j.

<sup>414</sup> KARÁCSONYI, *Pázmány... ifjúsága*, 366–367. Emlékezetből írhatott, a dátumot is elrontja, nála 1590. november 24. szerepel, a ZSÁKNÁL a *Tiszántúlban* 23 („*fertia tertia proxima ante festum Beatae Catherinae Virginis*”), utóbbi a helyes.

inkább valószínű, mint hogy esetlegesen nem lehetett alkalmas ilyen szerepre. Massay Ferencnek egyébiránt más jogügyletről is maradt fenn adatunk, tehát volt ilyen irányú tapasztalata.<sup>415</sup> Sőt azt is valószínűsíthetjük, hogy Báthory Zsigmond váradi szervitorának Tholdy Alberttel nem lehetett túlzottan szívélyes a viszonya.<sup>416</sup> A rokoni kötődésen túl ez további indok lehet feltűnése mellett Tholdy Borbála nevelt fiának ügyében.

A „Pázmány-gyám” rejtélyes keletkezésének legvalószínűbb magyarázatául az szolgálhat, hogy Massay Ferenc a még Pázmány Miklós által néhai felesége, Massay Margit – micsoda meglepetés – leánynegyede érdekében indított perben járhatott el, amelynek a Csáky-perhez hasonlóan szintén 1587-ben, Gyulafehérváron megszületett ítéletlevele szerint a váradi *conservatorium* képviselője mellett egyik kijelölt

---

<sup>415</sup> Említése 1596-ból a váradi *conservatorium*tól származik („*die festo Beati Matthiae apostoli*”). Nagyvárad, Ugray–Böloni cs. lt., rol. 1, pa 1. – Egyik másik említés haroklyáni Massay Ferencről 1563-ból („*feria quarta proxima post festum Betae Margaritae Virginis*”) valószínűleg azonos nevű nagyapját (egyúttal Pázmány anyai dédapját) takarhatja. Uo., rol. 1, pa 2.

<sup>416</sup> Tholdy Albertnek a váradi bíró és esküdtek ellen indított perében a fejedelmi idézés többszöri kézbesítése ellenére sem jelent meg tanúmeghallgatásra többekkel, így nemes Nagy Andrással, Nagy Anna úrnóvel, valamint Páky Ferencsel egyetemben. Utóbbival együtt kerülnek megnevezésre mint „*servitores Varadienses illustrissimae celsitudinis vestrae*” a váradi *conservatorium*nak a fejedelemhez Váradról, „*feria quarta ante festum B. Margheritae Virginis*” intézett jelentésében. PL AS Act. rad., Class. T, n. 212. – Massay Ferenc fejedelmi szervitorságára lásd még *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei*. I: 1569–1602. *János Zsigmond, Báthory Kristóf, Báthory Zsigmond királyi könyvei. Báthory Zsigmond királyi könyve 1582–1602* (Erdélyi Történelmi Adatok 7/3), kiad. FEJÉR TAMÁS–RÁCZ ETELKA–SZÁSZ ANIKÓ, Kolozsvár 2005, 163, n. 509. – Szamosközy tudósítása szerint 1598-ban Várad védői között találjuk. ZSÁK, *Várad az 1598-ik évi ostrom idején*, 2.

fejedelmi végrehajtója volt.<sup>417</sup> Mivel az ilyen *executiók* nem szoktak egyik-napról a másikra lezajlani, nem tartjuk kizárt-nak, hogy ebben az ügyben, a végrehajtás bonyodalmai kapcsán keletkezett az 1590-es ügyvédvalló levél. A szakmailag nem túl *eruditus*, ám szerencsés témához nyúló Zsák ebben talán azon szokványos kitézelt érthette félre, miszerint a Pázmány Miklós által kezdett per tárgya törvényesen háramlott fiára.<sup>418</sup>

A „törvényes háramlás” kitétele szerepel a KARÁCSONYI János által részlegesen ismertetett 1587-es periratban, amely kivételesen későbbi másolatban az országos levéltárban<sup>419</sup> és nem a családi iratgyűjteményben maradt ránk. Ott csupán 1583-ból származó előzménye volt meg, ám erről is csupán főszékesegyházi kivonattöredék ad hírt. Így az eljárás pontos, netalán korábbi kezdetét ennek segítségével sem tudjuk meghatározni.<sup>420</sup> A dokumentumot többször is átolvastuk. KARÁCSONYI közléseivel ellentétben kijelenthetjük – miként korábban már felhívtuk rá a figyelmet –, hogy sem annak 1580. évi kezdetére, sem

<sup>417</sup> Egészen pontosan a *conservatorium*nak Nadány János, Veér Mihály, Ztepan István, Somlyay István, Massay Ferenc és Pákay Ferenc váradi fejedelmi familiárisok közül kellett választania. Vö. *Báthory Zsigmond királyi könyve*, i.m., *ad indicem*.

<sup>418</sup> Az adat csupán egyszerű ügyvédvallásról szól a váradi *conservatorium* előtt. Érdekes, hogy Zsáknál az ügyvéd nincs nevesítve (i.m., 19), illetve KARÁCSONYI több ügyvédről szól (i.m., 367). – Az ügyvédvallás megtörténtében nem kételkedünk, csupán abban, hogy az általunk már hiába keresett irat *tutornak*, mégpedig Pázmány Miklós által kijelölt *tutor*nak nevezné Massayt. Teljesen elvetjük, hogy netalán egy-fajta „nevelőapaságról” lett volna szó. A megbízatás – bármilyen (netalán utólag kreált?) indoklással – egyedül perbeli képviselőiségre szólhatott. Egy tényleg Pázmány Miklós általi kijelölés esetén Massay Ferencnek az 1587-es periratban sem csupán a fejedelmi végrehajtók között kellett volna szerepelnie!

<sup>419</sup> Kurrens lelőhelye: MNL-OL Harruckern család levéltára (P 418), fasc. 18, fol. 53–65 (Lit. X).

<sup>420</sup> EFK Batthyány-gyűjt., Cat. VII, Tit. XL. s, fol. 455.

Massay Margit időközbeni elhunytára nem található benne utalás.<sup>421</sup> A oklevél két részből áll. Magját Báthory Zsigmond Kolozsváron 1584. december 5-én kiadott, a december 1-jével kezdődött szokásos ítélezési ülészakon az előző napon<sup>422</sup> hozott végzése alkotja.

A per tárgyát Massay Margit anyai nagyanyja, Nadány Begina, Felfalussy Lázár felesége kiadatlan jussa képezte. Tehát nem a Massayak és nem is a Felfalussyak ellen irányult (Pázmány anyai nagyapja Massay László, az anyai nagyanya Felfalussy Margit volt), hanem a Nadányak ellen. Pontosabban a közös ős Nadány Mihály unokája, György fia Mihállyal szemben folyt.<sup>423</sup> A követelés mintegy kilenc településen talál-

<sup>421</sup> KARÁCSONYI, *Pázmány... ifjúsága*, 352. Nagynevű elődünk rész narratívája az irat adatgazdagságához képest eléggé hiányos, elnagyolt, sőt furcsa, nem az oklevél logikája mentén halad. Arra is gondoltunk, hogy esetleg másik forrást is használt, ezért ír a keretirat 1587-es évszáma mellett 1580-at és nem 1584-et. Az általa használt dokumentumokat azonban mindig hivatkozza, és csak ennek az egy Harruckern-iratnak a jelzetét adja meg. Sem ezen a lelőhelyen, sem máshol nem találkoztunk egyéb forrással. Végkövetkeztetésünk: KARÁCSONYI az évszámot egyszerűen elírja (1584 helyett 1580-at hoz, vagy még inkább valamit félreért a szövegben és rosszul kalkulál), és e dokumentum alapján rekonstruál. Közlebbi adat nélkül csupán visszavetíti, hogy Pázmány Miklós eredetileg Massay Margit érdekében indította a pert, melyet azután Pázmány Péter érdekében folytatott. Ugyanakkor egy-két kiegészítő információt mindenképpen használ máshonnan: az egyik, hogy Nadány Begina anyja „Lélfő Katalin” volt (a forrásban csak „*Catbarnia avia*” szerepel, fol. 57–58), illetve hogy Massay Margiték hatan voltak testvérek, erre sem találunk adatot (csak a Zsák-féle családfán – i.m., 21).

<sup>422</sup> Az eredeti dátummegjelölések: „*Sabatho proximo post festum Beatae Barbarae Virginis... ,feria quinta proxima post festum Beati Andreae Apostoli*”. A gregorián naptár szerint december 5-e helyett már 16-át írtak.

<sup>423</sup> „*nobilis Andreas literatus Sámsondj pro egregio Petro filio egregii Nicolai Pazman de Panaz ex generosa condam domina Margaretha Massaj consorti sua filia egregii quondam Ladislay Massaj de Haroklián [?] ex generosa domina Margaretha Felfalussy consorti sua filia egregii quondam Lazaris Felfalussy ex generosa quondam ex generosa*

ható birtokrészekre, prédiúmokra terjedt ki, továbbá két Körs-menti malomra.<sup>424</sup> Itt sem követjük a per részleteit, habár az alperesi ügyvéd igen ügyesen bánik az érvekkel. Kifogásolja a felperesi fogalomhasználatot: szerinte nincs tisztában a „*prae-dium*” és a „*birtokrész*” fogalmakkal; arra hivatkozik, hogy a leánynegyedet részben a (legidősebb) fiútestvér, Massay Benedek már megkapta, tőle kell követelni stb.<sup>425</sup>

Míg az 1584. decemberi irat az alperest iratai bemutatására szólította fel, az ezt átíró, Gyulafehérváron 1587. május 11-én<sup>426</sup> (az új naptár szerint 22-én) kiadott ítéletlevél az alperest, pontosabban ennek halála miatt örökösait az idézésekre meg nem jelenésük miatt pénzbüntetésre, illetve a fentebb már említett módon, többek között Massay Ferenc közreműködésével a követelt birtokrészek kiadására kötelezte.<sup>427</sup>

---

*domina Benigna Nadany consorte sua filia dudum egregii Michaelis Nadany de Keres Nadany procreato, ut actore ab una, ac Ioannes Kőpeczj pro egregio Michaele filio egregii quondam Gregorii Nadány filii egregii alterius dicti olim Michaelis Nadány de dicta Keres-Nadany, partibus ab altera*”. MNL-OL Harruckern cs. lt. (P 418), fasc. 18, fol. 54.

<sup>424</sup> „*Procurator dicti actoris proposuit eo modo: Qualiter idem actor cum praefato in-catto de totalibus et integris portionibus possessionariis in possessionibus Mébes, Buthja [!], Pobalom, Gyarmat, Pázmán, Kis Harang, Keres Nadany; ac dimidietati molendini in eadem Keres Nadany super fluvio Sebes Keres devolventis, omnino in Békesiensis; item Tót et praedio Kavasd ac molendino in dicta Tót super fluvio Fekete Keres devolventi omnino in comitatibus Bibariensi existentibus, et nunc prae manibus antefati Michaelis Nadány habitis ac hactenus cum ipso actore indivisis, quae videlicet ex eisdem ius faemineum aequae veluti masculinum concernerent portiones congruentes...*”. Uo., fol. 55.

<sup>425</sup> Uo., fol. 56–59. Massay Benedekről annyi tudható, hogy 1591-ben már biztosan nem élt. *Királyi Könyvek*, II, 422, n. 1581.

<sup>426</sup> „*Feria quinta proxima post dominicam Iubilae*”.

<sup>427</sup> Uo., fol. 59–65. A per ifj. Nadány Mihálytól özvegyére, Lajos Zsófiára, fiaira Gergelyre és Miklósrá, valamint két lányára, Annára és Zsuzsannára háramlott.

Az olvasó, ha csak nem sarkallja különösebb genealógiai érdeklődés, úgy gondolhatja, hogy felesleges még ennyire is elmélyedni ebben az oklevélben, főként hogy a családfát gazdagító adatokat KARÁCSONYI többé-kevésbé már kiaknázta. Az esetleges szemrehányás azonban talán méltatlan lenne e sorok írójával szemben, aki sokkalta többet küszködött a Pázmány család jogbiztosító irataival, mint amennyi kellemetlenség támadhat e küszködés eredményének befogadása során. Az újabb – utolsó – *literae adiudicatoriae* kivesézése most sem öncélú. A dokumentum tudniillik Pázmány anyai ágának legfontosabb fennmaradt forrása. Azontúl, hogy teljesebbé teszi a családi birtokigényekről eddig formált képünket, segítségével autentikus közegben ismerkedhetünk meg e családtagokkal. Közülük egyvalakivel harmonosan nagyon különleges felfedezést tehetünk.

Rendkívül érdekes mozzanat, hogy nem csak az 1587-es fejedelmi ítéletben,<sup>428</sup> hanem az átírt 1584-esben is Pázmány Péter a felperes. Ügyvédje 1587-ben – KARÁCSONYI által meglehetősen pongyolással „Püspöky”-nek kiolvasott – bongárdi Pistaky Lukács,<sup>429</sup> 1584-ben pedig Sámsondy András volt. 1584 decem-

<sup>428</sup> *Noveritis quod nobis feria secunda proxima post dominicam Misericordiae proxime praeteritam instante scilicet termino celebrationis iudiciorum octavi diei festi Beati Georgii martiris novissime transacti, ad quem videlicet terminum univ[er]sa causa dominorum et nobilium regnicolarum Hungariae sub iurisdictione existentium ab obitu serenissimi condam principis et domini, domini Ludovici regis Hungariae etc. pia[m]e memoriae etc. publica eorum constitutione adiudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae unacum magistris nostris prothonotariis et iuratis sedis nostrae iudicariae assessoribus pro faci[en]do causantibus moderat[i]vo iudicio tribunali sedentibus nobilis Lucas Pistakj pro egregio Petro filio egregii condam Nicolai Pázmán de Panaz, in quem causa praesens per mortem paternam est condensensa, ut actore...”. Uo., fol. 53.*

<sup>429</sup> Pistaky neves ügyvédnek számított, már 1577-ben praktizált a fejedelmi kúria előtt, és még 1592-is aktív, több esetben Kolozsvár városát képviselte. JAKAB, Ko-

berében Pázmányt úgy találjuk a felperesi szerepben, hogy az oklevél apját életben levőnek mondja. Elképzelhető, hogy elírásról van szó, és kimaradt a „néhai” („*condam*”) szócska. Ez esetben a fiatal árvának igen gyorsan kellett átvennie, még ha névleg is, a felperesi szerepet, hiszen Pázmány Miklós csak pár nappal korábban halhatott meg. Nem hisszük, hogy erről lenne szó. Bihar alispánjának, láttuk, jó pár pere futott a fejedelmi kúria előtt, törvényes korú fiának, a Massay–Nadány-juss vér szerinti örökösének bevonása logikus lépés.<sup>430</sup> Pázmány Miklós perkapcsolata ugyanakkor vitathatatlan. Az 1587-es irat bevezetője szerint Péterre az ő halála miatt háramlott az ügy (a háramlás említését 1584-ből nem találjuk, ami újabb bizonyíték arra, hogy nem tévedésből szerepel élőként a bihari alispán).<sup>431</sup> Mindez azt is jelenti, hogy a forrás tüzetes vizsgálata nyomán sikerült Pázmány Miklós halálának időpontját tovább pontosítani, és 1584. december 5., a gregorián naptár szerint december 16. utánra vagy körülre<sup>432</sup> tehetjük.

A Massay–Nadány *quartalitium*ért indított per – 18. századi másolatban fennmaradt – oklevelének filologizálása az anyai ágai családi háttér, a „gyám” kérdésének megvilágítása, az apa

---

*lozsvár története*, II, 247. 250. 307; lásd még rá BOGDÁNDI, *A kolozsmonostori konvent* 215 (239. sz.).

<sup>430</sup> Imént utaltunk rá, hogy valószínűleg innen következett, majd állítja tényként KARÁCSONYI, hogy előtte úgymond Massay Margit érdekében kezdhetette Pázmány Miklós a pert, majd az ő „elhalása” miatt került helyébe Péter (i.m., 352).

<sup>431</sup> Lásd az imént szövegszerűen idézett oklevél-bevezetőket.

<sup>432</sup> Az ügyvédi képviselet ellenére a bihari alispán személyesen jelen lehetett a törvénykezési ülészakon. Ha nem, elképzelhető, hogy az esetleges elhalálozás híre még nem ért el Kolozsvárra. Bár jó néhány napba beletelt, mire az oklevelet letisztázták, expedálták. Mind valószínűbb tehát az 1584 végi/1585 eleji időpont.

elhunyta időpontjának további pontosítása mellett egy meg-  
lepetést is tartogat. A gyermek Pázmány mindennapjaiban,  
családi viszonyaiban meghatározó, ám eddig teljesen homály-  
ban maradó körülményt. Az 1584. decemberi fejedelmi okle-  
vél bevezetőjében ugyanis nemcsak Pázmány Miklós neve elől  
hiányzik a „néhai”, megjelölés, hanem első anyósa, egykori  
felesége Massay Margit édesanyja, Felfalussy Margit nevé-  
nél sem találjuk.

A tévedés kizárva, a fejedelmi kúria írnoka pontosan, a rész-  
letekre ügyelve szövegezte meg az okiratot. Megfigyelésünket  
ugyanis kontrollforrás, mégpedig egy már 1870-ben publikált  
irat igazolja. A jászói káptalan ugyanezen év május 5-én (16-án)  
kelt kiadványa arról értesít bennünket, hogy fia, ifj. Massay  
László török fogságból kiváltása céljából anyja Felfalussy Mar-  
git, a néhai Massay László özvegye Kérsziget nevű falubirtok-  
kát 330 magyar forintért mindenestül eladta Káthay Ferenc-  
nek. Vélhetően a vevő személye indokolta, hogy az ügyletet  
Jászón kössék meg, ahová Pázmány anyai nagyanyja személye-  
sen utazott fel. Nem lehetett túlon túl idős ekkor.<sup>433</sup> Az ügylet  
sikerült, 1589-ben ifj. Massay László már bátyja, Lőrinc ki-

---

<sup>433</sup> „*Generosa domina Margaretha Felfalussy relicta egregii quondam Ladislai Massay coram nobis personaliter constituta sponte et libere est confessa et retulit in hunc modum: qualiter ipsa matura intra se deliberatione praehabita pro redemptione capitis egregii alterius Ladislai similiter Massay, filii sui ex praefato quondam Ladislao Massay, domino et marito suo praemortuo progeniti, de miseranda et nefanda captivitate Turcica totalem possessionem Keerzigeeth vocatam in comitatu Bekessiensi habitam... dedit, contulit, inscripsit et impignora-  
vit...*” A „*feria quinta proxima post festum Beatorum Philippi et Jacobi apostolorum*” da-  
tált irat kiadva: HAHN LAJOS, *Békés vármegye hajdana*, Pest 1870, 201. Kérsziget ma  
Dévaványa külterületén található.



váltása érdekében nyilatkozott élőlőszóban a váradi *conservatorium* előtt.<sup>434</sup>

Nem túl merész föltételezés, hogy a fiatalon, Pázmány saját közlése már 1572-ben elhalt anyja helyett a még 1584-ben is tetterős anyai nagyanya bekapcsolódhatott nevelésébe, ő tölti ki az úrt, amely Pázmány Miklós második házasságáig tartott. Felfalussy Margit személyében – akinek névazonossága lányával aligha a véletlen műve – egy eddig teljesen, Tholdy Borbálánál sokkal jelentősebb hatást gyakorolható ismeretlen nőalakot áll módunkban beazonosítani a gyermek Pázmány mellett. Pázmány Miklós halála után az anyai nagyanya személyében még maradt életben lévő felmenője Esztergom majdani érsekének. Azt azonban sajnos nem tudhatjuk, hogy meddig. De valószínű, hogy amikor 1588 őszén elindult Lengyelországba, nemcsak nevelőanyjától és féltestvérétől, hanem anyai nagyanyjától is búcsút kellett vennie.

#### 4. PÁZMÁNY LEMONDÁSA ÖRÖKSÉGÉRŐL

„Negyven egész esztendeje leszen, mikor az Úristen engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből, ismerőseimnek

---

<sup>434</sup> „Cséke és Keőallya” zálogba adását indítványozta „*vivae vocis oraculo*”. A „*feria secunda post festum Laurentii martyris*” kelt kiadmány eredetije: Nagyvárad, Ugray–Böloni cs. lt., rol. 8, pa. 22, n. 34. – Talán az övé, vagy még inkább a kutatás által eddig nem ismert, ugyancsak Lőrinc nevű nagybátyjéé az ugyanott fennmaradt, magyar nyelvű, a vagyoni viszonyokról számos adatot közlő végrendelet. Utólagos ráírás szerint 1559 előtt kelt. Nem tartjuk kizártnak e korábbi keletkezést. A hagyományozó ugyanis első helyen „szerelmetes bátyámat, Massay Imrét”, majd „szerelmes atyámfiait, Massay Lászlót” említi. Azaz Massay Ferencnek, Pázmány anyai dédapjának nem két fia volt, ahogy az eddigi családfa állítja, hanem három: Imre, Lőrinc és Massay Margit apja, László. Uo., rol. 2, pa. 6 (sz.n.).

társaságából, atyafiságomnak nemzetségéből kegyelmesen kiszólíta és egyházi állapotra választá...” – olvashattuk a teljes idézetet a fejezet elején. Mit is jelenthetett közelebbről hona, ismerősei társasága, atyafisága: ehhez, vagyis hogy honnan is érkezett Pázmány Péter a magyar történelem színpadára, korábban elképzelhetetlen módon kerültünk közelebb. Számos információval gazdagodtunk. Történetek keltek életre a gyerek- és ifjúkor színterein, Panaszon és Váradon. Célok, szándékok, sikerek és kudarcok körvonalazódtak, személyek tűntek elő az ismeretlenség homályából, és elevenedtek meg a genealógia örökre száraznak vélt ágain. A családi levéltár rekonstrukciójának köszönhetően több adatot pontosítottunk, javítottunk.

Zárjuk vizsgálódásunkat egy utolsó korrekcióval. Amikor Pázmány 1588 őszén elhagyta Erdélyt, „ősei örökségéről” nem mondott, nem mondhatott le azonnal. KARÁCSONYI, majd ŐRY tévesen állítja ezt.<sup>435</sup> Már az 1590-es, előbb a „gyámügy” kapcsán sokat emlegetett „ügyvédvallás” is tulajdonképpen ez el- len szól. Ha lemondott volna birtokairól, nemhogy „gyámja”, képviselője sem járhatott volna el semmiféle ügyében, ezek már az új tulajdonost érintették, illeték volna. Maguk a jezsuita rendi szabályok is használatukat, életvezetésüket tiltották értelemszerűen, az azonnali megválást a javaktól, lemondást a birtokokról nem várták el, sőt nem is tették lehetővé. Ez esetben egy kilépő, elküldött novícius igencsak pórul járhatott volna. Legkorábban az újoncidő első évének letelte után kerülhetett rá sor, és akkor, ha az előljáró ezt megparan-

---

<sup>435</sup> *Pázmány... ifjúsága*, 352; *Pázmány... tanulmányi évei*, 47.

csolta. Sőt a lemondás a javakról a fogadalom letétele előtt léphetett életbe.<sup>436</sup>

Mikor következhetett be ez Pázmány esetében? Tudjuk, hogy a jezsuitáknál nincsen egyszerű fogadalom, a két év noviciátus után letett fogadalom egyben örökfogadalom is. Ezt egészíti ki jóval később (Pázmánynál 1607-ben) a különleges negyedik fogadalom.<sup>437</sup> Sem ŐRY, sem LUKÁCS nem hoz adatot arra, hogy mikor tette le Pázmány első fogadalmát, még csak fel sem vetik problémaként. Az előírások szerint mindenképpen a novícius befejezése után kellett megtörténnie. Lengyelországban vagy már Bécsben került rá sor, ahová 1590 októberében érkezhetett meg.<sup>438</sup>

Az 1590. novemberi ügyvédvállás arra utal, hogy a lemondásra bécsi tanulmányai megkezdéséig nem kapott utasítást

---

<sup>436</sup> A rendi szabályzatban a javak birtoklására általánosabb jellegű, a lemondás mi-kéntjének tekintetében olykor kevésbé koherensnek tűnő előírásokkal találkozunk: „Vizsgálat”, 4. cap. 53. és 54. passzus, és a „Rendalkotmány és magyarázata” III. pars, 1. cap., 254/7/F–G. 255/F. 256/G. 258/9. 287/25; VI. pars, 2. cap., 570/11/H. Pontosabb eligazodáshoz segítenek a „Kiegészítő szabályok” A 2. pars 32. cap. szerint §1. Ha az újoncoidot megkezdőnek vannak saját javai, ígérje meg, hogy azokról lemond, mihelyt a próbaidő első évének elteltével az előljáró azt megparancsolja. (3. Általános Rendgyűlés [1573. április – június] 19. határozat) §2. Ez az ígélet, amely sem nem fogadalom, sem nem egyszerű szándékkinyilvánítás, a következő feltételt foglalja magában: „ha az illető kitar hivatásában és az előljáró neki megparancsolja”. (3. Általános Rendgyűlés [1573. április – június] 19. határozat) §3. Általában a javakról való lemondás rövidebb az utolsó fogadalmak letétele előtt szokott történni. E fogadalmak letétele előtt a lemondás ne lépjen érvénybe, hacsak az általános rendfőnök mást nem rendel. (7. Általános Rendgyűlés [1615. november – 1616 január] 17. határozat). Magyar nyelvű kiadásuk: *Jézus Társaságának Rendalkotmánya a 34. Általános Rendgyűlés jegyzetével és ugyanezen Rendgyűlés által jóváhagyott Kiegészítő Szabályok*. Budapest 1997, *passim*. – Köszönöm MIHALIK BÉLA segítségét.

<sup>437</sup> CVH I/13, 20–21.

<sup>438</sup> ŐRY, *Pázmány... tanulmányi évei*, 70.

Pázmány. Talán mert sokat gyengélkedett? Nem tudhatjuk. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy öröksége rendezésére csupán a filozófiai tanulmányok végén, Rómába menetelével párhuzamosan kerülhetett sor. Ez megmagyarázná Alfonso Carillo Bartholomaeus Viller osztrák provinciálisnak Gyulafehérvárról, 1593. május 1-jén írt rejtélyes sorait, miszerint „Pázmány Péter ügye még nem fejeződött be, mivel még nem kaphattam meg mostohája válaszát, nem lehetett ugyanis ilyen rövid idő alatt keresztülvinni. Mégis sürgetni fogom a dolgot”.<sup>439</sup> Közreadója, VERESS ENDRE a Rómába menetellel hozza kapcsolatba e sorokat. Ám a rendi diszpozícióhoz vajon az özvegynek mi köze lehetett? A birtokok átruházása kiskorú Miklós fiára azonban már inkább megkívánhatta Tholdy Borbála tevőleges közreműködését. Nem tapogatózunk teljesen a sötétben. A Pázmány-család birtokai ugyanis Báthory Zsigmond megerősítő rendelkezése szerint 1594-től képezték ifj. Pázmány Gáspár és György kizárólagos tulajdonát.<sup>440</sup>

Pázmány Péter ténylegesen 1587 szeptemberében, jogilag csupán, 1593/1594 folyamán, római tanulmányai alatt szakadt el szülőföldjétől.

<sup>439</sup> „*Negotium Petri Pazmany nondum finitum est, cum nondum potuerim accipere responsum a sua noverca, non enim potuit tam brevi tempore perferri. Urgebo tamen rem.*” Alfonso Carillo Viller osztrák provinciálisnak, Gyulafehérvár, 1593. május 1. VERESS, *Carillo Alfons levelezése és iratai I*, n. 23 (48).

<sup>440</sup> A Panasz, Töttelek, Szomajom, Szentmárton, Újlak, Szentdénes, Berettyóújhely, Gyéres birtokneveket tartalmazó oklevelet említi IACOBUS FERDINANDUS MILLER, (ed.): *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pázmány... I*, Budae 1822, IX–X. Közlése szerint szövege megtalálható saját kéziratos gyűjtésében: *Chartularii Hungarici*, tom. XI, pag. 126 (ezt egyelőre nem találtuk).

## VI. EREDMÉNYEK

Munkánk biográfiai, proszopográfiai és genealógiai jellegű. Az alapjául szolgáló jegyzőkönyv természetéből fakadóan hagyományos történeti műfajokat ötvöz, esetenként mikrofilológiai alapossggal.<sup>441</sup> A Pázmány-kutatás nagy múltú történeti diskurzusához kapcsolódva azt mutatja be, hogy a *processus informativus*, e sajátos, fontos szeriális vatikáni forrástípus hogyan és milyen mértékben hasznosítható, ad többletet az eddigi vizsgálatokhoz és a hazai forrásokhoz. Valamint hogy az olaszországi magánlevéltárak milyen perspektívákat kínálnak a magyar történelem jobb megismerése (és megértése)<sup>442</sup> terén.

A további tudományos hasznosítás lehetősége is elsődlegesen a Pázmány-kutatóshoz kapcsolódik. A pontosított, módosított életpályaadatok, családi körülmények visszatükröződhetnek irodalmi alkotásaiban. Az irodalomtörténet feladata

---

<sup>441</sup> A feldolgozás újabb – egy ideig nagyon, azután kevésbé divatos – lehetséges metodusaira például: DAVID WARREN SABEAN, *Peasant Voices and Bureaucratic Texts: Narrative Structure in Early Modern Protocols*, Little Tools of Knowledge. Historical Essays on Academic and Bureaucratic Practices (ed. by Peter Becker–William Clark), Ann Arbor 2011, 95–140.

<sup>442</sup> VÖ. GYÁNI GÁBOR, *A történelem mint emlék(mű)*, Budapest 2016, 34.

marad, hogy ÖRY MIKLÓS módszerét követve újraolvassa Pázmány műveit és támpontokat találjon az újabb biográfiai eredmények mentén, netalán ellenvetéseket támasszon. Ugyanez áll az írói munkásságára vonatkozó megfigyeléseinkre.

A Pázmány–Tholdy család kutatás során feltárt archívumának feldolgozása, iratainak adatgazdagsága, a rá alapuló történeti narratívának a jegyzőkönyv-elemzés szövegétől gyökeresen eltérő jellege azt bizonyítja, hogy a processzus és a családi levéltár gyakorlatilag „elbeszélnek egymás mellett”. Az egyik nem feledtetheti a másik hiányát. Sokkal inkább kiegészítik egymást. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ híres mondása: „Egyáltalában Magyarország történelmét az olaszországi, s első sorban a vatikáni levéltárak ismerete nélkül megírni nem lehet”,<sup>443</sup> következésképpen nem az itthoni adatpusztulás miatt érvényes elsősorban. Ezt semmi nem pótolhatja. Sokkal inkább amiatt, mert Itália archívumai olyan információkat őriznek, őrizhetnek meg számunkra, melyek idehaza még ideális forrásviszonyok között is jószerével elérhetetlenek lennének. A megállapítás nemcsak a processzusokra igaz. A pápai tizedszedők jegyzékeitől kezdve a különféle szupplikációs és bullaregisztereken keresztül egészen a nunciusi jelentésekig, a misszilisekig stb. bezárólag érvényes. S nemcsak a vatikáni, az olasz állami és egyházi gyűjtemények, hanem a szépszájú olasz magánarchívumok esetében is. A Pázmány-processzus, a frascati Villa Aldobrandini rejtőzködő kincse az itáliai családi levéltárakban rejlő pazar távlatok bizonyítéka.

---

<sup>443</sup> *A pápai levéltárak*, Századok 18 (1884) 66–73, 73.

## A) A KÁNONI KIVIZSGÁLÁS JEGYZŐKÖNYVE

A *Villa Belvedere*-ben Pietro Aldobrandini bíboros viceprotektor iratai között őrzött jegyzőkönyv a prágai nunciatúrán 1616. szeptember 30. és október 3. között az esztergomi érseki szék betöltése kapcsán lefolytatott kánoni kivizsgálás anyagát, összesen négy tanú vallomását tartalmazza. Lépes Bálint nyitrai püspök, kancellár szeptember 30-án, Ramocsaházy Mihály pozsonyi kanonok, Ferenczffy Lőrinc királyi titkár, Székely György, Klesl bíboros udvarmestere október 1-jén adott számot Pázmányra és a főegyházmegye állapotára vonatkozó ismereteiről.

A Pázmányról előszóban elmondott, a szószerintihez közelítő egyenes beszédben (*oratio recta*) lejegyzett narratívákban kortárs értékelések, idézetek tárulnak elénk, kerül közelebb egykorú megítélése. A konzisztoriális forrás alapján nem oldható meg a biográfia összes historiográfiai problémája. Van, ami igen. Egyúttal a megválaszolandó kérdések száma is gyarapszik. Új szintre helyezik a régi szakmai diskurzust. A kánoni kivizsgálás jegyzőkönyve nem történeti forrásnak készült. Jól szabályozott kánonjogi eljárás része. Információi sokkal inkább kiaknázhatóak történeti szempontból, mint amennyire a kuriális procedúra során hasznosították őket. A processzus és kapcsolódó iratai: a konzisztórium elöterjesztéshez készült összegzése, kérvények, kongregációs iratok, a pápai bréve és bullák évszázadok múltán váltak a tudomány eszközévé. A hivatali eljárás során keletkezett változásai nem manipulatívak, ám mégis befolyásolták a historiográfiát. Általános-

ságban is elmondható, hogy a kánoni jegyzőkönyvek adatai, kiváltképpen életkor-adatai komoly forrásértékkel bírnak. Például a két tanú, Lépes és Ferenczffy saját életkor meghatározásai igazolják a szakirodalom meggyőző következtetéseit. Kategorikus leértékelésüknek nincsen létjogosultsága. A Frascatiban fellelt forrás bemutatása, elemzése a reflexív, kreatív kritika fontosságára hívja fel a figyelmet.

A tanúk által a prágai nunciatúrán eskü alatt előadottak szerint Pázmány gyakran tűnt fel nyilvános alkalmakon Forgách bíboros oldalán, aki „minden titkát reá bízta”. Az ilyen jellegű közszereplés sem érseki gyóntatói és tanácsadói, sem pedig a primási udvar misszionáriusi (hivatalos beosztása a Társaságban)<sup>444</sup> feladataiból nem következik feltétlenül. A kortársak is tisztában voltak kulcsszerepével az 1611. évi zsinaton, a trienti program szisztematikus alkalmazásának kezdetén Magyarországon. Templomokban, leginkább az országgyűlések idején tartott „nyilvános előadásai” („*publicae lectiones*”) a vallomásokban elkülönülnek a prédikációktól. A jezsuiták által kedvelt katekézisek, bibliaórák mellett/helyett inkább a SÍK SÁNDOR által már korábban „élőbeszéd stílusúnak” nevezett vitairatok szóbeli formálásának, alkalmazásának tarthatjuk őket. Prédikációs hatását jelzi, hogy a tanúk szerint nem volt olyan temploma a Királyságnak, ahol meg ne fordult volna e célból. A kortársak számára Pázmány személyes pasztorációja a meghatározó. Az előadásokat, prédikációkat tömegek látogatták. Saját elmondásuk szerint a tanúk is számtalanszor, lelki épülésükre vettek részt az alkalmakon. A személyes igehirdetés,

---

<sup>444</sup>LUKÁCS, *Catbalogi personarum*, II, 80. 91 100 112. 124. 137. 149. 161–162. 195–196.



meggyőzés területén tűnt fel és tűnt ki Pázmány Péter a közvélemény szemében. Ferenczffy Lőrinc szerint az általa „*frequentissime*” látogatott beszédek nemcsak „kimondhatatlanul dicséretesen és a népek lelki hasznáival” („*indicibili laude et populorum utilitate spirituali*”) tartotta, hanem úgymond „prédikációiban mindenkit könnyűszerrel megelőz”, és ez köztudottnak számít.

Bár elhangzik az állítás, hogy írói munkássága „ámulatot és csodálatot” váltott ki („*stuporem et admirationem*”), ennek közvetlen tömeghatása már jóval csekélyebb, mint a prédikációké, előadásoké. Még a katolikus elit tagjai is alig egy-két művét idézik cím szerint. Leginkább csak a *Kalauzt* ismerik. Úgy tűnik, hogy vitairatait főként a kontroverziában elmélyülő papság és cáfolat céljából a protestáns lelkészek forgatták elmulyulten.

A tanúk elbeszélésében a prédikációk, előadások és nyomtatott írások mellett harmadik médiumként a levelek tűnnek elő. Ezek nem csupán protestáns prédikátorokhoz, meggyőzés céljából írt misszilisek lehetettek, hanem olyan írások is, melyeket Pázmány egy-egy katolikus személyhez, akár egyházihoz, akár világihoz, netán közösséghez írhatott, és amelyeket elolvasásuk után másolatban vagy eredetiben köröztettek. E „pasztorációs levelek”, melyekre példa egyelőre nem ismert, s csupán Ramocsaházy Mihály pozsonyi kanonok hivatkozásából, valamint a kora újkori levelezési szokásokból következtethetünk létezésükre, megkülönböztetendők a személyes lelkivezetői levelektől, továbbá az egyéb magánlevelektől. A „pasztorációs levelek” meglepte jól beleillik a korszak Iustus Lipsius által meghatározott képébe, miszerint a levél

*alter sermo*, és az ő kategóriái közül alighanem az *epistola serialis publica* közé sorolhatók be.

A premodern, kora újkori magyar katolikus konfesszionalizáció szimbolikus alakja hatásának rétegződése feltűnő egyezést mutat a modernkori katolicizmus magyarországi névadójával, Prohászka Ottokáréval. A gyakran emlegetett párhuzam közöttük még plasztikusabbá válik.<sup>445</sup> Prohászkanál szintén a prédikációk, konferenciabeszédek tömeghatása a meghatározó. Könyvei nagyobb olvasottsága az alfabetizáció terjedésének tudható be. A folyóiratokba és napilapokba írt cikkek révén újabb médium is a rendelkezésére állt.

Az érseki székhez vezető úton Pázmány egyházkormányzati, pasztorációs ténykedése mögött a politikai szál is megragadható a vallomásokból. Az uralkodó úgymond „többször élt korábban szolgálataival”. E szolgálatok főként az 1608-as, 1609-es és 1613-as országgyűlés idejére sűrűsödhetnek. Gondolhatunk például a *Status Catholicus* tárgyalásainak szervezésére, akcióinak koordinálására, továbbá a közismerten rossz viszonyban álló Forgách és Klesl közötti közvetítésre, továbbá részvételére a törökökkel kötött második bécsi béke tárgyalásaiban .

A tanúk egyenes adásban közvetítik számunkra Pázmány egykorú megítélését. Nem hallgatják el személyes viszonyulásukat sem. Szuperlatívuszokban nyilatkoznak Pázmány főpapi alkalmasságáról. Székely Györgynél ez annyiban tárgyasul, hogy „mások sérelme nélkül” kifejezetten azt állítja: nincs senki, aki az országban hozzá fogható lenne. Ferenczffy egyenesen közeli barátságról szól („*ipsi familiarissimus extiterim*”). Kép-

<sup>445</sup> Prohászka legújabbán: MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Prohászka-tanulmányok 2012–2015*, Székesfehérvár 2015.

viselik a korabeli közmeggyőződést Pázmány szülőhelyéről. A kortársak inkább a családi birtok Panaszt tartották ennek, mintsem a Pázmány által írásaiban többször emlegetett, nevesebb Váradot. Az 1598-ban elpusztult települést Pázmány szülőfalujának tarthatjuk, a közeli Váradot szülővárosának.

A tanúk egyöntetű hallgatása közvetett, de erős, önmegálló bizonyíték arra, hogy a Pázmány ellen hangoztatott korabeli vádak csupán egy szűk körű, belső rendi intrika eredményei voltak. Egyáltalán nem keltettek szélesebb körű visszhangot. Jóllehet Ramocsaházy kivételével a tanúk a Habsburg-udvarhoz tartoztak, Pázmány távozásáról a Jézus Társaságból csupán annyit említenek, hogy pápai bréve vette ki a rendből. A vonatkozó problémákról, a pápai Államtitkársággal folytatott diplomáciai tárgyalásokról, a szomaszka rendi kitérőről nem szólnak. Az életút következő állomásaként a turóci prépostság szerepel.

\* \* \*

A Pázmány-biográfia érseki kinevezés mellett historiográfiaileg legizgalmasabb problémája a felekezetváltásé. Pázmány fiatalkori éveinek valaha élt legjobb ismerője, ŐRY MIKLÓS méltán állítja, hogy „a kérdéssel sokan foglalkoztak, de még senki sem oldotta meg.” Az összes korábbi kombináció alapja<sup>446</sup> a protestáns származás akadályától felmentő, a kuriális eljárás alatt 1616. november 10-én kiállított pápai bréve következő mondata: „Te pedig, aki eretnek szülőktől születted, és az eret-

---

<sup>446</sup> FRAKNÓI nyomán, aki az adatot KATONA ISTVÁN (*Historia Critica* XXIX, 655) kiadásából idézi (*Pázmány Péter és kora*, I, 6–7).

nekségben nevelkedtél, amelyet azonban, miként azt hitelt érdemlő jelentésből megtudtuk, életed 13. évében elvetettél.” A barokk-kori tudományosságtól a pozitívizmus korán át egészen a 21. századig változatos elképzelések sorát vonultatja fel a történetírás. A katolizálás helyszíne hol Kolozsvár, hol Várad, leginkább az utóbbi. Időpontja a bréve-adat változatos értelmezésének köszönhetően 1582–1584 között vándorolt (Pázmány 1570. október 4-én született). A történetírás egyes személyek olykor együttes hatását vélte az esemény mögött felfedezni. Szántó István, Tőrösy György és Antonio Possevino jezsuitákét, valamint a katolikus mostohaanyáét, Tholdy Borbálaét. A találgatások egészen Pázmány Miklós esetleges katolizálásáig terjednek.

Az érseki kinevezésig megtett életútról lefolytatott kánoni vizsgálat számos tekintetben inkább bonyolítja, mintsem segíti a történeti megismerést. Ramocsaházy és Ferenczffy vallomásának köszönhetően végre biztosra vehető, hogy a katolizálás helyszíne a kolozsvári jezsuita kollégium, és nem Várad. A jegyzőkönyvben ugyanakkor a felekezetváltás dátumául nem a 13., hanem a 12. életév szerepel. A kivizsgálás alapján egy október végi audiencián V. Pál szintén ezt említi előszóban. Mindez az esemény megtörténtének intervallumát 1581–1584-re növeli.

A pápai bullák megszerzéséhez szükséges konzisztórium előterjesztés Franz von Dietrichsteinnek, Magyarország és a Habsburg örökös tartományok bíboros protektorának joga és kötelessége volt. Távolléte okán Pietro Aldobrandini viceprotektor helyettesítette. Dietrichstein ugyanakkor ágensse, Iacomo Olivieri révén részt vett a kuriális ügyintézésben.

Részletes és naprakész információkkal rendelkezett. Az ágensi jelentéseknek köszönhetően felidézhető a Rómába küldött jegyzőkönyv útja, szerepe és a pápai megerősítési eljárás részletei. Hosszas és körültekintő történeti rekonstrukció alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy az adatmódosulást, a 12. életévnek 13-ikra változását az eljárásrend bonyolultsága és rendhagyó módon gyors volta okozta. Minden valószínűség szerint a protestáns származás alól a római és egyetemes Inkvizíciónak benyújtott – szövegében nem ismert – kérvényben fordulhatott elő először. A kérvény megírásához a Pázmány és a prágai udvar által megbízott ügyintéző, a domonkos szerzetes Niccolò Ridolfi nem tudta közvetlenül használni a már Pietro Aldobrandininek átadott jegyzőkönyvet.

A felekezetváltás időpontjának pontosabb meghatározására egyik adat sem hasznosítható. A krakkói noviciátus 1588. évi, korban jóval közelebbi és másolati fennmaradása ellenére teljesen hitelesnek tekinthető bejegyzése szerint a katolizálás időpontja a 14. életév. Az eseményt az 1583/1584-es tanévre datálhatjuk. A karácsonyi és húsvéti ünnepkör, az adventi, nagyböjti lelkigyakorlatok hatását – pusztán hipotetikus alapon – feltételezve a már ŐRY MIKLÓS által szorgalmazott 1584-et fogadhatjuk el az áttérés évének.

Ha Pázmány Péter katolizálásának kérdése kapcsán alaposan elemezzük a fiatalkori éveket, családi viszonyokat tárgyaló szakirodalmat, megállapíthatjuk, hogy részben az adathiány, részben a felekezeti öntudat miatt a 19. századi, 20. század eleji pozitívizmus, vagy a két világháború között időszak szellem-történeti munkáiban nemhogy nem válik el a tudományos és a

regényszerű narratíva, hanem számos részletben regényszerű elbeszélés jelenik meg tudományosnak álcázva.<sup>447</sup> Ráadásul a legelmélyültebb történeti kritika, mint például P. ŐRÝE is ki volt szolgáltatva egy olyan, évszázadokon át bombabiztosnak vélt adat téves voltának, mint a 1616. novemberi pápai bréve „13”-as évszáma. A helyzetet bonyolítja az alapjául szolgáló, közjegyzőileg hitelesített kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv el-térő, „12”-es adata. Utóbbi csupán kései felfedezése okán nem futhatott be hosszás és kacskaringós historiográfiai pályát.

Úgy véljük, hogy míg számos esetben valóban reális a veszé-lye, ezúttal nem kerültünk, kerülünk a történeti agnoszticizmus zsákutcájába. A relatív megismerhetőség veszélye sem fenyeget. Kérdés persze, hogy egyetlen történeti adat, jelesül Pázmány katolizálása dátumának meghatározása megér-e ekkora figyel-met és terjedelmet? Amennyiben a történetírást tudmánynak tartjuk, a válaszuk egyértelmű igen lehet. Sőt nem csak az bizo-nyítható be, hogy a pápai bréve felekezetváltási évadata hibás, és nem csupán e hiba keletkezésének körülményeit azonosíthatjuk, ami kerek 400 év távlatából a 17. század elejének forrásviszonyai között önmagában is kivételes alkalom. Hanem a korban jóval közelebb álló, hitelesebb matrikuláris bejegyzés alapján azt is fel-tárhatjuk, hogy a brévéhez és a hozzá kapcsolódó inkvizíciós do-

---

<sup>447</sup> Vö. GYÁNI GÁBOR, *Mimézis és reprezentáció. Tény és fikció kapcsolata*, Tény és fikció – Tudomány és fikció a nemzetépítés büvökörében a 19. századi Magyarországon (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrköréből; szerk. Lajtai Máttyás–Varga Bálint), Budapest 2015, 11–24. A magyar historiográfia célzatos narratíváinak változatos szempontjai és ismérveire: DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.), *A magyar történetírás kánonjai*, Budapest 2015. Az R. VÁRKONYI ÁGNES emlékének ajánlott tanulmánykötetből a „felekezeti kánonképzés” nem elha-nyagolható szempontja hiányzik.

kumentumokhoz képest primér forrásnak tekinthető *processus informativus* évszáma sem történeti tényen alapszik!

E kérdés vizsgálata már messze túllép a processzus alapértelmezett történeti forráselemzésén. Úgy látszik, a 12-es adatot Pázmány kreálja majd két évtizedes távlatból: katolizálása időpontjaként a jezsuitákhoz kerülését, egyben a törvény előtti kiskorúsága utolsó évét vallja már vágsellyei tanárkodása alatt. Azt kívánta tudatosítani, hogy a felelős, jogképes korba, a *legítima aetas*ba már az egyedül üdvözítő konfesszió tagjaként lépett. Nemcsak tanú, a sellyei tanítvány Ramocsaházy szól a 12. életében bekövetkezett katolizálásról. 1616. szeptember 29-én, az eljárás megindítását kérő levelében maga Pázmány is ezt említi a nunciust helyettesítő Alessandro Vasoli nunciatúrai auditornak. A szándékos változtatás észrevételezése sokkal értékesebb információ számunkra, mintha a processzus és az évszámában hitelesnek elfogadható, időben jóval közelebbi krakkói anyakönyvi adat egybeesne. Ekkor ugyanis kapnánk egy egybehangzó, ellenőrzött közlést, melynek részletesebb kontextusba helyezhetősége híján túlon túl nagy fontossága nincsen, ne mulasszuk el leszögezni. Jelentőségét hosszas historiográfiája, a megfejtésére tett másfél százados kísérletek adják, és kizárólag a történetírás, mint olyan, és nem a történelem számára. Sokkal érdekesebb, hogy felfejthetővé vált Pázmány mély tudatalattija. Aggódása „eretnek múltja”, saját üdvözülése miatt. Életútjának halvány kozmetikázásával kimutathatóan már 1600 körülől és még érseki kinevezésének pillanatában is csökkenteni kívánta „eretnek” éveit számát és kiskorúsága határidejét megjelölve súlyát!<sup>448</sup>

<sup>448</sup> Első olvasatunkban – a breve adatával kapcsolatban – csupán még halvány sejtésként merült fel bennünk a dátum nem tényalapú keletkezésének lehetősége (*Egy-*

Ebben a kontextusban érthető és értelmezhető, hogy miért látta szükségesnek megírni a rokonai, régi pátriája: Bihar számára a *Az Szt. Írásról és az Anyaszentegyházról...* c. művét, és miért éppen ezt, az egyetlen igazi egyházat középpontba állító címet adta alkotásának!

Az egybefűzött és lepecsételt jegyzőkönyv különlegesen értékes és fontos része Pázmány 1616. szeptember 29-ei levele. A katolizálás különleges évszáma mellett további adatközléseket is tartalmaz, még hozzá szüleiről. E közlések ismételten nemcsak eldöntenek, illetve megvilágítanak történeti kérdéseket. Együttal a problémák számát is gyarapítják. Az újonnan kinevezett érsek állítása, hogy szülei protestánsként haltak meg, véglegesen megcáfol minden, Pázmány Miklós esetleges katolizálására vonatkozó felvetést. Jóval több nehézséget okoz azon sorai értékelése, miszerint „anyám már *negyvennégy* évvel, apám pedig *harminchat* évvel ezelőtt meghalt”. A szakirodalom szerint ugyanis Pázmány anyja, Massay Margit 1578 táján, apja pedig 1584 őszén hunyt el. Mindkét adatközlés jócskán eltérő. Fiuk állítása szerint Massay Margitnak 1572-ben, Pázmány Miklósnak 1580-ban kellett volna távoznia az élők sorából. Mindez azt jelentené, hogy Pázmány Péter már 10 éves korától anyátlan-apátlan árva volt.

Különválasztva a két adat vizsgálatát, arra a következtetésre juthatunk, hogy a Massay Margit elhunytára vonatkozó közlés hiteles. A korábbi kutatás ugyanis csupán Pázmány féltestvérének 1582 körüli születéséből következtette az 1578-as (olykor 1580-as) dátumot, egyéb bizonyítéka nincsen. Massay

---

*báztörténeti Szemle*, i.m., 20; idézve már fentebb a IV. fejezetben „Kérvény a Szent Hivatalnak”). Nos, úgy tűnik a processzusával kapcsolatban is erre felé van a helyes megfjtés iránya.



Margit fiatalkori elhalálózása érthetővé teszi, hogy egyetlen olyan fennmaradt forrásban sem szerepel, amely őt élő személyként említené, illetve, hogy Pázmánynak miért nem született több édestestvére. A korábban feltételezett 1578-ig erre lett volna lehetőség. Mindez azt is jelenti, hogy Pázmánynak semmilyen emléke sem lehetett édesanyjáról. Eszmélésétől kezdve félárvaként nőtt fel, mely szempontot lelki fejlődésének bemutatásakor feltétlenül figyelembe kell majd venni.

Apja halálára vonatkozó állítása mindenképpen téves, az 1584 őszi adat helyes, és még pontosítani is fogjuk. A hiba okára nem találunk más magyarázatot, mint a kerekített 30 éves közlésnek a másolás során keletkezhetett *lapsusát*, Pázmány levele ugyanis nem eredetiben maradt ránk, hanem bemásolták a jegyzőkönyvbe.

\* \* \*

Az érseki kinevezés, a történelmi helyzetbe kerülés történetének mikropolitikai szemléletű megírásához (*Pázmány, a jezsuita érsek*)<sup>449</sup> a jegyzőkönyv keresése hozott új adatokat, for-

<sup>449</sup>CVH I/13. SZABÓ FERENC a *Távlatok*ban azonnali és méltató recenziót szentelt az érseki kinevezésről írt monográfiáinknak (2016 április, [http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/Tusor\\_Pazmany\\_recenzio.pdf](http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/Tusor_Pazmany_recenzio.pdf)). Baráti gesztusa komoly és örömteli elismerés. Legyen szabad hasonló barátsággal megjegyeznünk, hogy ÓRY MIKLÓSSAL és LUKÁCS LÁSZLÓVAL közösen folytatott kutatásuk továbbvitelében a monografikus szintű mikro- és makropolitikai történelmi rekonstrukció és kontextusba helyezés stb. mellett lényeges új eredmény, hogy míg őszertünk Pázmány egyházjogilag szabálytalanul és ennek tudatában lett jezsuitaként esztergomi érsek, sikerült cáfolnunk bármilyen *irregularitas* meglétét. Kritikaként említi továbbá, hogy Pázmánynak a Társaságon belüli korábbi válságával (cenzúraügy stb.) nem foglalkoztunk részletesen. Mint monográfiánkban jeleztük és hivatkoztuk is, ezt két okból láttuk szükségtelen-

rásokat, sőt hozta egyúttal magát a témát is. *A priori* egy régi historiográfiai problémához. Az érsekség előtti időszakra: származására, katolizálására, a Társaságban töltött évekre maga a jegyzőkönyv szolgál támpontokkal. *A posteriori* egy ugyancsak régi historiográfiai kérdéshez. E kérdésre még ÖRY MIKLÓS átfogó anyaggyűjtése után is érvényes volt FRAKNÓI VILMOS megállapítása: „Sajnos, nem bírunk részletes adatokkal, melyek az érseknek viszonyát Pázmányhoz és ez utóbbinak térítői munkásságát kellően megvilágíthatnék.”<sup>450</sup> A processzus ezt a hiányt mérsékli. A korábbi életszakaszra vonatkozó adatai retrospektívek, az érseki kinevezés kapcsán és időszakában keletkeztek. Az elvárhatónál is elmélyültebb, hosszabb és részletesebb kritikai reflexiót igényelnek, kiváltképpen a korábbi kutatások olykor kaotikus „esetlegessége” miatt. A vizsgálatunk során a mikrotörténeti metódus helyébe lépő aprólékos mikrofilológiai megközelítés eredményei azt mutatják, hogy

---

nek. Egyrészt mert éppen SZABÓ FERENC és LUKÁCS LÁSZLÓ ezt a részletet már alaposan feltárta, új forrásaink, szempontjaink nem voltak a témához. Másrészt a renden belüli, régebbi keletű problémái csupán áttételesen kapcsolódnak az érseki kinevezéshez, azokból legfőbb átlépése a karthauzi rendbe, 1615 tavaszától pedig Olmützbe helyezése következett volna, és nem az érseki trón. Az 1615 és 1616. évi támadásokat már behatóan tárgyaljuk. Ahhoz, hogy érsekként jezsuita maradt, természetesen kétség sem férhet, ezt valóban helyesen ismerték fel P. SZABÓÉK – bár cáfolhatatlanul bizonyítani még nem tudták –, s mint a rend tagja negyedik ünnepélyes professziója 5. kiegészítő (nem a nyilvánosság előtt letett) fogadalma szellemében működött haláláig: „Azon kívül megígérem, hogy ha megessenék, hogy a harmadik fogadalmam ellenére püspökké szentelnének, nem fogok elzárkózni a Társaság általános rendfőnökének meghallgatásától, ha ő, akár személyesen, akár a Társaságból általa kijelölt bármely személy által, nekem tanácsot kegyeskedik adni”. Vö. *Jézus Társaságának rendalkotmánya*, 415–416; CVH I/13, 212–216.

<sup>450</sup> Pázmány... és kora, I, 81.

lehetséges, és talán érdemes is egy-egy történeti adat „objektívizálása”. Annak az eldöntése, hogy tényleg sikerült-e kikecmeregnünk néhány, Pázmányhoz kötődő adat kapcsán az ismeretelméleti szkepticizmus zsákutcájából, és ez megérte-e az időt, fáradságot, mind az írónak, mind az olvasónak, eldöntése az utóbbi feladata.

Mi továbbindulunk, és megpróbálunk még felszínre hozni ezt-azt. Bemutatni, hogy a hazai források mire használhatóak a külhoni *Hungaricumok*, a vatikáni kutatások gyűjtőkörébe tartozó iratok<sup>45</sup> ellenpontoszásaként. Látni fogjuk, a személyes attitűdökre, mint például a felekezetváltás vagy a tanulmányok kérdése, netalán a lelkipásztori ténykedés, kevésbé, vagy inkább semennyire nem alkalmasak. A családi viszonyok, miliő felvázolására azonban egyenesen szenzációs, az eddigi kutatások által gyakorlatilag érintetlen forrásanyag mozgósítható. Azt ismerhetjük meg közelebbről, honnan indult és érkezett Pázmány Péter a magyar történelembe.

## B) A CSALÁDI LEVÉLTÁR

A kánoni kivizsgálás jegyzőkönyvéhez hasonlóan a Pázmány–Tholdy archívum okiratai sem történeti forrásnak készültek. Néhány értékes, Pázmány Miklóshoz és Tholdy Borbálához címzett misszilit leszámítva jogbiztosító, nagyobbreszt peres dokumentumok. Fennmaradásuk az új érsek gondoskodásának köszönhető, aki már 1617-ben kihozatta a családi levéltárat a Fejedelemség területéről. A kor szokásai-

---

<sup>45</sup> A vatikáni kutatások fogalmának meghatározása: CVH I/1exc., cxii–cxiii.

nak, elvárásainak és lehetőségeinek megfelelően a primás eltökélt szándéka volt a Pázmányok magyar és európai arisztokráciába emelése. Az iratokra elsődlegesen a család 14. századig visszavezethető eredetének, leszármazásának, rangos rokonságának igazolása céljából lehetett szüksége. Féltestvérét, Pázmány Györgyöt szintén 1617-től a primási udvarban találjuk. Az ő fiára, a magyar és birodalmi főnemesi rangra emelt Pázmány Miklósrá, illetve a bíboros apai nagybátyja, Pázmány Farkas leányági leszármazottaira, Solymosi Péterre és Namény Jánosra alapított terveket nem koronázta siker. Utóbbiak és utódaik gróf Pázmány Miklós ágának kihalása után az örökölt birtokokkal együtt kötelesek lettek volna felvenni a Pázmány nevet. Nem került sor rá. A bíboros neposa már az 1650-es években elvesztette a ráhagyott javakat. Az oldalági dinasztiaalapítás végül Széchenyi Györgynek sikerült a 17. századi magyar egyházfők közül.

Az esztergomi primási világi levéltár *Classis T* állagában szét-szórva, nem hiánytalanul fennmaradt családi dokumentumok számottevő része az apára, Pázmány Miklósrá vonatkozik. Ő idáig jószerével csupán egy név s egy tisztség, leginkább fiktív cselekményekkel felruházott szereplő volt a történetírás lapjain. Most leginkább többszörös átírásokat, netalán tanúvallomásokat tartalmazó ítélet- és bizonyáglevelék (stb.), jobbágykötelezvények és egy-két hozzá intézett misszilis alapján kerülhetünk közelebb személyéhez, műveltségéhez, céljaihoz, viszonyaihoz. Megismerkedhetünk alispáni működésével, földesúri és birtokszerző tevékenységével, pereivel, jól kirajzolódó családi stratégiáival. A virtuálisan rekonstruálható családi archívum iratainak nem jelentéktelen hányada a Tholdyakat illeti. A nevelőanyát, Tholdy Borbálát, Albert fivérét, és fiát, Györgyöt.

\* \* \*

A Pázmány Miklós hivatali működéséről szóló dokumentumok alapján bizonyos, hogy csupán a négy szolgabíró egyike lehetett és még nem volt alispán Péter fia 1570. évi születésekor. E hivatalban 1568-ban, 1572-ben s majd még 1576 folyamán is Lessy Lászlót és Bojthy Balázst találjuk. Pázmány Miklós első említése második *vicecomes*ként 1577. június 18-áról tűnik elő. Kollégái Bihar vármegye tisztikarában 1583-ból Váncsody Miklós, Szőke János, Nadaby István és Olozoy Boldizsár szolgabírák, Lukács deák *iuratus notarius*, Kónya Péter, Máté és György deákok. Az első alispán mindvégig Bojthy volt, akinek városi háza Bocskai Istváné közelében állt. A Pázmány-kúria szintén Várad legrégebb és legelőkelőbb negyede, a „velencei” területén feküdt. 1603-ban már csak a telek volt meg. Az épület valószínűleg az 1598-as török ostrom idején semmisült meg.

Hivatali tevékenysége során Pázmány Miklós eljáró helyi hatóságként mind Bocskai Istvánnal, mind pedig Bethlen Gábor apjával, Bethlen Farkassal is érintkezésbe került. Az érsek és a fejedelem sokat vizsgált ellentmondásos kapcsolata megértéséhez atyjaik halványan, ám mégis kitapintható ellentétét, vagy legkevesebb ambivalens viszonyát is érdemes figyelembe venni.

Az alispáni működés iratai és a családi levéltár egyéb dokumentumai segítségével pontosíthatjuk Pázmány Miklós elhálózásának terminusát. A jelekből ítélve vártalanul bekövetkező esemény az új, Gergely-naptár szerint 1584. november 27., sőt inkább talán december 16. után, és mindenképpen 1585. február 25. előtt történhetett. A *vicecomes*ként kiállított két novemberi oklevélen található a Pázmány családnak a katolikus egye-

tem emblémájaként közismerté vált, három struccollas címerének legkorábbi azonosítható példányait. Pázmány Miklós gyűrűspecstjéről, elmosódott állapotban maradt fenn.<sup>452</sup>

\* \* \*

A Pázmány-családon belül folyó perek irataiból bizonyosra vehető, hogy a család feje Pázmány Miklós volt. Nem Pázmány Farkas, akit a szakirodalom eddig idősebbnek és féltestvérnek tartott. Pázmány Farkas túlélte testvérét, és életkora is megállapítható az iratokból, 1530 táján született. Következésképpen Pázmány Miklós Mohács évtizedében láthatta meg a napvilágot. A Pázmány család három generációja: Pázmány Miklós († 1584/85), Pázmány Péter († 1637) és gróf Pázmány Miklós († 1662) személyében a mohácsi csatától a vasvári békéig ível, és története szinte a teljes magyar kora újkoron végig húzódik.

A családi perekben Pázmány Miklós kezdetben unokaöccse, ifj. Pázmány Gáspár oldalán, annak gyámjaként, majd képviselőjeként vett részt. Később viszonyuk megromlott és egymás ellen is pereskedtek. A 1577 és 1584 között folyó jogi eljárások, valamint egy 1583-as hatalmaskodás iratai megőrizték az utókor számára Bihar vármegye alispánjának latin nyelvű felszólalását, valamint ügyvédei útján tett magyar nyelvű nyilatkozatait. Egy 1580. évi gyilkossági ügy kivizsgálása kapcsán a nemesi előnév-

---

<sup>452</sup> Az ugyanazon ügyben kelt november 15-ei és 27-ei vármegyei kiadmányok eredetije: PL AS Act. rad., Class T, n. 205 és 206. (A nagyváradi Ugray-Böloni levéltár 1577-es és 1583-as alispáni iratain mikrofilmről nem tudtuk azonosítani Pázmány Miklós pecsétjét.)

adó birtokközpont, Panasz részleges topográfiaja, mindennapjai, és több lakója, a Pázmány család jobbágysai tűnnek elő a teljes ismeretlenségből. (Az ügyvédi perbeszédék és a tanúvallomások szövege a *Függelékben* olvasható.)

A jobbágyok nevei tovább szaporíthatók a nagyszámban megőrzött jobbágykötelezvények révén. A kivétel nélkül magyarul, meglehetősen kezdetleges íráskultúrával készült irományoknak néhány esetben figyelemreméltó biográfiai forrásértéke van. 1581. Szent Miklós napján – egyenesen a semmiből – Pázmány Farkas oldalán Pázmány János is feltűnik tanúként, aki a majdani bíborosnak vagy nagybátyja, vagy pedig unokatestvére lehetett. Az 1582. augusztus 19-én Szalontán, többek között az új rokonok, Tholdy István és Tholdy Luca előtt lepecsételt kötelezvény az efféle irományok többségével ellentétben nem csupán Pázmány Miklósnak szól, hanem „Pazmanj Miklósnak és az én fiamnak, Pazmany Péternek” is. Pázmány létezésének ez az első írásos említése. Erős nemesi öntudata ismeretében szimbolikusnak tekinthetjük, hogy megjelenésére a történelem e helyi színpadán egy ilyen „feudális” cselekmény alkalmával kerül sor.

### *Excursus*

A kutatás nem várt eredményeként a Pázmány–Tholdy család jobbágykötelezvényeinek köszönhetően ugyanez mondható el Bethlen Gáborról is:

„Mj Warga János nagifalwj, az néhaj vitezleö Bethlen Farkas uram fiának, Bethlen Gábornak jobbagia, és Nagi János ugyan nagifalvj, az nemes Sarossy Sophia azzonnak... jobbagia és Attiassy Sipos Péter, ugyan Nagifaluban... lakó ember, az vitezleö Solmossy Péter

uramnak iobbagia. Aggiuk emlékezetére mindenneknek az kiknek illik... hogy az néhay Koczis Péterné Nagy Elona, énnekem Nagj Jánosnak leányom, kÿ az vitzelő Nagifalwÿ Tholdy Alberth uramnak eö kegyelmének maioria volt, paráznasághnak vétkében találtoth és fattyazoth”. Vétke miatt a nagyfalusi és szentmiklósi „sok iambor teörvëntudó embereöknek” ítélete szerint halállal kellett volna lakolnia, ám mivel Tholdy Albert „teöb jámbor zemelyökkel egyetemben” kegyelmet gyakorolt, megígéri, hogy asszonylánya „ennek utánna tiztességeös élettbe viseli magáth, és eö kegyelmének és az eö kegyelme maradékinak mind az kétt ágon leveönek eöreökeös jobbagÿ lezen” és erre társaival együtt kezességet vállal. A Nagyfaluban, 1592 „pünkeösth harmad napján” kelt, saját pecsétjeikkel megerösített kötelezvény tanúi „az Nagyságos Varkoch Georgÿ” és „az Nagyságos Chakj Mihál iobbagÿ” voltak, valamint a „nagifalwÿ Farkas András, az megh nevezeth Bethlen Gábor iobbagia”.<sup>453</sup>

A forrásban nemcsak a 12 éves Bethlen Gábor említése lép-teti túl vizsgálatunkat a Pázmány-kutatás horizontján. A meg-esett jobbágyözvegy, Nagy Ilona esetének rendezése ritka in-formációként arra enged rálátást a Fejedelemség és a Hódoltság határvidékén, hogy miután megszűnt az egyházmegye, és helyi szinten lazult a vármegyei ellenőrzés, a falusi öngazgatás és a fe-udális struktúra, a jobbágyrendszer nemcsak hogy működött, hanem a jelek szerint megfelelő adminisztrációja, magyar nyel-vű jogi nyelve és formulái is kialakultak. A szisztéma szemlato-mást kompatibilis volt a kálvinizmus presbiteriális rendszerével. Ez a kompatibilitás nem elhanyagolható szempont lehetett a svájci–francia eredetű felekezet magyarországi konszolidáció-jában a későbbiek során. Ugyanakkor az új konfesszióinak kez-

---

<sup>453</sup> PL AS Act. rad., Class. T, n. 249. Bethlen Farkas 1530 körül született és 1590-ban halt meg, Bethlen Gábor 1580-ban látta meg a napvilágot.



detben csak bizonyos részelemei aktivizálódtak. Leginkább azok, amelyek „felhasználóbarátnak” mondhatók a befogadók részéről: egyszerűsített, vasárnap sem kötelező népnyelvű istentisztelet, közösségi lelkésválasztás stb. Maga a presbiteriális rendszer a kezdeti időkben a jelek szerint még nem. Hiszen a parázna nőnek „törvénytudó, jámbor” emberek tanácsára kegyelmez meg – *a földesúr*. A jámbor itt általános szófordulat, máshol is előkerül. A morális ítélkezés földesúri, közösségi cselekmény, de a hagyományos faluközösség részvételével. Eklézsiának, gyülekezetnek, presbitériumnak halovány említése sincsen még. Annál több előfordulásával találkozunk a régi ünnepeknek. Nemcsak a vármegyei iratokban, a szekularizált káptalan, a váradi *conservatorium* okleveleiben, hanem a jobbágykötelezvényekben is. Bizonyos hatásuk ekkor még lehetett. Például a hivatalos érvénynek a régi forma által biztosított jogereje miatt. Az idősebb generációk életéből sem tűnhettek el egy csapásra a szentek ünnepei, kiváltképpen nem a védőszenteké.

\* \* \*

A jobbágyok szerzése mellett, egy-két hatalmaskodási esetet leszámítva (mint például az ippi Borssoló Jánossal szemben elkövetettet), Pázmány Miklós birtoképítő tevékenységének fő iránya a családi jogigények érvényesítése, házasodási stratégiája volt. Már 1569-ben érdeklődött a Czibak-örökség iránt, mely apai ágon rokon család éppen akkortájt halt ki. Csáky Mihály helytartóval szemben azonban kevés esélye nyílt a sikerre. A genealógia hiteles adata szerint hitvese, Massay

Margit apai nagyanyja Czibak Ágnes, a Gritti által meggyilkoltatott Czibak Imre testvére volt. Elvileg tehát a Czibak-javakra irányuló jogigény erősítése is befolyásolhatta Pázmány Miklós feleségváltását éppen akkortájt, amikor a család kihalt férfiágon. Közelebbi támpontunk ez irányban nincsen, az egybeesések mégis elgondolkodtatóak.

A Csáky-örökségért 1579-ben indított per volt Pázmány Miklós legnagyobb személyes vállalkozása. A családi levéltár tekintélyes részét végtelenül hosszú iratai teszik ki. Pázmány Miklós jogcíme azon alapult, hogy anyjának, Csáky Katának testvére, Csáky Miklós nem adta ki a köteles leánynegyedet (mindketten Csáky Gábor leszármazottai voltak). Miután már Csáky Miklós is eltávozott az élők sorából, fiai, Gergely és Mátyás lettek a perbe hívtak. A tét nem volt kicsi. A körösszegi várhoz és mezőváros-hoz tartozó teljes birtokrészek, Körös-parti malom mellett több mint 20 Bihar vármegyei településen követelte anyai jussát Pázmány Miklós. Igényei a még 1587-ben is tartó – Péter fia által folytatott – per során jelentősen lecsökkentek. Nincs rá bizonyítékunk, hogy a követelt javak végül a Pázmány család birtokába kerültek volna. Peréhez messzi rokonainál kerestetett iratokat Bihar vármegye alispánja. Kikérte távoli jogi szakértők véleményét. Segítségé familiárisa, Ederffy László volt. Az 1583. október 22-én írt misszilise a családi levéltár különleges értéke.

A Csáky-per mindennél jobban mutatja számunkra Pázmány Miklós törekvéseit, hogy családját a fejedelemségi elit soraiba emelje. Nemcsak a birtokigények vonatkozásában. A rivális család elsőszülöttjének Gergelynek itáliai, katolikus neveltetése ösztönzőleg hathatott a szemmel láthatóan törekvő nemes úrra. Vonzó lehetőségnek tűnhetett, hogy az ő elsőszülöttje, ha

nem is olasz földön, ám élve a kínálkozó lehetőséggel, az újonnan alapított kolozsvári jezsuita kollégiumban szerezhessen hasonló műveltséget. Befolyásolhatta döntésében, hogy Kolozsvár esetében Báthory István alapításáról volt szó. Vagyis a király és fejedelem kollégiumába íratta be fiát. Pázmány Péter iskoláztatása terén hasonló modellben kell gondolkodunk, mint Homonnai Drugeth György, Daróczy Ferenc és mások udvarközeli, prágai, bécsi tanulmányai esetében. A források tükrében ilyen koordinátákon értelmezhetőek az apai motivációk az ebben a megvilágításban már nem is annyira rendhagyó iskolaválasztás terén.

A másik nagy per, az Ártándy-örökségért indított eljárás első említése ugyanúgy 1579-ből datálódik, vagyis szintén az alispánság első éveiből származik, mint a Csákyé. Az egybeesés aligha lehet véletlen. Az Ártándy-per nem egyszemélyi, hanem egész nemzeti vállalkozás volt. Pázmány Miklós negyedmagával perelt a magtalanul elhalt Ártándy Kelemen örökségéért, akinek apja Ártándy Balázs és id. Pázmány Péter anyja (vagyis a bíboros dédanyja) Ártándy Kata testvérek voltak. 1582 júniusában összesen 61 tanút hallgattak ki a Pázmány család genealógiájáról. (A magyar nyelven lejegyzett vallomások szövege a *Függetlék*ben olvasható.) A per Bocskai István ellen folyt. Ő az Ártándy-javakat, köztük az 1604-es ostroma kapcsán elhíresült kereki várat fejedelmi adományként nyerte el. A leányági örökösök Pázmány Miklós vezetésével e javakba beiktatásának mondtak ellene, megkésve. Bihar vármegye alispánjának nemcsak Bethlen Gábor apjával adódott ügye, hanem Bocskai Istvánnal többszörösen is. Ővele hosszas, utolsó említése szerint 1583-ban már a fejedelmi kúria előtt folyó per-

be bonyolódott. Még hozzá nem teljesen eredmény nélkül. Sikerként ugyanis átmeneti egyezsége jutnia. Pertársai meghatalmazásával tárgyalásokat folytatott. Végül „alkalmas summa pinz” fejében elálltak követelésüktől, de csak a maguk és nem utódaik nevében. Bocskai az örökös Pázmány Pétert is megke-restette e célból. A jezsuita diák azonban önérzetesen visszautasította kérése teljesítését.

A nagy családi perек megindítására Pázmány Miklós csak az alispáni pozícióban érezte eléggé erősnek magát. Ezért nem került korábban sort rájuk, noha a jogigényei nem számítottak új keletűnek. Hasonló megfontolás magyarázhatta második házassága kései voltát. A nemesi családok házassági stratégiáit a kora újkorban elsődlegesen nem érzelmi és gyermeknevelési szempontok irányították, hanem a család biztonságának, további felemelkedésének megteremtése, vagyonszerzés és befolyásnövelés, a kapcsolati háló szélesítése. Erre pedig a Massayak mellett, sőt előtt egyedül a Tholdyak nyújthattak komolyabb távlatot a környéken. A megfelelő ara eladósorba kerülését ki kellett várni. Az alispánság megszerzésével (1577-ben említik először) Pázmány Miklós is kellő távlatot tudott biztosítani az új rokon család számára.

\* \* \*

Az új feleséghez, Tholdy Borbálához köthető iratok elsődlegesen az ő és családtagjai biográfiai adatait gazdagítják. Azokat a viszonyokat idézik elénk, melybe apja halála után Pázmány 1588-ig az iskolai szünetekre haza-hazaérkezett Kolozsvárról. A családfő elhunytával támadó gondok nyomán

a családi milió komornak tűnik. 1588 tavaszán „néhai vitezleő Pazman Miklósnénak, Tholdi Borbála aszonnak” elhunyt férje korábbi hatalmaskodási ügye miatt kellett megjelennie a váradi főbíró előtt, a Csáky-perhez korábban megkapott oklevelet vissza kellett szolgáltatnia stb. Az özvegy helyzetét belső családi ellentét súlyosbította. Tholdy Alberttel 1587 tavaszán vélhetően egymás ellen vallottak kölcsönösen ügyvédeket, mintegy 30 prókátort sorolva fel név szerint. Ide kapcsolódóan kerülhetett sor Pázmány György hivatalos életkorának megállapítására – pontosan nem tudjuk miért. Születési dátumát 1583 áprilisra javíthatjuk.

A testvéri összeütközés nem alkalmi jellegű volt, a kölcsönös ügyvédvállás nem bizonyult feleslegesnek. A testvérpár ismételt szembekerüléséről 1591-ből van tudomásunk. Viszályuk tárgya ekkor fivérük, Tholdy Márk végrendelete volt. Az íromány közvetlen közelből mutatja a szélesebb család kedvezőnek mondható anyagi viszonyait. Mi itt megelégszünk a végrendelkező konfesszionális identitására utaló adatok említésével. Várad környékén nemcsak a jezsuita misszió pasztorált, hanem egy bizonyos Mihály pap is. Nagyfalun katolikus templom állt, melynek ő lehetett a kegyura.

Pázmány Miklós özvegye elveszítette a pert, ám a veszteség csupán átmeneti volt. Később ő lett fivére egyik örököse. Testvére, Tholdy Erzsébet fiaival, Kornis Boldizsárral és Zsigmondal 1599 februárjában tett osztályt Albert javairól. Az adat azt mutatja, hogy Pázmány Péter nevelőanyja minden bizonnyal megérte a 17. századot, nevelt fia nagy korszakának kezdetét. Amikor azonban tulajdon gyermeke, Pázmány György alig 20 esztendősen 1603 májusában eladta a váradi Pázmány-kúriát,

nem kerül említésre a neve, ami halványan arra utal, hogy ekkor talán már nem élhetett.

Az 1580-as évek derekától szemlátomást kaotikus családi viszonyok között Pázmány Péter leginkább nagybátyjára, Farkasra számíthatott vérrokonai közül. Fentebb említett gondoskodása az ő leszármazottairól nem lehet véletlen. Egy másik közeli hozzátartozója is életben volt még ekkor. Az anyai nagyanya Felfalussy Margit, Massay Margit édesanyja. Nem túl merész föltételezés, hogy a fiatalon (Pázmány saját közlése szerint már 1572-ben) elhalt anyja helyett a még 1584-ben is tetterős anyai nagyanya bekapcsolódhatott a nevelésébe. Ő töltötte ki az úrt, amely Pázmány Miklós második házasságáig tartott. Felfalussy Margit személyében – akinek keresztnév-azonossággal lányával beszédes – egy eddig teljesen, Tholdy Borbálánál jelentősebb hatást gyakorolható ismeretlen nőalakot áll módunkban beazonosítani a gyermek Pázmány környezetében.

Az anyai nagyanya életben létéről ismét egy per révén értesülünk, melyet Pázmány Miklós 1580-ban indított. Tárgyát az anyai dédanya Nadányi Beginának (Felfalussy Margit anyja), Felfalussy Lázár feleségének kiadatlan jussa, vagyis ismét egy leánynegyed képezte. Pázmány Péternek a szakirodalom által feltételezett gyámja, Massay Ferenc csupán e per kedvező ítéletének elhúzódó végrehajtásában kaphatott jogi képviselői szerepet. Pázmány gondviselője sokkal inkább nevelőanya, Tholdy Borbála lehetett. Tehát nem is az anyai nagyanya Felfalussy Margit, aki pedig 1584-ben még akkora aktivitást mutatott, hogy személyesen utazott Jászóra és kötött május 16-án adásvételi szerződést Kérsziget nevű falujára, hogy a török fogságából kiválthassa László fiát. (Az ügylet sikerült. Öt

esztendő múltán már ez a László járt el Lőrinc nevű bátyja kiszabadítása érdekében.)

Amikor Pázmány 1588-ban útnak indult Lengyelországba, hogy megkezdjé noviciátusát a Jézus Társaságban, elképzelhető, hogy mostohája mellett még kálvinista nagyanyjától is el kellett búcsúznia. Utána soha többet nem látta viszont szülőföldjét. Ősei örökségéről, birtokjogairól azonban nem ekkor, hanem csupán 1593/1594-ben mondhatott le.

\* \* \*

A Pázmányról szóló irodalom toposza 1616. augusztus 20-án Thurzó György nádorhoz írt levle, amikor is a felső-magyarországi küldetése alkalmával ellene keltett, már-már hiszterizált hírverést cáfolta hosszasan:

„Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint bárki más. Hazámnak, nemzetemnek böcsületét, csendességét szeretem és Istentől óhajtván kérem. Az nemességnek is privilégiumit szeretem és tehetségem szerint oltalmazom. Mert, noha most az sok hadak közt megaprósodott a Pázmány-nemzetség, azt megbizonyíthatom, hogy Szent István király idejéről fogva jószágos nemes emberek voltak az eleim. A nagyanyám Csáki Miklós lánya volt; az anyám Massai nemzet volt; Ártándi Kelemen, Czibak Imre közelvaló atyafia voltak az atyámnak.”<sup>454</sup>

A gyakori idézet kutatásunknak köszönhetően új kontextust és dimenziót nyer. Nemcsak a genealógiát, távolabbi felmenőket ismerhetjük meg pontosabban és közelebbről, hanem

---

<sup>454</sup> HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 32.

azt a szűkebb-tágabb családi miliőt is, amelybe Pázmány bele-  
született és 14, részben 18 éves koráig felnevelkedett. Pázmány  
Miklós bihari szolgabíró majd alispán családi modellje jól ada-  
tolhatóan tárja eléink a 16. században egyáltalán nem szokatlan  
módon a társadalmi felemelkedés lehetőségei bővületében élő  
nemesi stratégiát. Bihar vármegye alispánja a leszármazás  
(Czibak, Csáky, Ártándy) nyújtotta presztízs és – legalább pe-  
relhető – örökség, a család érdekében sokoldalúan hasznosít-  
ható hivatalvállalás, továbbá jól átgondolt házassági program,  
alkalmi hatalmaskodások révén igyekezett vagyonát és birto-  
kait, befolyását és kapcsolati hálóját növelni és családjával az  
arisztokrácia soraiba emelkedni.

E stratégiába a jelek szerint szervesen illeszkedett a tudatos  
konfesszionális attitűd is. A katolikus Báthoryak trónra jutása  
után második, már-már főrangú (a Tholdyak még nem voltak  
*magnificusok*) felesége katolikus, fiát a Báthory István által ala-  
pított kollégiumba adja, ahol hasonló műveltséget szerezhetett,  
mint a rivális Csáky Gergely. Az sem lehetett titok előtte,  
hogy a fontosabb erdélyi ügyeket lengyel királyként is kézben  
tartó Báthory István udvarában milyen lehetőségeket tartogat  
az itáliai műveltség. Nem valószínű, hogy fia katolizálását el-  
lenérezésekkel fogadta volna, sőt. Ne feledjük, az erdélyi pro-  
testáns fejedelmi hatalom majd csak Báthory Gábor idején kezd  
intézményesülni. És éppen a Báthoryak mutatják, hogy egy  
családon belül több felekezet megléte nem feltétlenül jelent  
hátrányt. A család kívánságára egyházi pályára lépett Báthory  
András példája, aki éppen 1584-ben (júliusban) lett bíboros és  
varmiai hercegpüspök, világosan jelezte az erdélyi közvéle-  
mény számára, hogy az egyházi pályában rejlő lehetőségek



nem múltak el a középkorral.<sup>455</sup> Pázmány Miklós ugyanakkor megmaradt lokális közössége és érvényesülési terepe többségi felekezetében, mely elvárásainak megfelelően kisebbik fiát kálvinistának kereszteltette.<sup>456</sup>

Az erdélyi elit köre nem mondható tágnak a korszakban, és kiváltképpen nem statikusnak.<sup>457</sup> Pázmány Miklós esélyeit mutatja, hogy már a közvetlen peremvidékről igyekezett a centrum felé. Birtokosi, rokoni és hivatali érintkezései egyaránt kapcsolatba hozták a Báthory, Bocskai, Csáky, Tholdy, Kornis, Kemény, Bethlen stb. családdal. A személyében vételetársat látó ellenséges közeg is kitapintható. Az őt hatalmaskodás miatt beperelő ippi Borssoló János – hamarosan fejedelmi ítélőmester – nem véletlenül vállalta el a leánynegyedek kiadni

---

<sup>455</sup> A Báthoryakra legújabbán további irodalommal: KRUPPA TAMÁS, *Tradíció és propaganda keresztútján – Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából* (Humanizmus és Reformáció 36), Budapest 2015.

<sup>456</sup> Ebben az irodalom egyöntetű, amit elfogadunk. Erős a gyanúnk ugyanakkor, hogy férje halála után a katolikus anyja saját hitén nevelte Pázmány Györgyöt, az ellenséges környezet ellenére is. Az apai rokonság nem volt már túl népes. György 1603-as ügylete a jezsuitákkal, a váradi családi kúria eladása nekik is efelé mutat. Az egy héttel korábbi eladástól mintha visszalépett volna a javukra, hogy összevonásokkal egy nagyobb, összefüggő területre tehesse nek szert, nyilván távlatosabb céljaik elérése érdekében. – Ha hihetünk ZSÁK ADOLFNAK (*Várad az 1598-ik évi ostrom idején*, 3), az elsősorú protestáns többség ellenére a katolikus közösség száma nem volt elhanyagolható, mintegy 2000 fő a 11 000–12 500-as lakosságból.

<sup>457</sup> Modern elemzés az 1556–1588-as évkörből: HORN ILDIKÓ, *A batalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*, Akadémiai doktori disszertáció, Budapest 2012. A végül nem a fejedelemségi, hanem a királyi társadalmi hierarchia élvonalába kerülő Pázmány-családdal kapcsolatos megállapításaink harmonizálnak a kurrens kutatás eredményeivel. Az erdélyi elit nagyfokú mobilitására, a bekerülés módjaira: 297sok; az iskolázottságban rejlő lehetőségekre 298sok és különösen 308–320, a házasságra 303sok.

nem kívánó és a periratok alapján kifejezetten rosszindulatúnak tűnő Csáky-ág jogi képviselőjét.

A családi levéltár iratainak jogi színvonala, az alkalmazott terminusok, ügyvédek, deákok előttű népes serege olyan humanista, alapvetően jogi vetületű műveltségi háttérrel mutat az 1570-es és 1580-as évek Váradján, ami régebbi és talán még erősebb is a konfesszionális vetületnél. A szentek ünnepeit használó datálási mód megőrzése meggyőzően mutatja számunkra. E művelődési modell fejlettségének beszédes bizonyága, hogy 1565-ben Weres Balázs váradi főbíró és Bihar vármegye főbírája magyarra fordította Werbőczy *Tripartitumát*. Még abban az évben ki is adta egy debreceni nyomda.<sup>458</sup> A humanista váradi püspökök Vitéz Jánostól Szatmári Györgyön és Thurzó Zsigmondon át Perényi Ferencig húzódó tevékenységének hatása túlélte Mohácsot és a püspökség szekularizációját. Jogi kultúrája érintetlenül virágzott a 16. század második felében.<sup>459</sup> Pázmány Miklós 1584 április 21-ről fennmaradt latin nyelvű bírósági felszólalása bizonyítja, hogy tökéletesen birtokában volt ennek a műveltségnek. A képzett és népes helyi jogászai körben kiemelkedése még kontrasztosabb. Vezető vármegyei tisztség-re jutása arra enged következtetni, hogy kortársainál alaposabb gyakorlati és elméleti tudásra tett szert. Minden valószínűség szerint helyben, Váradon. Külföldi egyetemek matrikuláiban nem találkozunk nevével.<sup>460</sup>

<sup>458</sup> BALOGH, *Váradinum*, 72.

<sup>459</sup> Vö. például BUNYITAY, *A váradi püspökség*, I, 269–377; BALOGH JOLÁN, *Az erdélyi renaissance I*, Kolozsvár 1943, 195–196 és *passim*; TÓTH SZABÓ PÁL, *Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom alatt*, Nagyvárad 1904, helyenként (stb.).

<sup>460</sup> *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban (1521–1700)*, szerk. SZABÓ MIKLÓS–TONK SÁNDOR (Fontes Rerum Scholasticarum 4), Szeged 1992.

Mélyen gyökerező, felmenőit gondosan számon tartó, velük büszkélkedő magyar nemesi identitása, önérzete mellett Pázmány Péter apjától örökölhette erős jogi vénáját, sőt részben talán ismereteit is. Kiadott iratai között szép számmal találjuk káptalánok előtt tett protestálásait, jogfenntartó nyilatkozatait, ítéleteit, egyházi és világi jogi vonatkozású elemzéseit.<sup>461</sup> Elődjeire, utóda-ira ez kevésbé jellemző. Még jelentősebb az a megállapításunk, hogy amikor élete meghatározó első szakaszának világa eddig elképzelhetetlen adatoltsággal feltárul előttünk, megállapíthatjuk: gyermekkorában szerzett műveltsége nem csak protesztáns. Legalább annyira hathatott rá a helybéli humanista-jogi környezet. A Mohácsot követő két-három emberöltő alatt a váradi humanizmus messze nem tűnt el, és nem is konfesszionalizálódott teljesen.

Hasonlóképpen meghatározó volt a fiatalkori évek alatt az atavisztikus félelem a törököktől, főként a Panaszon töltött hónapok alatt. Két anyai nagybátyja, ifj. Massay László és Massay Lőrinc török fogságba esése Pázmány családjának közvetlen érintettségét, részvételét mutatja az oszmánokkal szembeni küzdelemben.

Pázmány személyiségfejlődésének ábrázolásában idáig a jezsuita jelleg dominált, kiváltképpen ÓRY MIKLÓSNÁL. De akár SÍK SÁNDORNÁL, KORNIS GYULÁNÁL stb.<sup>462</sup> is a korábbi időszak jószerével csak általánosságok, utalások szintjén jelenik meg. Maga Pázmány egy helyütt „éltető anyjának” nevezi a Társaságot. Kutatásunk során közel kerülhetünk annak felismerésé-

---

<sup>461</sup> HANUY, *Pázmány... levelei*, I. n. 176. 311. 326 stb.; II, n. 533. 534. 593. 898. 899 stb.

<sup>462</sup> ÓRY, *Pázmány tanulmányi évei*, i.m.; SÍK, *Pázmány*, i.m.; KORNIS GYULA, *Pázmány személyisége*, Budapesti Szemle 3 [ú.f.] (1935) 133–161 és 286–319.

hez és megismeréséhez, hogy a váradi, panaszi családi közeg hogyan és mennyire volt meghatározó. Ugyancsak közismert sorai: „Én Váradot és környező vidékét bizony méltónak ítélem, hogy az egész kereszténység hosszú időre is harcba szálljon érte” – ennek a közegnek vizsgálatunk eredményeként létrejött prizmáján keresztül érdemes értelmezni.<sup>463</sup>

Az a földrajzi, társadalmi, művelődési környezet tárul fel előttünk, amely a Pázmány családot integrálta a fejedelemség nemességének köreibe. A növekedési pályát azonban brutálisan kettétörte Pázmány Miklós halála. Ekkor indult a „nemzetség megaprosódása”. Korábban a Pázmányok sosem voltak hasonló tehetőség és lehetőség birtokában. Az említett „hadak” az 1598-as török ostrom, a 17. század első évtizedének Várad környékén ismételten pusztító csatái voltak, melyek nem csak Pannaszta törölték el a föld színéről, hanem a többi birtokrészben is helyrehozhatatlan károkat okoztak: Töttelek, Szomajom stb. sem települt újjá többé. A Tholdy család tehetős volta ellenére Pázmány Miklós özvegye és György fia anyagi helyzete mind kedvezőtlenebbre fordult. A váradi kúria telkének a gabona drágulására hivatkozó eladása erre utal.

Pázmány Miklós családépítő stratégiájának egyetlen sikeres, maradandó lépése idősebb fiának jezsuita kollégiumba adása, engedése lett. Pázmány későbbi karrierjének ez a leg-

---

<sup>463</sup> „Ego certe Váradinum, et eum, qui ei adiacet, tractum, dignum censeo, pro quo Christianitas universa diu depugnet”. Ugyancsak Thurzónak, Pozsony, 1616. november 14., azon hír kapcsán, hogy Bethlen Gábor a törökökkel állítólag Várad átadásáról alkudozott. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 45. Pázmány nem kettő, ahogy SIK SÁNDOR állítja, hanem majd három évtizeddel az után vetette papírra sorait, hogy végleg elhagyta szülőföldjét.

meghatározóbb fordulata Forgách Ferenc, majd Melchior Klesl pártfogása, „patrónussága” mellett. A Jézus Társaságba lépést kevésbé tekinthetjük önálló mozzanatnak, sokkal inkább a kolozsvári jezsuita kollégiumbeli tanulmányok következményének. A korábbi kutatás Pázmány elhatározását vizsgálva mindvégig spirituális motivációkra, a Mária Kongregáció és egyes szerzetesek (Szántó, Fanfonio, Capace és Ardolphus) személyiségének hatására összpontosított. Egyáltalán nem lebecsülve e tényezők szerepét, súlyát és fontosságát, pályaválasztása elemzésében immanens szempontokat is érdemes figyelembe vennünk.

Ehhez azt a nagyon egyszerű kérdést kell csupán feltennünk, hogy milyen alternatíva kínálkozott számára Erdélyben, világi katolikus nemesként 1588-ban? Nem kell nagy képzelőerő ahhoz, hogy belássuk: döntése meghozatala előtt ezt Pázmány is feltette magának. Továbbtanulásra gyakorlatilag semmiféle lehetősége nem nyílt. A kolozsvári jezsuita kollégiumot már ekkor a bezárás veszélye fenyegette. Tanulmányokra Itáliában, Lengyelországban mecénás híján nem volt esélye. Báthory István peregrinációs programjának nem lett folytatása, egyházi pártfogó pedig egyszerűen nem létezett. Nem véletlen esztergomi érsekként mutatott figyelme a problémára, már a nagyszombati egyetem alapítása előtt is. Jogi ismeretek, gyakorlat szerzése Váradon, az apai nyomdokokba lépés felekezettváltása miatt kilátástalannak tűnhetett. A fejedelmi udvar viszonyai sem látszhattak túlon túl csábítónak, kiváltképpen nem Báthory Zsigmond idején.<sup>464</sup> A katonai pályát a

<sup>464</sup> Az erdélyi fejedelmi udvar jellegére tovább irodalommal (például ERDŐSI PÉTER stb.): JENEY TÓTH ANNAMÁRIA, „*Urunk udvarnépe*”, *Udvar és társadalma Báthory*

barokk-kori hagyomány által is számon tartott gyenge fizikuma kizárta.<sup>465</sup> Az út, melyen Bethlen Gábor a fejedelmi székre emelkedett, Pázmány számára nem volt járható. Folytatni apja félbemaradt birtokszerzéseit, pereit, gazdálkodni a csupán fele részben őt illető, török portyáknak kitett birtokokon, messze elégtelennek bizonyulhatott és bizonyult a 18 éves ifjú számára.

Az imaginárius pályáivet vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy Pázmány lelki és szellemi horizontja előtt a Társaságnak nem volt valós alternatívája.

---

*Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében* (Speculum Historiae Debreceniense 11), Debrecen 2012, 6–18.

<sup>465</sup> Hangjának és testalkatának gyengeségével magyarázza KAPRINAY GÁBOR, hogy Pázmány retorikájából teljesen hiányzik a *patheticon*, fizikailag „nem volt alkalmas a felindult előadásra”. SÍK, *Pázmány*, 129. Vö. még CVH I/13, 324–325.



